L I M B A R O M Â N Ă

Anul LXVI 2017 Nr. 3
iulie – septembrie

SUMAR

OMAGIU LUI GHEORGHE CHIVU, LA ANIVERSAREA A 70 DE ANI

MARIUS SALA, Gheorghe Chivu – la aniversare 275
GHEORGHE CHIVU: Bibliografia lucrărilor (1971–2017) 277
LILIANA AGACHE, Câteva observații referitoare la adaptarea morfologică a cuvintelor de proveniență maghiară, cu circulație în limba veche 297
PÂRVU BOERESCU, Completări şi comentarii pe marginea *Dicționarului etimologic al limbii române* (DELR), volumul I (A–B) 301
LIA BRAD CHISACOF, Cel mai timpuriu vocabular român-englez 317
MONICA BUSUIOC, Universul semantic al termenului *leafă* în secolele XVI–XIX 323
ANTONIA CIOLAC, Termeni culinari străini în româna actuală folosiți într-un corpus *scris* vs. *oral* 330
CRISTINA-IOANA DIMA, O polemică religioasă pe marginea *Mărturisirii Ortodoxe* 338
ALEXANDRU MAREŞ, Din nou despre grafia adînsere din *Tetraevanghelul* coresian 347
MARIA MARIN, Graiuri din afara granițelor României, păstrătoare ale unor elemente de limbă română veche 350
MARIUS MAZILU, Numele Avestiței în tradiția românească manuscrisă şi tipărită 355
IULIA MĂRGĂRIT, O expresie din vocabularul ocupațional al femeilor: *a avea de furcă* 369
VICTORELA NEAGOE, Despre desinența dialectală *-i* la persoana 1 şi a 3-a sg. a imperfectului indicativ 377
MARIANA NEȚ, Adjectivele care desemnează cantitatea în cărțile de bucate românești 385
ANCA SAPOVICI, Schimbări de cod între greacă şi română în scrierile mitropolitului Matei al Mirelor 391
NICOLAE SARAMANDU, Începuturile învățământului în limba română la aromâni 409
CRISTINEL SAVA, Interferențele dintre norma lingvistică şi norma literară. Studiu de caz: acordul în număr al subiectului exprimat printr-o sintagmă binominală cantitativă 415
MARIA STANCIU ISTRATE, Pilde profane într-un manuscris românesc aflat la Manchester 429

LR, LXVI, nr. 3, p. 273–440, Bucureşti, 2017

Marius Sala

GHEORGHE CHIVU – LA ANIVERSARE

De câte ori sunt în situația de a scrie un text aniversar pentru un colaborator apropiat sau pentru un prieten, mă bucur să-mi amintesc momentele mai bune sau mai delicate trăite împreună, dar în acelaşi timp mă cuprinde şi un soi de nostalgie gândindu-mă la scurgerea inexorabilă şi parcă prea grăbită a timpului, mai ales dacă e vorba despre o persoană (mult) mai tânără decât mine, cum este în cazul de față; şi, în ultima vreme, asta mi se întâmplă din ce în ce mai des, dat fiind că eu am ajuns la o vârstă venerabilă, ca să nu zic de-a dreptul „patriarhală".

Pe Gheorghe Chivu îl cunosc, dacă nu mă înşel, din anul 1970, deci de aproape o jumătate de secol, adică de când, proaspăt absolvent meritoriu al Facultății de Limba şi Literatura Română din Bucureşti, a fost repartizat la Institutul de Lingvistică al cărui director era, pe vremea aceea, profesorul Ion Coteanu, succesorul magistrului meu Iorgu Iordan, iar eu devenisem de curând un „june" director adjunct. De la prima întâlnire şi după ce l-am ascultat vorbind despre ce şi-ar dori să facă în viață, mi s-a părut a fi un tânăr deosebit de serios şi foarte ambițios, aşa cum se cuvine să fie cineva care îşi alege meseria de cercetător nu ca să devină un simplu „funcționar" ştiințific, ci din pasiune şi cu speranța ca, prin muncă devotată şi sacrificii, să reuşească să realizeze o carieră de succes. Şi pentru că, în acel moment, bunul meu prieten Ion Gheție, şeful Sectorului de limbă literară, îşi manifestase dorința de a-şi lărgi colectivul de cercetători, pentru a realiza câteva proiecte de anvergură în domeniul istoriei limbii române şi al editării de texte vechi, atât eu, cât şi profesorul Coteanu, am considerat că tânărul Chivu ar fi omul potrivit pentru acest sector, care oferea largi perspective de viitor.

Şi cred că am făcut o alegere bună. Cu tenacitatea şi intransigența sa bine cunoscute, regretatul Ion Gheție, a cărui deviză în viață era „ein Man, ein Wort", a reuşit să formeze un colectiv sudat şi eficient, în cadrul căruia, alături de cercetători deja instruiți după chipul şi asemănarea sa (Alexandru Mareş, Magdalena Georgescu, Mariana Costinescu), a „crescut" un grup de tineri (Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Florentina Zgraon, Alexandra Roman Moraru) care, pe lângă ştiința de carte de la care „domnul Gheție" nu făcea niciodată rabat, au dobândit şi o disciplină... nemțească, aş zice, a muncii. Cred că nu exagerez dacă spun că Sectorul de limbă literară era aproape singurul din Institut care respecta cu strictețe termenele de predare a lucrărilor de plan.

LR, LXVI, nr. 3, p. 275–276, Bucureşti, 2017

Fără să fi colaborat îndelung şi îndeaproape la elaborarea unor lucrări, pentru că domeniile noastre de interes erau diferite, am constatat cu plăcere, mai ales în anii cât am fost director al Institutului, că domnul Chivu a fost foarte receptiv la învățăturile fostului său şef, care a fost şi primului său mentor. M-am bucurat să regăsesc în persoana lui trăsături de caracter care mi-l aminteau pe prietenul meu, plecat într-o lume – sper – mai bună: în primul rând, respectarea cuvântului dat, apoi o politețe poate uşor rigidă şi foarte ceremonioasă, seriozitate şi rigoare maximă în tot ce a scris, dorința de perfecționare continuă. În afară de aceste calități, care definesc o persoană de încredere, domnul Chivu are şi meritul de a fi mereu zâmbitor şi foarte comunicativ; bănuiesc că munca la catedră, cu tinerii, i-a dezvoltat aceste înclinații naturale.

Cu acest prilej aniversar, primul dintr-o serie care îi urez să fie cât mai lungă, îl felicit sincer pentru tot ce a înfăptuit până în prezent şi îi doresc multă sănătate, putere de muncă şi entuziasm, pentru a realiza şi în viitor noi proiecte ştiințifice de succes. La urările mele se asociază şi soția mea, fosta sa colegă de Institut, Marina Rădulescu Sala.

Gheorghe Chivu

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR
(1971–2017)

1971

1 *Procedee artistice în stilul lui Ion Barbu*, în LR, XX, 1971, nr. 3, p. 247–257.

1972

2. *Vechi psalmi româneşti din secolul al XVII-lea*, în LR, XXI, 1972, nr. 2, p. 145–154.
3. *Elemente regionale în limba periodicelor muntene din secolul al XIX-lea*, în LR, XXI, 1972, nr. 4, p. 293–306.

1973

4. [Recenzie] C. Dimitriu, *Romanitatea vocabularului textelor vechi româneşti*, Iaşi, 1973, în LL, 1973, nr. 1, p. 293–298.
5. *O normă a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea:* ***câne***, ***mâne***, ***pâne***, în LR, XXII, 1973, nr. 1, p. 51–58.
6. *Metafora în opera scriitorilor romantici români*, în LR, XXII, 1973, nr. 3, p. 217–239.

1974

7. *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1974, 171 p. (în colaborare cu Mariana Costinescu).
   Recenzii: Ştefan Andriescu, în RRH, XV, 1975, nr. 2, p. 391.
   I. Rizescu, în LR, XXIV, 1975, nr. 1, p. 81–82.
   D. Constantin, în RITL, XXV, 1976, nr. 1, p. 147–148.
   Lupu Coman, în LL, 1976, nr. 1, p. 228–230.
   Liviu Onu, în *Introducere în filologia românească*, Bucureşti, 1978, p. 151–1152.
8. *Epitetul în opera scriitorilor romantici români*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, III, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1974, p. 9–46.
9. *Comparaţia în opera scriitorilor romantici români*, în LR, XXIII, 1974, nr. 6, p. 487–498.

1975

10. *„Riga Crypto şi lapona Enigel" – „Luceafăr" cu rolurile inversate?*, în LL, 1975, nr. 1, p. 123–129.

11. *„Riga Crypto şi lapona Enigel". Observaţii stilistice*, în LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 297–303.

1976

12. *Alternanţa* ***p*** *~* ***t*** *în textele vechi româneşti*, în LR, XXV, 1976, nr. 2, p. 181–185.
13. [Recenzie] M. Eminescu, *Dicţionar de rime*, Bucureşti, 1976, în SCL, XXIX, 1978, nr. 1, p. 77–84.

1977

14. *Un text inedit în Codex Sturzanus:* ***Pravila sfinţilor părinţi*** *(fragment)*, în LR, XXVI, 1977, nr. 3, p. 281–287.
15. *Mitréce = Mătrice?*, în LR, XXVI, 1977, nr. 4, p. 363–364.

1978

16. *Copiştii Codicelui Sturzan*, în LR, XXVII, 1978, nr. 1, p. 59–71.
17. *Subiect*, *sujet*, *suget*, în LLR, IV (VII), 1978, nr. 2, p. 10–14.
18. *Un manuscris cu o slovă necunoscută în scrierea chirilică românească:* ***ħ***, în SCL, XXIX, 1978, nr. 4, p. 399–409.
19. *Date noi despre* ***Apocriful Iorga***, în LR, XXVII, 1978, nr. 5, p. 509–521.

1979

20. *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1979, 499 p. (în colaborare cu Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman Moraru).
    Recenzii: A.J., în Forum, *21*, 1979, nr. 7–8, p. 179.
    Al. Duţu, în RLit., *12*, 1979, nr. 30, p. 19.
    G. Nüssbacher, în NW, *31*, 1979, nr. 9385, p. 4.
    I. Rizescu, în LR, XXVIII, 1979, nr. 6, p. 637–638.
    Bogdan Ghiu, în RESEE, XVIII, 1980, nr. 3, p. 521–523.
    Luminiţa Graure, în LL, 1980, nr. 2, p. 355–356.
    Béla Kelemen, în CL, *25*, 1980, nr. 1, p. 84–86.
    I. M., în Scriptorium, 1980, nr. 2.
    Şt. Gorovei, în An. Ist. Iaşi, *17*, 1980, p. 776–777.
    I. Ionescu, în BO, *100*, 1982, nr. 3–4, p. 438–440.
    Jana Balacciu, în Contemporanul, 1981, nr. 44, p. 8.
21. *Pe marginea unei „contribuţii" la studiul vocabularului limbii române*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 203–205.
22. *Consideraţii filologice asupra unui text din Codicele Todorescu*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 3, p. 275–280.

1980

23. *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640–1780). I. Stilul textelor geografice*, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 111–122.

24. *Observaţii asupra vocativului în* ***-lor*** *în secolul al XVI-lea*, în SCL, XXXI, 1980, nr. 3, p. 285–295.

1981

25. *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640–1780). II. Stilul textelor lingvistice*, în LR, XXX, 1981, nr. 1, p. 45–60.
26. *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640–1780). III. Stilul textelor matematice*, în LR, XXX, 1981, nr. 2, p. 139–147.
27. *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640–1780). IV. Stilul textelor medicale*, în LR, XXX, 1981, nr. 3, p. 221–231.
28. *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640–1780). V. Stilul textelor filozofice*, în LR, XXX, 1981, nr. 5, p. 505–514.
29. *Transcriere interpretativă sau transliteraţie cu greşeli?*, în LL, 1981, nr. 4, p. 543–546.
30. *Glosar* şi *Indice (de personaje, de persoane şi de localităţi)*, în Vasile Alecsandri, *Opere. 7. Teatru*, Editura Minerva, Bucureşti, 1981, p. 1159–1307.
31. [Recenzie] *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail”*, Bucureşti, 1980, în LL, 1981, nr. 3, p. 482–484.

1982

32. *Pravila lui Coresi.* Text stabilit, studiu lingvistic şi indice, în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea* (coord. Ion Gheţie), Editura Academiei Române, Bucureşti, 1982, p. 129–257.
    Recenzii: Ro. Books, 1982, nr. 2, p. 7.
    Nistor Ciocan, în An. Ist. Iaşi, *20*, 1982, p. 510–511.
33. *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Tipografia Universităţii Bucureşti, 1982, 374 p. (în colaborare cu Emanuela Buză, Mariana Costinescu, Ion Gheţie, Alexandru Mareş, Alexandra Roman Moraru şi Florentina Zgraon).
    Recenzii: I. Rizescu, în LR, XXXII, 1984, nr. 3, p. 231–233.

1983

34. *Cuvinte de origine italiană într-un manuscris din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în SCL, XXXIV, 1983, nr. 4, p. 341–346.

1984

35. *Versuri satirice cu pretext medical din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 2, p.133–136.
36. [Recenzie] Olimpia Berca, *Dicţionar istoric de rime (Dosoftei – Arghezi)*, Bucureşti, 1983, în LR, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 540–543.

1985

37–38. G. Coşbuc, *Opere alese*, vol. VII–VIII (traducerea *Divinei Comedii*), Editura Minerva, Bucureşti, 1985, 705 p. (VII), 681 p. (VIII) (ediție critică).
39. *Manuscrisele „Divinei Comedii”. Elemente pentru o cronologie a traducerii datorate lui George Coşbuc*, în G. Coşbuc, *Opere alese*, VII, Bucureşti, 1985, p. XXI–XLIII.
40. *G. Coşbuc. Un alt manuscris al traducerii „Divinei Comedii”*, în „Manuscriptum”, XVI, 1985, nr. 2, p. 45–56.
41. *G. Coşbuc, traducând „Divina Comedie”. Proiectele unor ediții*, în „Manuscriptum”, XVI, 1985, nr. 3, p. 138–147.
42. *Când a tradus George Coşbuc „Divina Comedie?”*, în LL, 1985, nr. 3, p. 358–363.
43. *G. Coşbuc. Date noi despre versiunea definitivă a traducerii „Divinei Comedii”*, în LL, 1985, nr. 4, p. 514–518.
44. *G. Coşbuc. Variante multiple pentru o ediție integrală a traducerii „Divinei Comedii”*, în „Manuscriptum”, XVI, 1985, nr. 4, p. 95–104.
45. *Stilurile limbii române literare în perioada 1532–1640. I. Stilul beletristic*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 6, p. 509–519.

1986

46. *Stilurile limbii române literare în perioada 1532–1640. II. Stilul textelor juridice şi administrative*, în LR, XXXV, 1986, nr. 1, p. 20–31.
47. *Stilurile limbii române literare în perioada 1532–1640. III. Stilul textelor ştiințifice şi tehnice*, în LR, XXXV, 1986, nr. 2, p. 110–115.

1987

48. *Observații filologice pe marginea unui text din Codicele Sturdzan*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 1, p. 64–69.
49. *Opinii recente asupra celui mai vechi dicționar românesc*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 3, p. 208–215.
50. *Studii străine despre texte vechi româneşti*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 6, p. 538–541.

1988

51. *Normă şi grai în Codex Sturzanus*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 3, p. 273–277.
52. *Codex Sturzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text şi indice de cuvinte, Bucureşti, TUB, 1988 (rezumatul texei de doctorat).
53. *Un dicționar mai puțin cunoscut:* ***Lexicon compendiarium Latino-Valachicum***, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 6, p. 471–476.
54. [Recenzie] Em. Vasiliu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Limba română în secolele al XII-lea – al XV-lea. Fonetică. Fonologie. Gramatică*, Bucureşti, 1986, în LR, XXXVII, 1988, nr. 2, p. 200–201.

55. [Recenzie] Nagy Béla, *Viaţa şi activitatea lui Dimitrie Eustatievici*, Budapesta, 1987, în LR, XXXVII, 1988, nr. 2, p. 201.
56. [Recenzie] Manuela Saramandu, *Terminologia juridic-administrativă românească în perioada 1780–1850*, Bucureşti, 1986, în LR, XXXVII, 1988, nr. 5, p. 475–477.

1989

57. *Din nou despre Anonymus Caransebesiensis. În aşteptarea editării textului*, în LR, XXXVIII, 1989, nr. 2, p. 133–140.
58. *Mariana Costinescu (1943–1989)*, în LL, 1989, nr. 2, p. 256–257.
59. [Recenzie] G. Piccillo, *Il ms. romeno Asch. 223 di Göttingen (sec. XVIII)*, în SCL, XL, 1989, nr. 2, p. 161–165.
60. [Recenzie] T. Cipariu, *Opere*, I, Bucureşti, 1987, în LR, XXXVIII, 1989, nr. 5, p. 487–490.

1990

61. *Exista un stil ştiinţific şi tehnic în limba română veche?*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 1, p. 5–8.

1991

62. *Prepoziţiile* ***pentru*** *şi* ***printru*** *în secolul al XVI-lea*, în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 45–47.

1992

63. *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, 367 p. (în colaborare cu Emanuela Buză şi Alexandra Roman Moraru).
    Recenzii: Floarea Vârban, în LR, XLI, 1992, nr. 11–12, p. 613–614.
    Liviu Groza, în LL, 1994, nr. 1, p. 113–114.
    Zamfira Mihail, în RESEE, XXXII, 1994, nr. 3-4, p. 411–412.
    Florica Dimitrescu, în *Dinamica lexicului românesc*, [Cluj-Napoca, 1995], p. 127–134.
64. ***Institutiones linguae Valachicae***, *prima gramatică românească scrisă în limba latină*, în LR, XLI, 1992, nr. 1–2, p. 11–18.

1993

65. *Codex Sturdzanus*. Studiu lingvistic, studiu filologic, ediţie de text şi indice de cuvinte, Editura Academiei, Bucureşti, 1993, 522 p. (Premiul „Timotei Cipariu" al Academiei Române).
    Recenzii: Neculai Ursu, în Cronica, *28*, 1993, nr. 23, p. 5.
    Victoria Frîncu, în Biblioteca, *5*, 1994, nr. 1, p. 22.
    Mirela Teodorescu, în LR, XLIII, 1994, nr. 11–12, p. 542–543.

Al. Duțu, în VR, *89*, 1994, nr. 1.
Al. Dobre, în REF, *39*, 1994, nr. 5–6, p. 563–565.
Galaction Verebceanu, în „Revista de lingvistică şi ştiinţă literară”, Chişinău, 1994, nr. 4, p. 98–100.
Al. Gafton, în AUI, s. IIIe. Lingvistică, XLI-XLII, 1995–1996, p. 119–120.

66. *Împrumuturi latino-romanice în limba română veche*, în LR, XLII, 1993, nr. 3, p. 113–116.
67. *Pe marginea propunerilor de modificare a ortografiei*, în LR, XLII, 1993, nr. 5, p. 227–230.
68. *Un „Tatăl nostru” maghiar scris cu litere chirilice*, în LR, XLII, 1993, nr. 9, p. 439–442.
69. *Propunerile de modificare a ortografiei şi cerinţele cercetării filologice*, în LR (Chişinău), III, 1993, nr. 3–4, p. 68–70.
70. *O modernizare în editarea poeziei eminesciene:* ***sunt***, ***suntem***, ***sunteți*****,** în SCL, XLIII, 1993, nr. 4, p. 283–288.
71. [Recenzie] Ioan Cantacuzino, *Poezii nouă*, Bucureşti, 1993, în LR, XLII, 1993, nr. 6, 315–316.
72. [Recenzie] I. Funeriu, *Al. Macedonski. Hermeneutica editării*, Timişoara, 1992, în LR, XLII, 1993, nr. 9, p. 459–460.

1994

73. *Influența italiană în limba română veche*, în SCL, XLV, 1994, nr. 1–2, p. 19–29.
74. [Recenzie] *Crestomația limbii române vechi*, *I (1521–1639)*, Bucureşti, 1994, în LR, XLIII, l994, nr. 11–12, p. 543–544.

1995

75. *O variantă ignorată a românei literare moderne – limbajul bisericesc*, în LR, XLIV, l995, nr. 9–12, p. 445–453.
76. *Texte româneşti în biblioteci din Ungaria*, în *Comunicările „Hyperion”*, 4, 1995, p. 191–197.

1996

77. *Greşeala lingvistică între necunoaşterea normelor şi tendințe ale sistemului*, în *Comunicările „Hyperion”*, 5, l996, p. 211–217.

1997

78. *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, l997, 496 p. (în colaborare cu Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție coord., Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu).

Recenzii: Luiza Pârvan, în Bul. Şt. Filologie, Piteşti, 1997, nr. 1, p. 110–111.
Traian Podgoreanu, în Univ. cărţii, *7*, 1997, nr. 12, p. 9.
Sultana Craia, în Univ. cărţii, *8*, 1998, nr. 2, p. 7.
Al. Gafton, în AUI, s. III. f, Literatură, XLIV–XLV, 1998–1999, p. 185–186.

79. *Civilizaţie şi cultură. Consideraţii asupra limbajului bisericesc actual*, Editura Academiei Române, Bucureşti, l997, 17 [+7] p. (Conferinţele Academiei Române).
80. *Limbajul bisericesc între tradiţe şi inovaţie*, în *Comunicările „Hyperion”*, 6, 1997, p. 183–193.
81. *O versiune bănăţeană a **Visurilor lui Mamer***, în LR, XLVI, 1997, nr. 1–3, p. 47–54.
82. [Recenzie] S. Domokos, *Tipografia din Buda*, Gyula, 1994, în *Comunicările „Hyperion”*, 6, l997, p. 232–234.
83. *Ion Coteanu (1920–1997)*, în LR (Chişinău), VII, 1997, nr. 6, p. 144–145.

1998

84. G. Coşbuc, *Opere alese*, IX (*Comentariul* la *Divina Comedie*), Editura Minerva, Bucureşti, 1998, 513 p. (ediţie critică).
Recenzie: Al. Balaci, în JL, s.n., X, 1999, nr. 11–14, p. 3.
85. *Influenţe folclorice în „Istoria ieroglifică”*, în *Comunicările „Hyperion”*, 7, 1998, p. 43–49.
86. ***Institutiones linguae Valachicae**. Opinii asupra paternităţii*, în SCL, XLIX, 1998, nr. 1–2, p. 67–79.
87. [Recenzie] Gh. Bulgăr, *Istorie*, *limbă şi cultură*, Bucureşti, 1998, în *Comunicările „Hyperion”*, 7, 1998, p. 192–193.

1999

88. *Consideraţii asupra scrierilor misionarilor italieni din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în *Comunicările „Hyperion”*, 8, 1999, p. 129–136.
89. *Influenţe maghiare asupra ortografiei scrierilor misionarilor italieni din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în *Conferinţa Naţională de Bilingvism*, Kriterion, Bucureşti, [1999], p. 9–18.
90. *Cultivarea limbii române în şcolile româneşti din afara graniţelor României*, în „Glasul Bucovinei”, VI, 1999, nr. 2, p. 78–82.
91. *Neologisme latino-romanice în **Glosarul** primului dicţionar academic românesc*, în LR, XLVII, 1999, nr. 1–2, p. 35–41.
92. [Recenzie] Mihai Eminescu, *Poezii. I. Antume*, Bucureşti, 1998, în *Comunicările „Hyperion”*, 8, 1999, p. 231–234.
93. [Recenzie] Mihai Eminescu, *Luceafărul*, Bucureşti, 1999, în LL, III–IV, 1999, p. 115–117.

2000

94. *Contribuţii la studiul limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Clusium, Cluj-Napoca, 2000, 313 p. (în colaborare cu Ion Gheţie, Magdalena Georgescu, Alexandra Moraru, Emil Suciu, Mirela Teodorescu, Floarea Vîrban şi Florentina Zgraon). Coordonatori: Ion Gheţie şi Gheorghe Chivu.
95. *Limba română – de la primele texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000, 157 p.
Recenzii: Melania Bădic, în LR, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 685–686.
Sultana Craia, în Literatorul, *11*, 2001, nr. 362–363, p. 4–5.
Maria Cătănescu, în LL, 2001, nr. 3–4, p. 125–126.
G. Bulgăr, în *Comunicările „Hyperion”*, *11*, 2002, p. 297–299.
Liliana Soare, în „Studii şi cercetări filologice”, Seria Limba şi literatura română, Piteşti, 2002, nr. 1, p. 72–73.
Emanuela Timotin, în LR, LI, 2002, nr. 1–3, p. 117–121.
96. *Grafii etimologizante în scrisul chirilic românesc din jurul anului 1800*, în *Ion Coteanu. In memoriam*, Craiova, 2000, p. 100–105.
97. *Trei expresii româneşti*, în LR, XLIX, 2000, nr. 1, p. 39–44.
98. *Este* ***sunt*** *o simplă grafie latinizantă?*, în LR, XLIX, 2000, nr. 3, p. 431–437.
99. *Dimitrie Cantemir şi stilurile limbii române literare vechi*, în *Comunicările „Hyperion”*, 9, 2000, p. 153–161.

2001

100. ***Institutiones linguae Valachicae.*** *Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*, Ediţie critică, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001, 165 p. (Revizia şi traducerea textului latin, Lucia Wald.)
Recenzii: Ecaterina Mihăilă, în „Universul cărţii”, *12*, 2002, nr. 8–9, p. 18.
Gabriela Stoica, în LL, 2003, nr. 1–2, p. 121–1123.
Galaction Verebceanu, în „Revista de lingvistică şi ştiinţă literară”, Chişinău, 2003, nr. 1–2, p. 131–133.
Cristina Halichias, în LR, L, 2001, p. 243–247.
Catalin Dumitraşcu, în AUC, Şt. Fil., Lingv., *25*, 2003, nr. 1–2, p. 268–270.
Constantin Dominte, în „Studia indo-europaea”, Linguistique, *1*, 2001, p. 327–328.
Lörinczi Réka, în „Magyar Nyelv”, Budapest, *101*, 2005, nr. 1, p. 65–73, nr. 2, p. 221–232.
Alexandru Gafton, în AUI (s. n.), secţiunea IIIe, Lingvistică, LIV, 2008, p. 256–248.
Lörinczi Réka, în „Acta Linguistica Hungarica”, Budapest, 56, 2009, nr. 2–3, p. 169–200.
101. *Avea româna literară veche variante stilistice?*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001, 26 p. (Conferinţele Academiei Române).

102. *Este **Cartea de bucate** un manuscris brâncovenesc?*, în LR, L, 2001, nr. 1–2, p. 33–38.
103. *Eminescu şi scrisul vechi românesc*, în *Comunicările „Hyperion”*, *10*, 2001, p. 91–104.
104–105. [Recenzii] Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare*, Bucureşti, 2000; *Graiuri româneşti din Basarabia*, *Transnistria*, *nordul Bucovinei şi nordul Maramureşului. Texte dialectale şi glosar*, Bucureşti, 2000, în *Comunicările „Hyperion”*, *10*, Bucureşti, 2001, p. 312–314.

2002

106. *Marius Sala sau vocaţia sintezei*, în *Marius Sala – Contemporanul lor*, *contemporanii lui*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2002, p. 132–133.
107. Liviu Onu, *Tradiţia manuscrisă a unei sinteze europene la români în secolele al XVII-lea – al XIX-lea: **Mântuirea păcătoşilor (Amartolon sotiria)***, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2002 (îngrijire ediţie, *În loc de postfaţă*, p. 321, *Indice*, *a) Nume de persoană*, *b) Biblioteci şi manuscrise citate*, p. 313–320).
108. *Prefaţă*, în *Viaţa lui Bertoldo. Un vechi manuscris românesc.* Ediţie critică de Galaction Verebceanu, Museum, [Chişinău], [2002], p. 7–9.
109. *„Cei doi excessuri a amerii” – o „istoriolă” romantică într-un calendar de la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în LL, I–II, 2002, p. 84–98.
110. *Un experiment literar şi lingvistic la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în *Comunicări „Hyperion”*, XI, 2002, p. 149–158.
111. ***Elementa** înainte de **Elementa.** Consideraţii asupra primei gramatici româneşti scrise în limba latină*, în *Actele Colocviului catedrei de limba română* (22–23 noiembrie 2001). *Perspective actuale în studiul limbii române*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002, p. 111–116.
112. *Primele gramatici româneşti şi schimbarea modelelor culturale în vechiul nostru scris literar*, în „Studii şi cercetări filologice”, Seria Limba şi literatura română, Piteşti, 2002, nr. 1, p. 12–16.

2003

113. *Limbajul bisericesc între respectarea tradiţiei şi necesitatea înnoirii*, în *Calendarul al XXIV-lea. Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timişoarei. Anul de la Hristos 2003*, [Timişoara, 2003], p. 151–154.
114. ***Anonymus Caransebesiensis** – manuscris românesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în LL, I–II, 2003, p. 21–27.
115. *Recitind literatura română veche. Licenţe în rima **Psaltirii în versuri***, în „Analele Universităţii din Bucureşti”, Seria Limba şi literatura română, LII, 2003, p. 31–39.
116. *Un fals dicţionar bilingv*, în LR (Chişinău), XII, 2003, nr. 6–10, p. 172–176.

117. *Limba oficială din Republica Moldova şi unitatea culturii româneşti*, în „Academica", XIII, 2003, nr. 13–14, p. 44–45; retipărire, în formă amplificată, în LR (Chişinău), XII, 2003, nr. 6–10, p. 128–132; reluare în *Unitatea limbii române*, *cu privire specială la Basarabia şi Bucovina*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2004, p. 79–87 şi în *Limba română. Adevărata mea patrie. Antologie filologică*, Litera internațional, Bucureşti–Chişinău, [2005], p. 851–860.
118. *Primele gramatici româneşti. Consideraţii asupra terminologiei*, în „Studii şi cercetări filologice", Seria Limba şi literatura română, 2003, nr. 2, p. 9–16.
119. *Cele mai vechi texte româneşti. Probleme filologice şi lingvistice*, în *Medioevio romanzo*, Roma, XXVII, 2003, fasc. 2, p. 320–327.
120. *Atestări lexicale în scrierile mitropolitului Dosoftei*, în LR, LII, 2003, nr. 5–6, p. 393–398.
121. *In memoriam – Liviu Onu (1917–2002)*, în LL, I–II, 2003, p. 107–109.

2004

122. *Elemente de limbă vorbită în prima piesă de teatru scrisă în limba română*, în *Comunicările „Hyperion"*, *Filologie*, *12*, Bucureşti, 2004, p. 45–55.
123. *Neologisme de origine franceză într-un text beletristic tipărit în 1794*, în *Tradiţie şi inovaţie în studiul limbii române*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2004, p. 533–543.
124. *Textul religios – model în cultura românească veche*, „Studii şi cercetări filologice", Seria Limba şi literatura română, Piteşti, 2004, nr. 3, p. 11–18.
125. *Luca Stroici şi posibila consemnare a unui fonetism dialectal: [h´] [ŝ]*, în LR, LIII, 2004, nr. 1–2, p. 3–10.
126. [Recenzie] Dimitrie Cantemir, *Hronicul a vechimei romano-moldo-vlahilor*, I–II, Bucureşti, 1999–2000, în LL, XLIX, 2004, vol. I–II, p. 132–135.
127. *Ion Gheţie (1930–2004)*, în LL, XLIX, 2004, vol. III–IV, p. 127–128.

2005

128. *Valori stilistice ale ortografiei în scrieri beletristice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele Universităţii «Hyperion»", Filologie, [2005], p. 23–32.
129. *Psaltirea – model în cultura românească veche*, în „Analele Universităţii «Hyperion»", Filologie, [2005], p. 197–205.
130. *Lexicul operei lui Dosoftei şi înnoirea vocabularului limbii române literare vechi*, în *Limba română. Structură şi funcţionare*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005, p. 715–722.
131. *Comori culturale uitate de românii din Ungaria*, în „Foaia Românească", LV, 2005, nr. 40, 7 oct. 2005.

2006

132. George Coşbuc, *Opere*, *I. Poezii*, Ediție critică, Fundația Națională pentru Știință şi Artă – Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2006, 1085 p.
133. *Misionarii italieni şi normele vechii române literare*, în *Limbă şi literatură. Repere identitare în context european*, vol. I, Editura Universității din Piteşti, 2006, p. 45–49; retipărit în *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion Național de Dialectologie. Baia Mare*, 5–7 mai 2006, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006, p. 363–369.
134. *Grafii cu model latin în scrisul vechi românesc*, în *Antic şi modern. In honorem Luciae Wald*, [Bucureşti, 2006], p. 117–124.
135. ***Cartea de bucate**. Un manuscris singular în scrisul vechi românesc*, în *In honorem Gabriel Ştrempel*, Satu-Mare, 2006, p. 123–135.
136. *O modalitate puțin cunoscută de caracterizare a personajelor în opera comică a lui I.L. Caragiale*, în *Limba română – Aspecte sincronice şi diacronice*, Actele celui de al 5-lea Colocviu al catedrei de limba română (8–9 decembrie 2005), Bucureşti, 2006, p. 585–591.
137. *Toponime olteneşti în lexicoane şi relatări de călătorie din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în *Omagiu Gheorghe Bolocan*, Editura Universitaria, Craiova, 2006, p. 114–118.
138. *Două lexicoane bănățene din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheție*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2006, p. 269–284.
139. ***Sum** „sâm” – o normă a scrisului literar modern*, în *Studii de gramatică şi de formarea cuvintelor. În memoria Mioarei Avram*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2006, p. 49–56.
140. ***Carte de pre ruditu lumii**, o copie transilvăneană din Palia de la Orăştie*, în LR, LV, 2006, nr. 5–6, p. 279–285; reluare în „Lumina 2009”, Revistă socială, culturală şi ştiințifică a românilor din Ungaria, Gyula, 2009, p. 14–18.

2007

141. George Coşbuc, *Opere*, II. *Proză*, Ediție critică, Fundația Națională pentru Știință şi Artă – Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2007, 1251 p.
142. *Tratatul de istorie a limbii române*, *o lucrare absolut necesară*, în *Limba română. Stadiul actual al cercetării. Actele celui de al 6-lea Colocviu al catedrei de limba română (29–30 noiembrie 2006)*, Editura Universității din Bucureşti, 2007, p. 637–641.
143. *Este **Lexiconul de la Buda** un dicționar etimologic?*, în *Limba română*, *limbă romanică.* Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007, p. 61–65.
144. *Elemente de lingvistică modernă într-o gramatică românească din secolul al XVIII-lea*, în *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan*, *la aniversare*, Editura Universității din Bucureşti, 2007, p. 413–416.

145. *Dimitrie Cantemir şi limba română literară veche*, în LR (Chişinău), XVII, 2007, nr. 10–12, p. 133–140.
146. *Marius Sala*, în LR (Chişinău), XVII, 2007, nr. 4–6, p. 119–120.

2008

147. George Coşbuc, *Povestea unei coroane de oțel*, Ediție, postfață, note şi glosar, Nemira, [Bucureşti], 2008, 247 p.
148. ***Dictionarium Valachico-Latinum***. *Primul dicționar al limbii române*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție, indici şi glosar, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, 389 p.
Recenzii: Alexandru Gafton, în AUI (s. n.), secțiunea IIIe, Lingvistică, LIV, 2008, p. 246–248.
Sorin Guia, în AUI (s. n.), secțiunea IIIe, Lingvistică, LIV, 2008, p. 249–250.
Al. Mareş, în LR, LVIII, 2009, nr. 1, p. 136–137.
Stelian Dumistracel, în „Ziarul Lumina", Iaşi, 30 sept. 2009, p. 10.
Doina Bejan, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați", XXIV, II, 2009, nr. 1(2), p. 528–529.
Galaction Verebceanu, în „Revista de lingvistică şi ştiință literară", Chişinău, 2009, nr. 5–6, p. 112–116.
Cristina Halichias, în „Revue roumaine de linguistique", LIV, 2009, nr. 1–2, p. 210–211.
Ionel Apostolatu, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XLIX–L, 2009–2010, p. 131–142.
Nagy Levente, în „Magyar Nyelv", CVI, 2010, nr. 3, p. 368–372.
Emanuela Timotin, în *In memoriam Sorin Stati*, 2010, p. 138–139.
Nagy Levente, în „Dacoromania", XV, 2010, nr. 2, p. 182–185.
Andreea Drişcu, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", LIV, 2014, p. 219–220.
149. *George Coşbuc şi evocarea istoriei în scop patriotic*, postfață la George Coşbuc, *Povestea unei coroane de oțel*, Nemira, Bucureşti, 2008, p. 321–238.
150. ***Lexiconul de la Buda*** *– primul dicționar modern al limbii române*, în *Limbă şi literatură. Repere identitare în context european*, Lucrările celei de a VI-a Conferințe internaționale a Facultății de Litere, Piteşti, 23–25 mai 2008, I, Piteşti, 2008, p. 26–29.
151. ***Anonymus Caransebesiensis*** *– sursă importantă pentru* ***Dicționarul limbii române***, în *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică (Bucureşti, 13–14 noiembrie, 2007)*, Editura Universității din Bucureşti, [2008], p. 19–24.
152. *Vechile lexicoane româneşti şi cercetarea variantelor teritoriale ale limbii române*, în *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, Actele celui de al 7-lea Colocviu al Catedrei de limba română (7–8 decembrie 2007), Editura Universității din Bucureşti, 2008, p. 721–727.

153. ***Didahiile*** *lui Antim Ivireanul şi înnoirea limbajului predicii româneşti*, în LR (Chişinău), XVIII, 2008, nr. 9–10, p. 203–207.
154. *Anonymus Caransebesiensis*, în Dan Horia Mazilu (coord.), *Enciclopedia culturii române vechi*, Academia Română, Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu", [Bucureşti, 2008] (format electronic).
155. *Codex Sturdzanus*, în Dan Horia Mazilu (coord.), *Enciclopedia culturii române vechi*, Academia Română, Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu", [Bucureşti, 2008] (format electronic).
156. *Institutiones linguae Valachicae*, în Dan Horia Mazilu (coord.), *Enciclopedia culturii române vechi*, Academia Română, Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu", [Bucureşti, 2008] (format electronic).
157. *Dimitrie Cantemir şi dezvoltarea limbii române literare vechi*, în *Filologia română. Realizări şi perspective în context european*, Chişinău, 2008, p. 98–105 (reluare în formă parțial modificată a studiului apărut în LR (Chişinău), XVII, 2007, nr. 10–12, p. 133–140).
158. *Ediții critice şi istorii literare*, [masă rotundă] în „Revista de istorie şi teorie literară", II, 2008, nr. 1–2, p. 60–62.

2009

159. *Sectorul de limbă literară şi filologie şi cercetarea limbii noastre de cultură*, în LR, LVIII, 2009, nr. 1, p. 5–11.
160. *Pasiune şi profesionalism*, în *Fănuş Băileşteanu. 1947–2008*, Autograf MJM, [Craiova], 2009, p. 55–56.
161. ***Psaltirea*** *– de la litera la spiritul textului sacru. Considerații pe marginea unui manuscris moldovenesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *Text şi discurs religios*. Lucrările Conferinței Naționale „Text şi discurs religios", Iaşi, 5–6 decembrie 2008, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Iaşi, 2009, p. 37–43; reluare în LR (Chişinău), XX, 2010, nr. 1–2, p. 154–160.
162. ***Articolul*** *în primele gramatici ale limbii române*, în *Studii de gramatică. Omagiu Doamnei Profesoare Valeria Guțu Romalo*, Editura Universității din Bucureşti, 2009, p. 29–33.
163. *Manuscrisul* ***Marsigli 61****. Ipoteze privind paternitatea primului lexicon geografic italo-român*, în *Per Teresa. Obiettivo Romania.* Studi e ricerche in ricordo di Teresa Ferro, vol. II, Forum, [Udine], [2009], p. 287–293.
164. *Lexicul neologic în limba română veche*, *între vocabularul de cultură generală şi terminologiile de specialitate*, în *Lexic comun. Lexic specializat.* Actele conferinței internaționale „Lexic comun. Lexic specializat", Galați, Ediția a II-a, 17–18 septembrie 2009, „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați", fascicula XXIV, an II, nr. 1 (2), 2009, p. 237–243.
165. *In memoriam Alexandra Roman-Moraru*, în LR, LII, 2009, nr. 1–2, p. 114–115.

2010

166. *De la litera la spiritul textului sacru. Mărturia unui Evangheliar manuscris*, în *Text şi discurs religios*, II, Lucrările Conferinței Naționale „Text şi discurs religios", Iaşi 13–14 noiembrie 2009, Iaşi, 2010, p. 41–48.
167. *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş*, Editori Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, Editura Universității din Bucureşti, 2010, 323 p.
168. *Neutre cu pluralul în **-ă** în limba română veche*, în *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş*, Editura Universității din Bucureşti, 2010, p. 53–60.
169. ***Alegerile lui Ippocrat**. Considerații asupra vocabularului unui vechi text medical*, în în *Lexic comun. Lexic specializat*, „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați", fascicula XXIV, an III, nr. 1 (3), 2010, p. 29–34.
170. *Pluralul substantivului **țară** în textele vechi româneşti*, în *In honorem Gheorghe Mihăilă*, Editura Universității din Bucureşti, 2010, p. 140–145.
171. *Utilizarea grafiei cu litere latine în epoca veche a scrisului românesc*, în „Însemnări ieşene", seria a III-a, II, 2010, nr. 111, p. 44–51.
172. *Nume de plante în **Dictionarium Valachico-Latinum***, în *Limba română. Controverse, delimitări, noi ipoteze.* Actele celui de al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română (Bucureşti, 4–5 decembrie 2009), I, Editura Universității din Bucureşti, 2010, p. 333–340.
173. *Modele stilistice de origine folclorică în „Istoria ieroglifică"*, în „Analele Universității de Vest din Timişoara", Ştiințe filologice, XLVIII, 2010, p. 135–144.
174. *Enciclopedia literaturii române vechi*, în *Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu"*, Editura Națională pentru Ştiință şi Artă, Bucureşti, 2010, p. 234–235.

2011

175. *Înnoirea lexicului literar la începutul secolului al XIX-lea. Considerații asupra unui glosar de neologisme alcătuit de Gh. Asachi*, în *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare ANGELA BIDU-VRĂNCEANU*, Editura Universității din Bucureşti, 2011, p. 81–86.
176. *„Limba română" şi statutul limbii naționale în Republica Moldova*, în LR (Chişinău), XXI, 2011, nr. 3–6, p. 69–72.
177. *De la litera la spiritul textului sacru. Considerații asupra limbajului figurativ din textele vechi româneşti*, în *Text şi discurs religios*, III, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2011, p. 57–66.
178. *Primul lexicon geografic italo-român şi interpretarea grafemelor din textele vechi româneşti*, în LR, LX, 2011, nr. 1, p. 26–32.
179. *Dimitrie Cantemir*, Editor Gh. Chivu, Editura Biblioteca Bucureştilor, Bucureşti, 2011, 183 p.

180. *Dimitrie Cantemir şi înnoirea limbii române literare vechi*, în *Dimitrie Cantemir*, Editura Biblioteca Bucureştilor, Bucureşti, 2011, p. 125–139.
181. *Rolul presei în promovarea limbii române literare*, în LR (Chişinău), XXI, 2011, nr. 7–8, p. 33–37.
182. Ion Budai-Deleanu, *Opere. Ţiganiada*, *Trei viteji*, *Scrieri lingvistice*, *Scrieri istorice*, *Traduceri*, Ediţie şi note de Gheorghe Chivu şi Eugen Pavel. Studiu introductiv de Eugen Simion, Bucureşti, Editura Fundaţiei Naţionale pentru Ştiinţă şi Artă, 2011, 1354 p.
Recenzii: Răzvan Voncu, în Rlit., XLIII, 2011, nr. 43 (28 oct.), p. 14, nr. 45 (11 nov.).
Ovidiu Pecican, în „Observator cultural", nr. 606, 22 decembrie 2011.
Paul Cernat, în „Observator cultural", nr. 616, 2012.
Ana Maria Minuț, în „Philologica Jassyensia", IX, 2013, nr. 1 (17), p. 269–272.
Alexandru Ruja, în „Orizont", s. n., XXVI, 2014, nr. 1, p. 11.
Ioana Anghel, în „Dacoromania", XIX, 2014, nr. 1, p. 7–14.
Andreea Drişcu, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", LIV, 2014, p. 220–221.
183. *Terminologia părţilor corpului în texte vechi româneşti*, în *Confluenţe lingvistice şi filologice. Omagiu profesorului Nicolae Felecan la împlinirea a 70 de ani*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 147–157.
184. *Texte scrise cu litere latine în epoca veche a culturii româneşti*, în *Receptarea Sfintei Scripturi între filologie, hermeneutică şi traductologie.* Lucrările Simpozionului Naţional „Explorări în tradiţia biblică românească şi europeană", Iaşi, 28–29 noiembrie 2010, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2011, p. 85–95.
185. *Galaction Verebceanu*, *editor de texte vechi româneşti* în „Philologia", Chişinău, LIII, 2011, nr, 3–4 (255–256), p. 158–160.
186. *Filologie şi bibliologie. Studii*, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2011, 411 p. (Coordonatori: Gheorghe Chivu, Alexandru Gafton, Adina Chirilă).
Recenzie: Ana Catană-Spenchiu, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", LIV, 2014, p. 237–237.
187. ***Mascara***, ***măscări***, ***măscărici***. *Câteva date de istorie culturală*, în *Filologie şi bibliologie. Studii*, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2011, p. 171–176.
188. *Texte cu grafie latină şi modelul ortografic latinesc în cultura românească veche*, în *Limba română. Ipostaze ale variaţiei lingvistice*, I, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011, p. 411–422.
189. *Un fonetism dialectal „atipic" în scrieri româneşti datorate misionarilor italieni*, în *Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011, p. 199–203.

190. *Valori stilistice ale numelor proprii în scrisul vechi românesc*, în *Numele şi numirea. Actele Conferinţei internaţionale de onomastică*, Ediţia I. *Interferenţe multietnice în antroponimie*, Baia-Mare, 19–21 septembrie 2011, Cluj-Napoca, 2011, p. 115–128.
191. *Două „cântece beţiveşti" la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în *Text şi discurs. Omagiu Mihaelei Mancaş*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011, p. 141–147.
192. ***Carte de pre ruditu lumii***. *Une copie originaire de Transylvanie de* ***Palia d'Orăştie***, în „Biblicum Jassyense", vol. 2, 2011, p. 7–16 (versiune a textului publicat în LR, LV, 2006, nr. 5–6, p. 279–285).

2012

193. *Particularităţi dialectale româneşti în „limba băieşilor" din Ungaria*, în *In magistri honorem Vasile Frăţilă. 50 de ani de carieră universitară*, Târgu-Mureş, 2012, p. 164–171.
194. *Petru Pavel Aaron*,în *Dicţionarul literaturii române*, I, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2012, p. 3–4; republicat în *Dicţionarul general al literaturii române*, I, ed. a II-a rev., Bucureşti, Editura Muzeului Literaturii Române, 2016, p. 3–4.
195. *Cărţi populare*, în *Dicţionarul literaturii române*, I, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2012, p. 314–318; republicat în *Dicţionarul general al literaturii române*, II, ed. a II-a rev., Bucureşti, Editura Muzeului Literaturii Române, 2016, p. 225–229.
196. *Şcoala Ardeleană*, în *Dicţionarul literaturii române*, II, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2012, p. 601–604 (în colaborare cu D. Micu).
197. *Fapte de limbă vorbită în „Occisio Gregorii Vodae"*, *prima piesă de teatru scrisă în limba română*, în *Modernitate şi interdisciplinaritate în cercetarea lingvistică*. *Omagiu doamnei profesor Liliana Ionescu Ruxăndoiu*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2012, p. 135–142.
198. *Stylistic aspects of proper names in old Romanian writings*, în *Name and Naming. Synchronic and Diachronic Perspectives*, ed. Oliviu Felecan, Cambridge Scholars Publishing, 2012, p. 234–252.
199. *Am devenit lingvist?*, în *De ce am devenit lingvist? Omagiu academicianului Marius Sala*, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2012, p. 55–58.
200. *Scrisul religios*, *componentă definitorie a culturii vechi româneşti*, în „Daco-romania", XVII, 2012, nr. 1, p. 54–67; reluat în versiune franceză, *Les écrits religieux*, *une composante définitoire de la culture roumaine ancienne*, în *Text şi discurs religios*, IV, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2012, p. 19–35.
201. *A face filologie înseamnă a lucra în folosul culturii naţionale*, în LR (Chişinău), XXII, 2012, nr. 11–12 (209–210), p. 49–60.

202. ***Lexiconul de la Buda***, *primul dicţionar modern al limbii române*, în AUI, secţiunea IIIe, Lingvistică, LVIII, 2012, p. 45–56.
203. *Traductions multiples dans un Évangéliaire manuscrit du XVIIe siècle*, în „Synergies Roumanie", nr. 7, 2012, p. 285–294.
204. *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 2012 (Editori: Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula).
205. ***Cărţile de bucate***, *un izvor lexicografic insuficient exploatat*, în *Convergenţe lingvistice. Lucrările celui de al IV-lea Simpozion internaţional de lingvistică (Bucureşti, 5–6 noiembrie 2010)*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2012, p. 183–188.
206. *Dimitrie Cantemir et le renouvellement de l'ancien roumaine littéraire*, în „Synthesis", XXXIX, 2012, p. 3–12.
207. *Marius Sala – 80*, în „Philologia", Chişinău, LIV, 2012, nr. 5–6 (263–264), p. 180–181.
208. *A existat o terminologie politică în limba română la cumpăna veacurilor al XVIII-lea şi al XIX-lea?*, în „Communication interculturelle et literature", Iaşi, Institutul European, nr. 1 (18) / 2012, p. 10–20.

2013

209. *Caracterul creator al criticii literare*, în *Eugen Simion 80*, Editura Tracus Arte, Bucureşti, 2013, p. 100–102; reluat în LR (Chişinău), XXIII, 2013, nr. 7–8, p. 116–119.
210. ***Cărţile de bucate***, *un izvor lexicografic insuficient exploatat*, în LR, LXI, 2013, nr. 3, p. 304–311
211. G. Coşbuc, *Opere*, III. *Traduceri*. *Divina Comedie.* Comentariu la *Divina Comedie*, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, Bucureşti, 2013, 1806 p.
Recenzie: Alexandru Ruja, în „Orizont", s. n., XXV, 2013, nr. 12 (1575), p. 12.
212. *Cultura unui popor nu poate fi promovată în afara limbii naţionale*, în „Curentul", nr. 167 (5303), 13 sept. 2013, p. 12.
213. *Popular vs cult în vechile terminologii ştiinţifice româneşti*, în „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi", fasc. XXIV, an VI, 2013, nr. 1–2 (9–10), p. 19–31.
214. *Le texte religieux – modèle dans la littérature roumaine ancienne – de la reprise fidèle*, *par adaptation*, *vers la laïcisation*, în *Text şi discurs religios*, 5, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2013, p. 51–60.
215. ***Liturghierul*** *lui Antim Ivireanul şi impunerea modelului muntenesc în scrisul liturgic românesc*, în *Şerban Cantacuzino*, *Antim Ivireanul şi Neofit Cretanul – promotori ai limbii române în cult*, Editura Cuvântul Vieţii, Bucureşti, 2013, p. 185–193.
216. *Cântece câmpeneşti (1768). Câteva fenomene morfologice dialectale*, în *„Cuvinte potrivite". Omagiu doamnei Maria Marin la aniversare*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2013, p. 114–119.

217. *[G. Coşbuc] Manuscrisele* ***Divinei Comedii***, în LR (Chişinău), XXIII, 2013, nr. 9–12, p. 149–162.
218. *Scrisul religios*, *componentă definitorie a culturii vechi româneşti*, în *Perspective asupra textului şi discursului religios*, ed. Ioan Milică, Emanuel Gafton, Sorin Guia, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2013, p. 37–52.
219. *Nume de plante în texte vechi româneşti*, în *Procedings of The Second International Conference on Onomastics „Name and Naming" Onomastics in Contemporary Public Space*, Baia Mare, May 9–11, 2013, Editura Mega, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, p. 1000–1015.
220. *„Dialectele literare"*, *o „problemă capitală" a vechii române literare*, *în concepția lui Gheorghe Ivănescu şi Ion Gheție*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", LIII, 2013, p. 75–83.
221. *Prefață*, în Adina Chirilă, *Limba scrierilor lui Antim Ivireanul*, Partea I, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2013, p. 9–12.
222. *Literatura română veche. Priorități ale cercetării filologice actuale*, în „Revista de istorie şi teorie literară", VII, 2013, nr. 1–4, p. 17–22.

2014

223. *Le* ***Liturgikon*** *d'Antim Ivireanul et l'imposition du modéle valaque dans les ecrits liturgiques roumains*, în „Dacoromania", XIX, 2014, nr. 1, p. 7–14.
224. *Ion Coteanu – in memoriam*, Editori: Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, Editura Universității din Bucureşti, 2014, 412 p.
225. *Prima listă de plante şi începuturile terminologiei botanice româneşti*, în *Ion Coteanu – in memoriam*, Editura Universității din Bucureşti, 2014, p. 95–100.
226. *Antim Ivireanul*, *and the Unification of Old Romanian Literary Language*, în *Text şi discurs religios*, VI, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2014, p. 189–199.

2015

227. *Viața ca o pradă*, în „Caiete critice", 1 (327), 2015, p. 14–15.
228. *Sintaxa istorică din perspectivă filologică*, Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, [2015], p. 212–220.
229. *The Latin Model in early Romanian linguistic writing*, în „Diversité et identité culturelle en Europe/Diversitate şi identitate culturală în Europa", XII, 2015, nr. 2, p. 7–17.
230. *Numele dracilor în traducerea românească a Divinei Comedii*, în LR (Chişinău), XXV, 2015, nr. 5–6, p. 249–256.
231. *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea*, Ediție revăzută şi adăugită, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2015 (Editori: Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula).

232. *Normă ideală – normă reală în scrisul literar de la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Infinitivul lung*, în *Variația lingvistică: Probleme actuale*, *I. Gramatică*, *Istoria limbii române*, *filologie*, *dialectologie*, EUB, 2015, p. 183–190. (Varianta în limba franceză, *Norme idéale – norme réelle dans les écrits litteraires anciens à la fin du XVIIIe siècle. L'infinitif long*, în „Dacoromania", s. n., XX, 2015, nr. 2, p. 113–122.)
233. *Cuvânt înainte*, în *Alexandria ilustrată de Năstase Negrule*, coord. Gabriela Dumitrescu, Editura Sapientia Principium Cognitio, Bucureşti, 2015, p. 6–9.
234. *Evoluția ştiinței şi dicționarele explicative ale limbii române*, în „Caietele Puşcariu", Cluj-Napoca, II, 2015, p. 133–140.
235. *Vechi texte româneşti. Contribuții filologice şi lingvistice*, Editura Academiei Române, 2015, 312 p.
   Recenzii: Adina Chirilă, Alexandru Gafton, în AUI (s.n.), secț. IIIe Lingvistică, LXI, 2015, p. 271–274.
   Galaction Verebceanu, în „Philologia", Chişinău, LVIII, 2016, nr. 3–4 (285–286), p. 118–123.
236. *The name of the vils in the Romanian translation of* ***The Divine Comedy***, în *Name and Naming*, Ed. Mega, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2015, p. 904–911.
237. *Cuvânt înainte*, la Doina Butiurcă, *Lingvistică şi terminologie. Hermeneutica metaforei în limbajele de specialitate*, Institutul European, Iaşi, 2015, p. 11–12.

2016

238. *Rolul cărții vechi în cultura națională*, interviu, în „Tomisul cultural", III, 2016, nr. 6, ianuarie–martie, p. 2–3: reluat în vol. Petre T. Frangopol, *Mediocritate si excelență. O radiografie a ştiinței şi învățământului din România*, vol. 6, Casa Cărții de Ştiință, Cluj-Napoca, 2016, p. 207–214.
239. *„Dumnezei" şi „dumnezeoaie" în literature română veche*, în „Analele Ştiințifice ale Universității «Ovidius» din Constanța", seria Filologie, tom XXVII, 2016, nr. 2, p. 179–185.
240. *Însuşire „proprietate*, *alsăuire*, *alsău". Câteva considerații etimologice*, în *Magistri et alumni*, *amore scribendi. Studia. In honorem Professoris Nicolae Felecan*, Editura Mega, Editura Argonat, Cluj-Napoca, 2016, p. 98–105.
241. *La modernisation latino-romane du lexique roumaine. Le modèle interne*, în „Diversité et identité culturelle en Europe/Diversitate şi identitate culturală în Europa", XIII, 2016, nr. 2, p. 7–18.
242. ***Cei doi excessuri a amerii***, *traducere din Jacques Philibert Rousselot de Surgy*, în *Pagini alese. Omagiu lui Alexandru Mareş la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Volum îngrijit de Marius Sala, Maria Stanciu Istrate şi Emanuela Timotin, Univers Enciclopedic Gold, [Bucureşti, 2016], p. 72–81.
243. *Paul Iorgovici şi normele limbii române literare moderne*, în *Paul Iorgovici – 250. Studii*, David Press Print, Timişoara, 2016, p. 39–48.

244. *Alfabetele literaturii române*, în *Dicţionarul general al literaturii române*, I, ed. a II-a rev., Bucureşti, Editura Muzeului Literaturii Române, 2016, p. 166–173.
245. *Codicele Voroneţean*, în *Dicţionarul general al literaturii române*, II, ed. a II-a rev., Bucureşti, Editura Muzeului Literaturii Române, 2016, p. 469–470.
246. *Traduceri şi traducători în scrisul beletristic din secolul al XVIII-lea*, în „Revista de istorie şi teorie literară", X, 2016, nr. 1–4, p. 43–51.

2017

247. *Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârşitul veacului al XVII-lea*, în *Sintaxa ca mod de a fi. Omagiu Gabrielei Pană Dindelegan*, *la aniversare*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2017, p. 103–107.
248. *Schimbarea normei şi semnificaţia unei revizii mecanice:* ***său*** *vs.* ***lui*** *în ultima Psaltire coresiană*, în *Limbaj – discurs – stil. Omagiu Mariei Cvasnîi Cătănescu*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2017, p. 81–88.

Noiembrie 2017

Liliana Agache

CÂTEVA OBSERVAȚII REFERITOARE LA ADAPTAREA MORFOLOGICĂ A CUVINTELOR DE PROVENIENȚĂ MAGHIARĂ, CU CIRCULAȚIE ÎN LIMBA VECHE[1]

Influența limbii maghiare asupra limbii române în perioada veche a fost deosebit de însemnată, fiind favorizată de un complex de factori politici, juridico-administrativi şi socio-culturali. La început, contaminarea s-a produs regional, extinzându-se treptat şi asupra graiurilor româneşti nord-vestice şi estice, precum şi asupra unor zone din sudul țării. Pătrunderea termenilor maghiari s-a produs prin contactul dintre limbi şi s-a impus în special pe cale cultă. Contactul cu limba maghiară şi-a lăsat amprenta cu precădere asupra lexicului românesc, producând efecte, însă, şi în domeniul morfologic (Pál 2014, 331).

Despre o influență maghiară asupra limbii române, în general, se poate vorbi încă din secolele X-XI, însă, din secolul al XVI-lea, aceasta se manifestă şi pe cale literară, odată cu primele traduceri, numărul lor crescând considerabil în secolul al XVII-lea, odată cu literatura religioasă de inspirație calvină. Afirmația: „după slavă, cea de-a doua limbă pusă la contribuție de traducătorii români a fost maghiara" (Gheție, Mareş 1985, 416) confirmă importanța acestei influențe care a oferit câteva modele traducătorilor români. De semnalat, pentru secolul al XVII-lea, sunt catehismele, psalmii versificați şi alte lucrări religioase de sorginte calvină: *Sicriul de aur, Cărare pe scurt;* cf. şi *Pânea pruncilor* (1702), tradusă după un original maghiar catolic.

Raporturile lingvistice româno-maghiare au fost mai intense în Ardeal, comparativ cu celelalte țări româneşti, aflate, în special sub influența slavă. Cele mai clare urme ale influenței maghiare sunt evidente la granițele nord-vestice ale țării, în special în regiunea bănățean-hunedoreană şi crişean-maramureşeană.

Adaptarea la sistemul morfologic al limbii române nu se realizează numai în plan gramatical, ci angajează fonetismul şi conținutul semantic al cuvintelor.

În cazul morfologiei, nu avem a face cu un proces de adaptare de durată, ci cu o încadrare realizată brusc şi cu oscilații, cu variante puține.

Cele câteva transformări vizează mai ales clasa nominală şi pe cea verbală. Se referă la încadrarea substantivelor sau a verbelor sub presiunea sistemului morfologic românesc care a impus declinării I (prin substantive terminate în -ă) şi conjugării a IV-a (verbe în -ui) româneşti, elemente noi. Dintre acestea, cele mai

[1] Exemplele folosite sunt desprinse din texte aparținând secolelor XVI-XVIII. Pentru economia lucrării, am renunțat la expunerea lor contextuală.

LR, LXVI, nr. 3, p. 297–300, Bucureşti, 2017

evidente sunt: creşterea numărului de substantive pentru toate cele trei genuri, îmbogăţirea limbii vechi cu o serie de adverbe şi locuţiuni adverbiale de origine maghiară: *batăr* „cel puţin", „totuşi", „deşi", *de/în alean* „împotrivă", *de biu* „destul", *fără samă* „fără număr". Adăugăm locuţiuni prepoziţionale: *de-aleanul, în aleanul* şi interjecţia *ni* „ei!, hai! fie!" (Pál 2014, 326).

Cele mai multe împrumuturi maghiare sunt substantive, adjective, dar şi verbe (Densusianu, ILR, II, 164). Dintre acestea, unele se substantivizează: adjectivele: *beteag, viteaz*, *alnic* sau verbele la infinitivul lung: *beseduire, lăcuire*. Sunt semnalate adjective participiale: *adevăsit, chinuit, făgăduit*, *nebintătuit*, dar şi adjective care se întrebuinţează cu valoare adverbială: *izeclean.* Participiile cunosc o întrebuinţare substantivală: *amistuită, beseduit, biruită, lăcuită* (Pál 2014, 327).

În general, adaptarea morfologică se realizează prin încadrarea împrumuturilor maghiare în categoriile gramaticale specifice limbii române. În cazul substantivelor se aleg foneme tematice româneşti care determină şi încadrarea într-unul dintre genurile limbii şi influenţează desinenţele pe care le primesc, fiind introduse într-una dintre cele trei declinări, dat fiind că maghiara nu cunoaşte declinarea.

Verbul

Verbele sunt încadrate într-una dintre conjugările româneşti, pe baza complexului sonor final al acestora. Ele se înscriu în paradigma conjugării a IV-a româneşti, faţă de maghiară care nu cunoaşte conjugarea diferenţiată pe baza formei de infinitiv.

În general, verbele de origine maghiară sunt formaţii pe terenul limbii române, cu sufixul *-i*, respectiv, *-ui*, iar încadrarea lor în paradigmele existente s-a făcut pe baza terminaţiei la infinitiv.

Substantivul

Faţă de maghiară, unde armonia vocalică impune folosirea unui anumit sufix, în română, armonia consonantică determină categoria de teme în care se integrează împrumuturile. De exemplu, în *mesterség* alipirea sufixului este dirijată de procesul de asimilare vocalică centrifugă dinspre temă spre afix, iar în română, *-şug* se datorează unui proces de asimilare consonantică centripetă, dinspre afix spre temă (Pál 2014, 329).

Substantivele maghiare, pentru a se integra în oricare categorie de teme specifice limbii române, îşi adaptează sau îşi substituie ultimele foneme tematice.

Confuzii apar în cazul în care fonemele tematice ale etimonului se aseamănă cu cele din română. Astfel, există situaţii în care împrumuturile cu consoane etimologice muiate se confundă cu tema pluralului românesc. De exemplu, magh. *bakancs* > rom. *bocanci,* magh. *jobbágy* > rom. *iobagi*, creându-se corelativul dur singular *bocanc, iobag* (Kis 1975, 64–65; Pál 2014, 330).

În lipsa consoanelor tematice specifice şi a desinenţelor diferenţiate, anumite cuvinte s-au încadrat, potrivit factorilor semantici şi semului *inanimat*, în categoria

substantivelor neutre. În categoria substantivelor neutre se remarcă şi o varietate de consoane tematice româneşti, având ca reper diferite combinaţii ale consoanelor tematice ale singularului cu cele ale pluralului. De exemplu, opoziția rotunjit-nerotunjit, în cazul consoanelor dure o întâlnim la substantive ca: *bir-biruri, aldămaş-aldămaşuri, alean-aleanuri, chin-chinuri, chip-chipuri, iosag-iosaguri, lăcaş-lăcaşuri, neam-neamuri, sălaş-sălaşuri*.

Adoptarea unor substantive la un gen sau altul, determinată de factori semantici, se manifestă şi în cazul genului natural care a impus încadrarea unor împrumuturi la masculin: *aprod, ban, chezaş, dorobanț, haiduc, răzeş, şoim, tâlhar, uriaş.* Pe de altă parte, în cazul substantivelor de genul masculin, se remarcă opoziția: consoană dură la singular – consoană muiată sau palatală la plural: *hotar-hotare, oraş-oraşe, pochiolat-pochiolate, răvaş-răvaşe, sălaş-sălaşe*.

Substantivele feminine de origine maghiară au teme terminate în consoană dură la singular şi în consoană muiată la plural: *bardă-bărzi, ciurdă-ciurde, gazdă-gazde, holdă-holde, jimblă-jimble, naşfă-naşfe, pildă-pilde, talpă-tălpi.*

Stabilirea genului şi a desinențelor pe care le pot primi substantivele de origine maghiară depinde de aspectul fonetic al împrumutului, de natura consonantică sau vocalică a temelor substantivale. Mai mult, adaptările sunt influențate şi de aspectul sintactic, când etimonul se desprinde dintr-o sintagmă a limbii maghiare şi împrumutul este introdus într-o sintagmă a limbii române (Kis 1975, 114–152). Multe substantive de origine maghiară s-au încadrat printre neutre: *aldămaş, alean, bir, chin, chip, fel, giulgi, gând, heleşteu, hotar, lăcaş, mertic, meşterşug, neam, oraş, răvaş, sălaş, sicriu, şireag, tar, uric, vicleşug.* Dintre masculine, semnalăm: *aprod, ban, beteag, bumb, chezaş, dorobanț, florint, pârcălab, pârgar, răzeş, săcui, şoim, şpan, uriaş,* iar feminine sunt: *bardă, dijmă, gazdă, holdă, lipie, majă, marhă, pildă, seamă, talpă* (Pál 2014, 331).

În concluzie, în procesul adaptării morfologice nu se remarcă transformări spectaculoase, problemele ridicate fiind relativ uşor solubile. Substantivele de origine maghiară, lipsite de orice gen s-au adaptat sistemului morfologic românesc, înscriindu-se într-unul dintre genurile substantivelor româneşti, în timp ce verbele s-au încadrat în paradigmele existente pe baza terminației la infinitiv. Celelalte clase morfologice în care se înscriu împrumuturile maghiare nu ridică probleme de încadrare morfologică.

BIBLIOGRAFIE

Bogrea, V., *Elemente ungureşti*, în DR, 1920–1921, p. 269–272.

Breban, V., *Note despre influența maghiară asupra limbii române*, în CL, III, 1958, p. 219–225.

Béla, Kelemen, 1971, *Unele aspecte ale împrumuturilor maghiare în limba română*, în CL, XVI, 1971, p. 17–27.

Densusianu, O., *Istoria limbii române*, vol. I–II, Editura Ştiințifică, 1961.

Gheție, Ion; Mareş, Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1985.

Kis, Emese, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morphologic al limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, 1975.
Pál, Enikő, *Influența limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche.* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014.

DES OBSERVATIONS CONCERNANT L'ADAPTATION MORPHOLOGIQUE POUR QUELQUES MOTS D'ORIGINE HONGROISE, UTILISÉS DANS LA LANGUE ANCIENNE

(Resumé)

Au processus de l'adaptation morphologique, on ne remarque pas de modifications importantes. Les classes qui ont supporté quelques transformations sont les noms et les verbes.

Cuvinte-cheie: adaptare morfologică, influenţă maghiară, verb, substantiv, română veche.

Mots-clés: adaptation morphologique, l'influence hongroise, verbe, nom, roumain ancien.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Pârvu Boerescu

COMPLETĂRI ŞI COMENTARII PE MARGINEA *DICŢIONARULUI ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE* (DELR), VOLUMUL I (A–B)[1]

Operă fundamentală şi de mare valoare pentru istoria limbii române, *Dicţionarul etimologic al limbii române* (DELR) este şi va fi, multă vreme în viitor, o referinţă obligatorie pentru istoria fiecărui cuvânt românesc în parte. DELR conţine, de fapt, o sinteză a trecutului şi a prezentului cercetării etimologice româneşti, deoarece acest dicţionar reprezintă, prin modul în care a fost redactat, rememorarea şi omologarea contribuţiilor lingviştilor din ultimele două sute de ani, destinate să clarifice istoria cuvintelor limbii române.

La fel ca orice faptă omenească, DELR rămâne o operă perfectibilă, întrucât cercetarea ştiinţifică a originii cuvintelor limbii române nu se opreşte niciodată şi va avea în continuare arii largi de desfăşurare.

Comentariile care urmează au drept unic obiect rezolvarea punctuală a unor chestiuni care ţin de acurateţea interpretării datelor din istoria limbii, fie cu referire la sursele preluate de redactorii dicţionarului, fie referindu-ne, mult mai rar, la opţiunile proprii ale colectivului de redactare[2]. Suntem conştienţi de faptul că opiniile noastre pot fi, la rândul lor, criticabile sau perfectibile, dar credem că un asemenea demers nu va fi cu totul inutil. Pentru economia expunerii, vom prelua din dicţionar numai detaliile relevante pentru discuţia noastră.

Începem discuţia cu volumul I, apărut la Editura Academiei Române în anul 2011. Acest prim text poate fi considerat o continuare a articolului nostru anterior: *Completări la* ***Dicţionarul etimologic al limbii române (DELR)***, volumul I (A–B), publicat în revista „Limba română”, LXII, nr. 4, 2013, p. 425–440.

ABIT*I*R – Tc. *beter*, *biter* „foarte, extrem de (bun, frumos etc.)”, cu proteza lui *a* °, apare ca o soluţie proprie a colectivului de redacţie, deşi etimologia tc. *beter*, (înv.) ***biter*** (înv.:) „(şi) mai mult, şi mai tare, mai ceva, (dial.) „foarte, extrem de

[1] Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicţionarul etimologic al limbii române* (DELR), volumul I (A–B). Redactori responsabili: Acad. Marius Sala, Andrei Avram, m.c. al Academiei Române. Responsabil de volum: Doru Mihăescu. Redactori: Ileana Chiricu, Şt. Colceriu, B. Cristea, Doina Doroftei, I. Giurgea, D. Mihăescu, Alexandra Moraru, Cr. Moroianu, Carmen Vasile, Laura Vasiliu. Comisia de revizie: I. Fischer, Iulia Mărgărit *et alii*. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

[2] Completările noastre implică uneori adăugarea unor cuvinte-titlu care nu existau în dicţionarele de referinţă pe baza cărora a fost întocmită în mod convenţional lista de cuvinte a DELR (DA/DLR, DEX, CADE, SDLR). Desigur, absenţa acestora nu poate fi reproşată autorilor dicţionarului, care erau obligaţi să respecte planul prestabilit.

LR, LXVI, nr. 3, p. 301–316, Bucureşti, 2017

(bun, frumos etc.)" fusese dată anterior de Emil Suciu, în *Influenţa turcă...*, vol. II, *Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă* (2010), p. 31, dicţionar prezent în bibliografia volumului (cf. Suciu, IT).

A*BUR** – Nu a putut fi citată propunerea etimologică din LR, LX, 2011, 2, 193–229 (articolul meu apărând după încheierea lucrărilor la DELR, I): – Lat. pop. ***á (b) b ŭ l u s, probabil ← lat. ***a(l)bŭlus*** „ceva alburiu" + daco-moes. ****awolo*** „suflare" (Wald–Sluşanschi, ILIE, 114) → „aburul vizibil, albicios, al răsuflării" + ****abbŭllus*** „aburul fierbinte" < (****ab*)-*bullāre*** (despre apa fiartă care dă în clocot) „a scoate aburi fierbinţi" < lat. *bullāre/ bullīre* „a fierbe în clocot", cf. lat. *ēbullīre* „a da pe dinafară (clocotind)", cf. lat. ****abbu<u>r</u>āre*** „a arde, a pârli etc." > wallon. ***aboûre***, it. dial. ***abburare*** etc. „a clocoti, a da pe dinafară".

ABURC*A* – A **îmb<u>â</u>rc*a***, care face parte din familia verbului ***a aburca*** (cf. DA I/I, p. 9), a fost transcris greşit sub forma **îmb<u>a</u>rca**[2], în timp ce ***îmbarc*a**[1] a rămas în indice cu trimiterea normală la substantivul ***barcă***. Pe de altă parte, la litera **Î** din indice, verbul ***a îmbârc*a**, corect scris de această dată, este înregistrat cu trimitere la substantivul ***buric***! Această eroare a apărut prin neluarea în seamă a trimiterii din DA (s.v. *aburca*) la verbele înrudite *îmbârca* şi *burica*[1], care au exact acelaşi înţeles cu a *aburca*, fiind evident că nu există vreo legătură semantică între verbul *a îmbârca* şi substantivul *buric*. O altă cauză a acestei confuzii ar putea fi faptul că verbul ***a burica*** este înregistrat în DA (I/I, p. 702) cu o etimologie foarte ambiguă şi derutantă: „– Din **aburcà**, prin apropiere de **buric**". S-a încercat dezambiguizarea soluţiei vechiului dicţionar academic, fiind însă aleasă în mod eronat varianta renunţării la înrudirea semantică (şi etimologică) dintre *a aburca, îmbârca* şi *burica*, cu consecinţa trimiterii ultimelor două verbe în familia substantivului *buric*, pe baza unei asemănări fonetice înşelătoare. (Vezi mai jos: **BURIC*A*[1]**).

ABZIGU*I*, var. **abţugu*i*** „a tăia o scândură cu un fierăstrău special" – Germ. ***absägen*** idem. Nu apare în DELR (din cauza limitării surselor lexicografice). Vezi DEXI.

ACC*IZ*Ă – În DELR I, p. 11, **acc*iz*ă** s.f. este considerat, surprinzător, ca făcând parte din „familia" cuvântului **acc*iz***, substantiv neutru. În realitate, **acciza** este o variantă de singular feminin a aceluiaşi cuvânt **acciz**, utilizat de obicei la plural (***accize***) şi care este împrumutat din fr. *accise* (pl. *accises*), substantiv feminin în limba franceză. Pentru statutul de variantă al *accizei* (forma de genitiv neutru „*al accizului*" nu ne este cunoscută), vezi DA, $DOOM_2$ şi DEXI. Analogia cu „plată", „taxă", de genul feminin, invocată în DELR pentru a justifica „schimbarea" genului gramatical, nu are nicio relevanţă pentru existenţa variantei feminine de singular. Dimpotrivă, *acciză* este forma normală, „cultă", a împrumutului din franceză, genul feminin fiind preluat direct de la etimon. Varianta învechită de singular neutru, *acciz*, reprezintă forma populară a cuvântului, preluată din auzite (în franceză sg. *accise* şi pl. *accises* se pronunţă identic), fenomen care s-a repetat şi în cazul altor împrumuturi populare din franceză: *brizbiz, -uri* s.n. (< fr. fem. *brise-bise*) sau *parbriz, -e* s.n. (< fr. fem. *pare-brise*).

***A*CHIU** „ţelină” 1868(?!). „Probabil *creaţie* a lui Al. Odobescu, după lat. *apium*.” – Cuvântul este atestat la Odobescu, „Revista română”, anul **1861**, cf. Al. Odobescu, *Scrieri literare şi istorice*, vol. I., Socec, 1887, p. 235. (*Achiu*, *ibid*., la p. 200.)

AF*E*T – Rus. ***lafet***, cf. bg. *lafet* id. Este un cuvânt german (*Lafette*) intrat în română prin filieră rusă. Afereza lui *l* în limba română se explică prin impresia unor vorbitori din secolul al XIX-lea că germ. *Lafette* şi rus. *lafet* ar fi un cuvânt francez, *l* fiind interpretat ca articol hotărât, cf. fr. *affût – l'affût*. În orice caz, varianta rusă a fost acceptată şi de românii buni cunoscători ai limbii franceze, deoarece astfel a fost evitată o formă fonetică nerecomandabilă, în cazul unui împrumut direct după grafia franceză.

ALBAN*EZ* – Lipseşte: Cf. ... **arnăut**.

ALB*I*NĂ – Lat. ***alvina*** nu înseamnă „stup” [= lat. *alvus* (şi *alveus, alveare*)]. Este un ***adjectiv*** lat. pop.: „de stup”, „care aparţine stupului”. A dobândit sensul românesc prin reducere (elipsă) din ***alvina apis*** sau din *musca alvina* (HEM 749). Lat. *apis* „albină” nu s-a putut menţine în română din cauza omofoniei cu r. *ape* (< lat. *aquae*).

ALIC*I* „a începe să se distingă – paraître, apparaître vaguement” [ar. *alăncire, alincire*].

Et. nes. Probabil *a-* + sl. *ličiti*, cf. bg. *liča* „paraître, apparaître, se faire voir” [cf. bg. *tova liči* „cela apparaît”] Th. Capidan, DR III, 753–754, CDER 199, SDEM 24. // Et. nec. //... DELR I.

AMN*A*R[1] „briquet” [ar. a**mnear, mânear**] – Et. nes. Lat. *(*)**igna**rium* Philippide ILR, 46, Körting 1163, DELR I. Forma latină clasică dată de LM, CDED I, 11 şi SDLR este lat. ***igni̲arium*** (< lat. *ignis*), cu ***i*** după ***gn***. Forma *ignārius*, şi nu *ignarium* apare la Sf. Hieronymus, c. 347–420, cf. Walde-Hoffmann, LEW, I. 1938, 676, s.v. **ignis**: „*ignārius* [*lapis*] nach πυρίτης, seit Hier.” [lat. târz. *ignārius lapis* = gr. *πυρίτης λίθος* „piatră (mineral) care aprinde focul prin lovire”]. Chiar dacă varianta *ignārium* ar fi atestată, ***i*** iniţial latin nu se transformă niciodată în ***a*** iniţial românesc. Cel mult este aferezat, cf. dr. înv. (v. *Codicele Voroneţean*, 49[v]/1) *miaţă* „febră” < lat. pop. **ignitia* Puşcariu, DR, I, 424, REW[3] 4257a. De aceea, ar fi necesară reconstruirea unei forme lat. pop. ****egnarium*** (= lat. cl. ***ign(i)ārium***), care ar permite evoluţia lat. ***e*** > rom. ***a***, cf. *eccum* + *iste* sau *ecce* + *iste* > r. *acesta*, *eccum* + *hic* > r. *aci*, ori *eccum* + *illōc* > r. *acolo*, *ērīcius* > r. *arici* etc., *ap*. DELR I.

AMN*A*R[2], **AMÂNAR** „stâlp de lemn la colţurile casei: piesă la războiul de ţesut etc.” ar. **mânare**, megl. **mănar** „plăsea, mâner al unui cuţit” – Et. nes. Probabil lat. ***manuarium*** PEW 82 sau lat. ***manuale*** „de mână” CDDE 1123. Nu poate fi exclusă contaminarea ulterioară între etimoanele latine *(*)ignarium* (> **egnarium*) şi *manuarium*. Vezi şi ***a-mână* + *-ar*** HEM 1090.

ANCL*UZ* „ban fermecat care poate atrage alţi bani sau care se întoarce la cel care l-a cheltuit” (Bucovina).

Et. nes. Probabil o deformare după două cuvinte germane: *eine Lust* „o bucurie/o dorință” şi *eingelöst* „răscumpărat”, cf. germ. *Einlösung* „răscumpărare, scoatere a unui amanet; împlinire a unei promisiuni”. Pentru evoluția germ. *ein-* > rom. *an-*, v. *anghemaht*, iar pentru finala *-uz*, vezi *şolt*uz < pol. *szołtys*, cf. germ. *Scholtheiss*. // Et. nec. DELR I.

APRI*A*T „clar, fățiș, limpede, pe înțeles, desluşit, evident”.

Et. nes., lat. pop. **apriātus* ← **ap(ĕ)riāre* = lat. *apĕrīre* „a deschide, a lăsa să se vadă”, cf. it. *aprire* id. // Mai puțin probabil, o creație lexicală a lui Dosoftei, 1673, după it. *aprire*, cu desinența participială *-at*, prin analogie cu *adevărat*, *curat*, I. Iordan, „Arhiva” 30, 1923, 221, REW^3 515 // etc. cf. DELR I.

Cuvântul merită o discuție mai amplă. Soluția lui Hadeu (HEM, 1354), din *a* + v. sl. *prijatŭ* „gratus”, „plăcut, atrăgător, prețios, recunoscător”, cf. srb. *prijatan* „agreabil, plăcut”, s-ar potrivi fonetic, dar nu este acceptabilă din punct de vedere semantic (cf. *prieten* < v. sl. *prijatelĭ* şi *a prii* < v. sl. *prijati*). Soluția lui I. Iordan, preluată şi de W. Meyer-Lübke (REW^3 515), pune o problemă dificilă de logică: dacă Dosoftei ar fi creat cuvântul *apriat* după modelul verbului it. *aprire* „a deschide”, el trebuia să fi cunoscut şi participiul acestuia (devenit adjectiv) it. *aperto* „deschis, clar, evident etc.”. Înlocuirea lui **apert(u)* cu **aprit(u)*, cf. ar. *apirit* „(în) zori/(la) revărsat de ziuă”, iar apoi înlocuirea lui **aprit* cu *apriat*, cu o schimbare a conjugării (pentru care influența lui *curat* nu putea fi un model), presupune o prelucrare formală fără precedent şi lipsită de orice motivare lingvistică. Ce nevoie ar fi avut Dosoftei să imagineze atât de multe transformări fonetice, când sinonimele vechi româneşti *deschis, limpede, pe înțeles, desluşit, fățiş* îi erau la îndemână şi l-ar fi scutit de efort? În consecință, cel mai normal lucru este ca acest cuvânt să fi fost moştenit din latina populară, chiar dacă un verb vechi dr. **apria(re)* „a deschide” nu s-a mai păstrat. Schimbarea de conjugare este o caracteristică destul de frecventă a latinei dunărene, un exemplu putând fi verbul rom. *a speria (sperii, speriat)*, cu a sa derivare neobişnuită din lat. *expaveō, expavēre* (**expavorēre*, cf. CADE, DLR), care a dat în româneşte *spau*, *spaiu, speiu*, apoi *spar(iu), sper(iu/ii)* şi *spăriat, speriat*.

ARĂM*IZ* (Ban.) „mătase”, 1926, ap. CADE [*arnici de bumbac sau de mătase*, cf MDA]. Cuvânt cu înțeles nesigur, care s-ar putea referi la ornamentele făcute din arnici de culoare aurie (cu fire aurii) pe costumele populare.

Et. nes. Ar putea fi o deformare din magh. *aranymáz* „lustru auriu”, prin contaminare cu *arămiu*. // Et. nec. DELR I.

ARĂT*A* – La pag. 119 din DELR, citarea lui I. I. Russu este trimisă greşit la „Dacoromania” vol. 9, în loc de **11** (1948).

Conform ipotezei mele etimologice din LR, 56, 2007/1, 3–14, completată în LR, 65, 2016/1, 3–23, verbul *a arăta*, cu variantele sale (reg.) *a areta* şi (înv. *a arreta*) este rezultatul convergenței a trei verbe din latina târzie: lat. ***ēlātāre*** „a arăta prin vorbe, a spune, a face cunoscut etc.” < *effĕre* „a duce în afară, a arăta, a se ivi” + lat. ***ēlĭtāre*** „a face semne magice” < *lĭtāre* „a primi semne divine, a avea semne

bune" + lat. ***arre(p)tāre** „a chema în judecată, a reproşa, a mustra, a învăţa" < *arripĕre* „a ataca prin vorbe, a acuza; a învăţa etc." Pentru că este o etimologie nouă şi mult mai complexă, consider că este necesar să reiau câteva dintre argumentele expuse anterior. «Asocierea dintre verbul *a arăta* şi lat. *rectē* „în linie dreaptă, drept" (LB), respectiv lat. **arrectare* „a face drept, a îndrepta" (DA), este eronată, deoarece sinonimia relativă dintre verbele *a îndrepta* şi *a arăta* este condiţionată de prezenţa complementului direct „calea" sau „drumul", subiectul propoziţiei trebuind să fie o *persoană* ori un pronume personal. În momentul în care „calea" sau „drumul" nu mai sunt complemente directe, iar subiectul nu mai este reprezentat de o persoană, sinonimia dintre verbele *a îndrepta* şi *a arăta* dispare cu totul. Apoi, se poate observa că acţiunile de „a ridica"/„a înălţa" (ceva) şi de „a arăta" (ceva) nu se suprapun semantic, chiar dacă ar fi consecutive sau simultane. „Ridicarea" mâinilor trebuie să fie însoţită de intenţia de a „prezenta" un obiect, de a atrage atenţia asupra lui, „expunându-l", cf. lat. *exponere* şi arom. *spuneare* „a arăta", ori „scoţându-l" în evidenţă, adică „purtându-l/aducându-l în afară", cf. lat. *efferre (ex + ferre)*, al cărui frecventativ: ***elātāre*** este în mod cert unul dintre etimoanele verbului *a arăta*[1], întrucât dovedeşte o evoluţie fonetică normală şi o continuitate semantică evidentă, de la latina populară până în prezent. Pe de altă parte, în momentul în care acţiunea de „ridicare" a mâinii este însoţită de intenţia de „a face un semn", pentru „a indica" un loc, o direcţie etc., s e m n u l făcut este definitoriu pentru acţiunea de „a arăta" ceva, iar nu „ridicarea" mâinii, care nici măcar nu este necesară atunci când arătăm spre o anumită urmă de pe pământ. De aceea, pornind de la lat. *litare*, cu sensul cel mai general, pasiv, de „a avea/a primi semne divine" s-a ajuns la verbul ***ēlitāre*** (< *ex* + *litāre*) „a da/a face semne magice" – „în afară". Lat. târz. ***ēlitāre*** a preluat sensurile verbelor lat. *monstrāre* „a arăta" < lat *monstrum* „semn minunat dat de zei, minune" şi *innuere* „a face semn(e) cu mâna", *ēlitāre* fiind în egală măsură moştenit în română prin verbul *a areta* = *a arăta*[2] „a avea/a primi semne (magice)", „a face semne (cu mâna)". În sfârşit, lat. *arripĕre (arreptus)* a avut drept urmaş lat.-romanic (frecventativ) ***arreptāre** > rom. (înv., ieşit din uz) *a arreta*[1] = *a arăta*[3] „a reclama, a acuza, a denunţa", *arătare*[3] „plângere, reclamaţie, denunţare". Dispariţia neobişnuită a lui ***p*** din lat. **arreptare* este un accident fonetic provocat de contaminarea cu celelalte verbe convergente, *elatare* şi *elitare*, care amândouă au numai un *t* intervocalic. Prezenţa în *Psaltirea Hurmuzaki* a formelor *arrăta* (90^{v}/1) şi *arreta* (35^{v}/9), toate cu înţelesul de *a arăta*[1] (< lat. *elatare*), dovedeşte faptul că varianta *a arreta* (< **arreptare*) a contribuit de timpuriu, în paralel cu celelalte două variante moştenite din lat. *elatare* şi *elitare*, la apariţia unui singur verb românesc foarte bogat semantic, care a păstrat regional mai multe variante fonetice moştenite.»

Domnul Victor Celac a avut amabilitatea de a-mi atrage atenţia asupra etimologiei date verbului *a arăta* de J. Hubschmid (RRL, XXV, 1980, nr. 5, p. 513–514), omisă din articolele mele anterioare. Savantul german propusese etimonul probabil **arrĕditāre*, un derivat latin popular de la o rădăcină daco-moesică **red-* „a arăta",

înrudită cu lit. *ródity* „a arăta”. Ca argumente sunt invocate înrudirea dintre dac.-moes. **red-* şi balt. **rād-* (< i.-e. **rōd-* sau **rād-*), cf. lit. *ródity* şi let. *rãdît (rādīt)*, ambele cu sensul „a arăta”, apoi cu v. irl. *no-radim* „vorbesc, spun”, *imm-rádim* „a judeca bine, a chibzui”, got. *ga-rēdan* „a fi chibzuit, a se îngriji din vreme”, v. germ. s. *rātan* „a sfătui” etc. Din punct de vedere formal sunt presupuse: α) dispariţia lui *ĭ* neaccentuat, ca în lat. *monticellus* > r. *muncel*; β) derivatele latine populare în *-itāre* construiau iniţial verbe frecventative, care au apărut până în latina târzie, ca derivate noi, cf. dr. *a şchiopăta*; γ) prefixul *ad-* era şi el adesea utilizat, cf. lat. *apparāre* > r. *a apăra*. Ipoteza lui J. Hubschmid prezintă mai multe dezavantaje: a) invocă un etimon neatestat, în timp ce în ipoteza mea sunt două etimoane latine târzii, dar atestate (chiar dacă unii nu acceptă că *ēlātāre* este frecventativul lui *efferre* „a duce afară, a scoate în evidenţă”, cf. *se efferre* „a se arăta”, iar *ēlitāre* face parte din limbajul augurilor, la fel ca *litāre* „a primi semne divine” şi *monstrum* „semn minunat dat de zei, minune” sau ca *(dies) servatoria* „sărbătoare”); b) radicalul dac.-moes. **r**<u>**e**</u>**d-** pare să fi fost reconstruit pentru necesităţile demonstraţiei, deoarece vocala originară era ***ā***; c) există un singur cuvânt moştenit care conţine atât prefixul lat. *ad-* cât şi sufixul lat. *-(i)tāre*: *a adormita*, care îşi păstrează până în prezent înţelesul frecventativ (v. şi *a şchiopăta*, faţă de *a şchiopa*), spre deosebire de *a arăta*, care l-a pierdut; d) este total incertă existenţa unui participiu dac.-moes. **redit-* cf. let. *parādīts* „arătat”, care ar fi permis apariţia frecventativului; e) dispariţia lui *ĭ* neaccentuat din sufixul latin este condiţionată de poziţia accentului exclusiv pe silaba următoare; însă la formele active de singular (*arată, să arate* etc.), care sunt cele mai uzuale, accentul cade pe rădăcină; f) după dicţionarul etimologic leton de K. Karulis (LEV, 97), let. *rādīt* „a arăta” nu ar fi înrudit cu celelalte verbe (v. irl., got., v. germ. etc.) date de Pokorny (IEW, 59) sub rad. i.-e. **rē-dh, *rō-dh, *rə-dh*. Cu titlu de ipoteză, J. Hubschmid ar putea eventual să aibă dreptate numai într-o singură privinţă, anume că în substratul limbii române ar fi putut exista un verb asemănător cu let. *rādu, rādi, rāda* „arăt, arăţi, arată”, care, prin paronimie, a catalizat păstrarea în română a verbelor lat. *ēlātāre, ēlitāre* şi **arre(p)tāre*, în locul verbului lat. *monstrare*, moştenit de celelalte limbi romanice, lăsându-i acestuia numai sensul secundar de „mustrare” = fr. *remontrance*.

ARĂT*O*S – Considerat un derivat românesc al verbului *a arăta* (cf. DELR, I, 119), adj. *arătos* este de fapt continuatorul derivatului lat. pop. ***ēlitōsus*** (< *ēlitāre*), care a preluat integral sensurile arhaice ale verbului lat. *litāre* „a avea semne bune (despre victimă, în urma sacrificiului condus de auguri)”, forma prefixată cu *ex-* > *ē-* schimbându-i sensul pasiv într-unul activ. *Arătos* nu este cel care „se arată/se iveşte” (cf. *sperios* „cel care se sperie”), este cel care „arată *bine*” prin excelenţă, anume cel care emană în jurul său „semne bune” (frumuseţe, prestanţă etc.).

ARC*E*R – În articolul din LR, L, 2001, nr. 5–6, p. 265–268, arătam că soluţia etimologică propusă de S. Puşcariu pentru *arcer* nu convinge. Reamintesc: «Dacă s-ar fi păstrat în română, lat. *īlex, īlĭcem* nu ar fi putut deveni **arece*, întrucât în poziţie iniţială *ī* latin nu se transformă niciodată într-un *a* românesc, cf. *īlia* > *ie* etc.

Chiar şi în cazul în care am lua drept punct de plecare varianta oscă sau umbrică *ēlex, ēlĭce(m)*, cf. it. *elce*, veneţ. *éleze* (REW[3] 4259) sau derivatul lat. *ilĭcĕus*, cf. it. *leccio* (REW[3] 4262), dificultăţile fonetice şi semantice semnalate fac imposibilă derivarea lui *arcer* din lat. *īlex* sau *ēlex* „specia de stejar *Quercus ilex*"».

O precizare: **lat. *īlex, īlĭcem* s-a păstrat cu acelaşi sens în albaneză: *ilqe* „stejar mediteranean"**, dar nu şi în română, unde ar fi avut forma ***ílce*/ **ílcă***, **la fel ca *salce*/ *salcă* şi alb. *shelqe*/ *shelk*/ *shelg* < lat. *salix, salĭcis* „salcie"** (cf. Cătălina Vătăşescu, *Vocab.*, 1997, 165).

ARN*I*CI s.n. – „fir colorat întrebuinţat la cusutul înfloriturilor, pe cămăşi, pe ştergare etc.", var. *arnic, harniciu.*

Et. nes. // „Et. nec." DELR, I. A fost omisă citarea lui B.P. Hasdeu (HEM, II, 1722): «*Arnicĭu* este un adjectiv substantivat cu sensul propriu de „provenant d'agneau", „agnelin". Din „lână miţă = laine agneline" s-a născut „miţă = flocon, touffe de poils qui pendent en bas" (Cihac II, 198); tot aşa, în *arnicĭu* noţiunea fundamentală este *ἀρνός* „agneau", ngr. *ἀρνί*, în latina arhaică *arna* „agna" (Festus), de unde în româneşte termenul dispărut *arn* sinonim cu „miel"...». Contribuţia proprie a lui Al. Ionaşcu, reprodusă în DELR I, se rezumă în ultimă instanţă la etimonul reconstruit „lat. **arnicus*", care nu ţine seamă de prudenţa lui Hasdeu de a nu se pronunţa asupra variantelor lat. **arnicus* ori **arnicius*. Mai frecventul *arnici* (sg.), de genul neutru, ar fi cerut etimonul lat. ****arnicium*** (< *lana *arnicia*), la fel ca *şorici*, care ar cere şi el un lat. pop. **solicium* (< lat. *solum*). Etimonul srb. *jarènica* (iaréniţa) „lână de miel" CADE, SDLR, DEX nu prezintă din punct de vedere semantic vreo diferenţă faţă de etimonul latin reconstruit, dar dificultăţile evoluţiei fonetice de la srb. *jarènica* la rom. *arnící* sunt incomparabil mai mari. Vezi totuşi srb. *järina* „blana ţapului; a doua lână" şi bg. *я̀рина* „lână de miel" (cf. Skok, ERHSJ, 756), de unde un eventual etimon sud-slav: ****jarin-*** + suf. ***–ičь***, care este totuşi mai puţin probabil (sl. ***ja-*** > r. ***a***-?). Tranziţia semantică de la lâna de miel la firul simplu răsucit (în prezent din bumbac), care, colorat fiind, serveşte la împodobirea cămăşilor şi a ştergarelor, poate fi explicată prin apropiere de ***ar*si*n*ic** „plantă ornamentală cu flori roşii", ale cărei sinonime – *cruciuliţe*, *floare de stea* – sunt formele cele mai uzuale ale desenelor ornamentelor cusute cu *arnici*. Coincidenţa cu alb. *arnë* „petic", postverbal de la *arnoj* „a petici, a cârpi" (< lat. *renovare*, cf. Orel, AED, 9) este cu totul fortuită.

ARSEN*I*C[3], var. *arsinic, arşinic, arşinic, urşinic* „plantă ornamentală cu flori roşii, de origine orientală". Sinonime: **cruciuliţe, floare de stea**.

În DELR a fost preferată etimologia lui A. Scriban (SDLR): ← *urşinic*[1] „ţesătură scumpă, catifea, satin". Totuşi, etimologia dată de B.P. Hasdeu (HEM, 1737) este mai apropiată de realitate, întrucât ia în considerare un etimon latin atestat, care nu prezintă vreo dificultate a evoluţiilor fonetice. Să mai remarcăm că alternanţa *a* ~ *u* la iniţiala cuvântului se regăseşte în cuvinte foarte vechi, precum *andrea*/*undrea*, iar etimologia din DLR a cuvântului *urşinic*[1], prin comparaţie cu it. *oloserico* şi ngr. [sic] *ὁλοσηρικός* „în întregime de mătase" este prea puţin credibilă,

dacă ne raportăm la cuvântul *olofîr*/ *olovir* „purpură”, care a fost împrumutat din m.-gr. *ὁλόβηρος*, poate şi prin intermediul slv. *olovirŭ*. Este greu de crezut că *olo-* mediogrec şi slavon din *olovirŭ* putea să rămână neschimbat în română, în timp ce acelaşi *(h)olo(-s-)* din gr. *ὁλοσηρικός* ar fi evoluat la forma *ur(-ş-)* din *urşinic*.

În consecinţă, până la proba contrară, *arsenic*, cu variantele *arsinic* etc. ar putea fi moştenit din latina târzie, anume din lat. *arsinicum* „uno colore e toseco”, cuvânt excerptat dintr-un glosar manuscris latin-italian citat de *Du Cange*[3]. Lat. *arsinicum* este înrudit, după trimiterea aceluiaşi dicţionar al latinei medievale, cu lat. *arsineum*, explicat de Ugutio (sec. 13) ca „*vestis mulieris rubei coloris et ardentis*”, iar de Festus (sec. 2 d.Hr.), *De uerborum significatu*, ca „*ornamentum capitis muliebris*”, după un citat din *Origines* de Marcus Porcius Cato (sec. 3–2 î.Hr.): „*Mulieres oportae auro purpuraquae, Arsinea rete, diadema, coronas aureas, russeas fascias, calbeos, lineas pelles redimicula*” (Du Cange, ibidem).

***A*RŞĂ** – „bici cu pleasnă – fouet à mêche (à claquer)”. Traducerea franceză ne indică mai clar natura onomatopeică a acestui substantiv:

← Onomat. ***harş*** „cuvânt care imită zgomotul produs prin spintecarea cu putere a aerului (lovind, plesnind, retezând etc. ceva)”, cf. MDA, II, p. 619, s.v. *hârş*. // „Pare a sta în legătură cu verbul *a arde (ars)*” – soluţia din DA – ar putea rămâne cel mult ca o ipoteză complementară, pentru a explica dispariţia spirantei laringale iniţiale, în cazul în care nu ar exista totuşi o variantă *arş* a onomatopeei *harş*. Pentru tipul de derivare directă a unor substantive din onomatopee, vezi *bâză* ← *bâz, clanţă* ← *clanţ, clocă* ← *cloc, fâţă* ← *fâţ, fleaşcă*[1] ← *fleaşc, plici* ← *plici, ţâră* ← *ţâr*[2] etc. (cf. S. Puşcariu, *Despre onomatopee*, în DR, I, 1920–1921, p. 100 etc.).

ARUNC*A* – În DELR I nu este menţionată varianta grafică (şi fonetică) ***arr**unca*, din *Psaltirea Hurmuzaki*, care pledează pentru etimonul lat. ***auerruncare***.

ASTURC*A*N – var. ***asturcon*** etc. „cal mic (ponei) de rasă **asturiană** (spaniolă), de asemenea, ultimul cal sălbatic din Europa”, cf. *Wikipedia*, s.v.

Definiţia din DELR I: „(cal) de rasă persană” este eronată. Eroarea a fost semnalată de prof. dr. Wolfgang Schweickard, în recenzia din ZrPh 2013; 129(3), 863–864, unde este dată şi etimologia corectă:

Sp. (asturian.) *Asturcón (caballo asturcón)*.

ATEI*A* (**a se**) „a se îmbrăca de sărbătoare”, „a schimba hainele murdare cu unele curate”, „a se primeni”, „a se dezbrăca” etc. (Banat – [*aće˜a*]).

Trei soluţii ar putea fi luate în considerare: cea a lui L. Spitzer (din rom. *tei, teie* „funii din fibrele teiului”), cea a lui C. Diculescu, E. Gamillscheg, A. Poruciuc (din got. *gatewjan*, cf. cat. *cavall ateviat* „cal bogat împodobit”) şi cea propusă de mine. Etimologia mea (din lat. *ad-* şi *tilia*$_2$ „alburnul teiului” → „a curăţa trunchiul teiului de scoarţă, pentru a ajunge la stratul curat al fibrelor alburnului”), care

[3] Cf. *Glossarium mediae et infimae latinitatis* de Du Cange *et al.*, ed. augm., Niort : Le Favre, 1883–1887, t. I, col. 409a, online: http://ducange.enc.sorbonne.fr/ARSINICUM.

include şi v. fr. *atilier*, poate fi confirmată de analogia cu verbul francez *habiller* „a îmbrăca” < v. fr. *abiller* „préparer (un tronc d'arbre)” < gall. (celt.) **bilia* „trunchi de copac”. Relaţia dintre fibrele alburnului unor copaci şi îmbrăcămintea omului mai este confirmată şi de fr. *bâtir* „a construi”, care avea iniţial înţelesul de „a însăila părţile unui veşmânt” şi care provine din francicul **bastjan* „a prelucra scoarţa”, „a lega cu sfoară făcută din fibrele alburnului”, din **basta* „alburn”, „fibră lemnoasă” sau „fir gros de cânepă” (cf. Dubois, Mitterand, Dauzat, DÉHF, s.v.).

ATERIZ*A*, **AVERTIZ*A*** etc. – „Fr. ***atterrir***, după modelul verbelor în *-iza*” DELR, I. Verbele în *-iza* au totuşi origini diferite, constituind un model numai pentru împrumuturile foarte recente. Ca şi în cazul verbului ***avertir***, cauza apariţiei sufixului verbal *-iza* o constituie existenţa secvenţei *-iss-* în flexiunea acestor verbe franceze: *j'avertissais* „avertizam”, *nous vous avertissons* „vă avertizăm”, *en vous avertissant* „avertizându-vă”, cf. *avertissement* „avertisment”. Sufixul împrumutat *-is*a a evoluat în cele mai mult cazuri, după legea minimului efort, la *-iza* (prin analogie cu *analiza, autoriza, civiliza, epuiza, fraterniza, organiza, realiza* etc., unde *-iza* este etimologic), ajungându-se chiar la apariţia metatezei, în *sezisa* (< fr. *saisir*) → *sesiza*. Vezi şi FCLR, III, 73–80.

BAC*A*LĂ – „necaz, belea”

Et. nes., ← *cabală* „(fig.) uneltire, intrigă duşmănoasă” (prin metateză). Înrudirea cu *bacal* „băcan” (< tc.), cf. *s-a făcut de băcănie*, este puţin probabilă.

BADRAG*A*NIE „umflătură pe corp”, p. 174 şi **BĂDRĂG*A*NIE** idem, p. 202 sunt variantele aceluiaşi cuvânt.

Et. nec., probabil cuvinte de origine expresivă. Pentru secvenţa finală *-ganie* v. *băţăganie* = *bâzdâganie* = *bidiganie* „monstru” etc., cf. DI şi DELR I, 213 (vezi şi *dihanie*).

BĂG*A* – Nu a putut fi citat articolul meu din LR, LX, 2011, nr. 4, p. 507–510, apărut după încheierea lucrărilor la DELR, I, în care completam ipoteza mea cu o contaminare: **lat. dun. **bagō***, ****bagāre*** < lat. ***vagō, vagāre*** *(vagor, vagāri)* + **romanic. **baga***. Selectez din articol: «verbul *a băga* este moştenit cu cea mai mare probabilitate din lat. pop. **bagāre* (arh. *vagāre*), cu restrângerea de sens de la „a mişca ceva încoace şi încolo”, la „a introduce *şi* (sau *pentru*) a scoate ceva”, cf. v. fr. *vaiier*, *vajer*, *vaguer*, cf. wall. (Liège) *baguer*, cf. sard. log. *bogare*, prin contaminare cu rădăcina romanică **baga* (cf. REW^3 880)».

O confirmare a ipotezei mele este dată de „fenomenul de polarizare semantică”, dovedit de înţelesurile opuse ale r. *băga* şi wall. *baguer* „a scoate (afară)”, mai precis: „a mişca, a muta ceva din loc” sau „a da/a trage afară”, precum şi de fenomenul păstrării ambelor „poluri” semantice ale lat. pop. **bagare* în aromână, unde întâlnim derivatele *băgat* „*mis*, pus”, dar şi *băgat* „*jeté*, aruncat”, ori *băgătură* „avort la oi”, sinonim cu *vătămătură* „idem”, cf. T. Papahagi, DDA, p. 260, cf. I. Dalametra, *Dicţ.*, 1906, p. 38 şi Per. Papahagi, *Basme aromâne*, 1905, p. 731”.

BĂRĂN*I* „a stărui” – Et. nes. Probabil format din sud-slav ***baranje*** „căutare”. Comp. cu maced. *baranje* „căutări”; *bara* „a cere”, „a insista”; bg. *baram* „a căuta”, „a pipăi” SDEM 68 // Et. nec. TDRG, DA, DEX, DELR I, 206 etc.

BĂȚ – Etimologia latină dată de mine cuvântului *băț* (****bitium** = **viteum** < **vitis*** „viță-de-vie” și „varga cenurionului”) este confirmată de *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice* (DGS, I, 2009, 83), în care este menționat sensul regional (1º) al lui *băț*: „butaș de viță-de-vie”, moștenit direct din lat. ****bitium***, prin elipsă din ***plantaria vitium*** „butași de viță-de-vie”, cf. lat. *crinis vitium* „șuvițe de păr” (Virgil Matei, *Dicționar român-latin*, 2004, p. 626).

BĂZĂ*U*C „zăpăcit” MDA – ← ***zăbăuc***, prin metateză – P. Boerescu, LR, LII, 2003, nr. 1–3, p. 22. Nu apare în DELR I (din cauza limitării surselor lexicografice).

BÂRT*A*C „cazan” – Et. nes. Probabil ← ***bârtă*** „burtă” + suf. ***-ac***, după forma recipientului, sau ← var. ***bârdac*** = *bardac*, influențat de ***bârtă***, *burtă*. // Probabil var. a lui *bardac*° („vas mic, ulcică”) DELR.

BEC*E*R „rang boieresc al celui care supraveghea bucătăriile domnești” etc. – ← ***beci*** „beciul domnesc, locul de depozitare al alimentelor și al băuturilor curții domnești” + suf. ***-er*** CDER 760. Titlurile boierești au fost derivate întotdeauna de la obiectul activității de supraveghere și de conducere la curtea domnească: *spătar* „purtătorul sabiei și buzduganului domnitorului la ceremonii, comandantul cavaleriei etc.” (< ngr.), cf. *spată* „spadă, armă a domnitorului”, *clucer* „slujbașul care se ocupa cu aprovizionarea curții, punând proviziile sub cheie” (< slv.), cf. *cliuci* „cheie” etc. // Probabil srb. *pećar* „brutar” (= *pekar*) TDRG, SDLR, eventual influențat de *beci* DELR, I.

BEL*E*C „unealtă de dulgherie” – Tc. (dial.) ***bilek***, ****belek*** „piatră de ascuțit, cute”, Suciu IT, II, 93 // Et. nec. DELR.

BIET – Etimologia latină ***uiētus*** „ofilit, slab” a fost dată de Fr. Diez înaintea lui H. Tiktin. Era necesar să fi fost citată interesanta etimologie a lui S. Puşcariu: lat. ***beatus, -a, -um*** „fericit” (despre morți, în concepția creștină, transformarea ulterioară a sensului fiind de natură afectivă), cu sg. masc. refăcut din **biat, bieți*, cf. LL, 2, 1943, nr. 1–2, p. 519, în art. *Biata cumătră e departe*, reeditat în S. Puşcariu, *Cercetări şi studii*, (ed. Ilie Dan), Bucureşti, Minerva, 1974, p. 477–487. Tot acolo este discutat în amănunt şi cuvântul ***cumătră***.

BIJ*O*I „izvor (amenajat cu o țeavă de scurgere)” (Ban., Trans.) – „Derivat onomatopeic” DELR I, 232. (Vezi şi ***piş***[1] + suf. ***-oi***, cf. *pişoaie* „stropi de apă amestecați cu pietriş care intră prin ochiurile de la piuă”, cf. *țurloi, țuțuroi* etc.)

BIR – Etimologia tradițională şi general acceptată a acestui cuvânt este magh. ***bér*** „plată (pentru un serviciu), salariu, soldă, plată la termen (rată la un împrumut), răsplată” sau „preț, valoare (contravaloare), leafă, recompensă, soldă”. La stabilirea acestei etimologii nu au fost luate în seamă evidentele deosebiri semantice dintre cuvântul românesc şi cel maghiar. Rom. ***bir*** este tradus în mod obişnuit prin magh. ***adó***. În limba maghiară există verbul ***ad*** „a da” („[el] dă”), cu derivatele ***adó*** (adj.) „cel care dă” şi acelaşi ***adó*** (subst.) „impozit”. Magh. *adó* a fost împrumutat în Ardeal de regionalismul ***adău*** „impozit” c. 1650 (DELR, 1, p. 24).

Relaţia semantică existentă în maghiară între „impozit” şi „cel care dă”, asemănătoare cu *bir* şi *birnic* sau *dajdie* şi *dajnic*, este o dovadă peremptorie că *birul* (sinonim cu *dare* şi *dajdie*) nu are un etimon maghiar.

Nu s-a ţinut seama nici de faptul că termenul *bir*, cu sensuri apropiate de cele româneşti, se găseşte şi în limbile slave (în special în bulgară, macedoneană, sârbă şi slovenă, cf. BER I, 49) unde nu poate fi un împrumut maghiar. Dicţionarul etimologic bulgar (BER) consideră că bg. *bir* este un vechi împrumut nord-turcic (vezi şi radicalul verbal tcc. *ber-, bir-* cu valoare de imperativ: „dă!”). Pe de altă parte, în dicţionarul etimologic al limbilor slave de N.A. Trubacev (ESSJA 2, 14, 97, 98) se afirmă că bg. *bir*, împreună cu echivalentele sale din celelalte limbi slave, ar fi derivat din verbul vechi slav *biratь* „a strânge, a culege”. În BER I, p. 49 se mai spune că rom. *bir* este împrumutat din bulgară, ceea ce nu ni se pare că ar corespunde realităţii, întrucât există o altă evidentă nepotrivire semantică, de data aceasta între rom. *birnic* „cel care ***dă*** *birul*” (un contribuabil) şi bg. *birnik* „funcţionarul care ***strânge*** impozitele” (un perceptor). Etimologia cuvântului r. *bir* trebuie să fie reconsiderată sub toate aspectele, ca subiect al unui articol separat.

BLANG*O*CI „dârjală, om înalt şi slab” – Et. nes. Probabil ← ***bleandă*** „om molâu” + ***lungoci*** „lungan” // Et. nec. DELR I, 242.

BLO*A*NDĂR – Germ. *Blonder* sau mai curând săs. ***blǫndər***, cu [***ǫ***] redat de obicei prin rom. *oa*. Totuşi, în *Siebenbenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch* (SSW), I, săs. *Blonder* este redat identic ca în germană. Varianta *bleondăr* poate fi o contaminare cu (reg.) *bleot* „nătâng”, care are aceeaşi origine săsească.

BOB*Â*LNĂ „ridicătură mai mică de teren”, top. *Bobâlna* 1437.

– Et nes. Probabil ← ***bubă*** „umflătură”, cf. magh. ***búb*** „suprafaţa bombată sau convexă a unui lucru, creştet, creastă” + ***dâlmă*** „colină” şi ***gâlmă*** „umflătură, deal izolat”, *-âlmă* → *-âlnă* prin disimilarea ultimei labiale sau *-âlnă* ← *-âlmă* + suf. *-ârnă*, cf. *-ârcă*, *-ârlă* FCLR IV/I, 516. Cf. ***gogâlnă*** „bobâlnă”, probabil ← *bobâlnă* + ***gog****oloş/* ***gog****oloţ* (contaminare). Cf. **bob*âlcă*** „deal cu vârful rotunjit” Dragoş Moldovanu ap. D. Loşonţi, TRFR, 30 ← *bubâlcă* DELR I, 293, cf. ucr. *bobal'ka* „ridicătură, umflătură” (împrumut din română?).

Fam.: **bobâln*ău*** (*bobâlnă* + suf. *-ău*), **bobârc*ău*** ← *bobâlcă* + suf. *-ârcă* + *bobâlnău* (contaminaţie). Vezi D. Loşonţi, TRFR, 30. // Et. nec. DELR I, 250.

BORO*A*CĂ „umflătură, gâlcă, chist” (Vâlcea) 1928.

– Lat. ***verruca*** „ridicătură, mică excrescenţă pe piele, neg” Ov. Densusianu, *Însemnări şi reflectări*, GS, VII, 1937; T. Teaha, CLM, 181: lat. *verruca* > **berruca* > r. **bărucă* > **borucă* > *boroacă* (cf. *măciucă* şi var. *mocioacă* < lat. **matteuca*, *n.n., P.B.*). Cuvântul nu apare în DELR din cauza limitării surselor lexicografice. Faptul că lat. *verruca* s-a păstrat în română contrazice, pe de o parte, înregistrarea acestuia în dicţionarele etimologice romanice ca „panroman sauf roumain”, iar, pe de altă parte, face imposibilă derivarea cuvântului *beregată* din lat. *verruca* DELR I, 223 (lat. *verruca* + *ata* ar fi dat în româneşte **bărâcată** sau **borucată**, cf. *bucată*).

BOŞ. Înregistrat în familia cuvântului *boaşă*, numai cu sensul derivat de „testicul”.

– Sensul lui *boş* ca „intestin gros al porcului”, cf. ***bo**aşă, calta**boş*** şi (v. *infra*) ***boş**omete, **b**uş**oi***, lipseşte din DA, MDA şi din DELR I, 250.

BOŞOM*E*TE (Olt.) „caltaboş” DGS, I, 2009, 118.

← ***boş*** „intestin gros al porcului” + suf. *-omete*, cf. *molomete* (*molâu*), *moromete* (*moroi*), *târnomete* (*târn*) etc. Nu este discutat în DELR (din cauza limitării surselor lexicografice).

B*U*LGĂR(E) – Fr. *boule de neige* nu poate fi despărţit din punct de vedere formal şi semantic de rom. *bulgăre de nea/zăpadă*, din cauza rădăcinii comune ***bul-***, existentă şi în lat. *bulbus* „bulb, ceapă”, şi în lat. *bulla* „băşică de aer, balon de săpun, bumb”, „orice obiect de formă sferică”. Prelungirea acestei rădăcini cu ocluziva velară ***-g-*** apare tot în limba latină, în împrumutul vechi celtic *bulga* „sac de piele”, deci tot un „obiect rotund”. S-ar putea presupune o suprapunere în latina dunăreană a cuvintelor lat. *bulla* şi *bulga*, ştiind că mai există şi alte vechi împrumuturi celtice în latină: *bracae (bracile, bracatus → *imbracare), camisia, carrus*, care au fost moştenite în română: *brace, (brăcie, brăcire, brăcinar, a îmbrăca), cămaşă, car*. Singura problemă într-adevăr dificilă este aceea a finalei *-ăr(e)*, care lasă impresia că ar fi un singular refăcut din pluralul primitivului„?” (cf. DA) *bulg: *bulguri → bulgări*, cf. Ciorănescu, DER 1195. Totuşi, forma „scurtă” (scurtată?) *bulg* are în prezent pluralul *bulgi*, la fel ca *fulg, fulgi*. În realitate, finala *-ăre* (pl. *-ări*) este specifică exclusiv substantivelor feminine *mazăre* şi *pasăre*, iar *bulgăre* (masc.) este un caz complet izolat (cf. DI). Nici *-ăr* din varianta *bulgăr* nu este frecvent, printre puţinele exemple ale sufixului *'-ăr* numărându-se *brotacăr* < *brotac* (DA), *ciungăr* < *ciung* (Candrea, ap. Pascu, SR, 56), dar suspect (FCLR IV/I, 467), *păpălugăr* < *păpălugă*, *pociumpăr* < *pociump* (DI), *zăstâmpăr* < *zăstâmp* (DLR, s.v. *zăstimp*).

Un diminutiv lat. pop. ***bulgulus*** (Puşcariu, EW 235) în loc de **bulgula* (< *bulga*) ar fi o primă ipoteză pentru etimologia cuvântului *bulgăre*, fără însă să putem explica suficient schimbarea genului gramatical şi evoluţia **-ur-* > *-ăr-*. Soluţia alternativă ar fi să-l considerăm o creaţie expresivă autohtonă, la fel ca *fulg*, dintr-o rădăcină ****bul-***, comună cu latina, cu galica şi, ipotetic, cu substratul preroman al românei, la care s-ar fi adăugat formantul ****-g-***, existent în cuvintele *fulg, murg* etc. şi o secvenţă ****-ăr(e)***, ca variantă (unică!) a finalei masc. *-ure* (cf. *viezure* etc.), comună cu albaneza.

De remarcat, alb. *bulë* „mugur, picătură, bulbuc, băşică etc.” a fost împrumutat din lat. *bulla* (Çabej, SE, II, 362, Orel AED, 41), iar diminutivul alb. (fem.) *bulëz* „picătură, mugurel”, ca derivat al unui element latin în albaneză, nu poate fi considerat în niciun caz corespondentul preroman al rom. **BULZ** (v. DELR I, 308).

BURIC*A*[1] „a se căţăra într-un copac, a ajuta pe cineva să se caţere într-un copac”.

– Este înregistrat eronat în DELR I, p. 313–314, împreună cu variantele ***bărica***, ***bârâca*** şi cu derivatele sale ***îmbârca***, ***îmburica***, în familia de cuvinte a

substantivului **BURIC** „ombilic”, pe baza unei indicaţii etimologice ambigue din DA: „– Din **aburcà**, prin apropiere de **buric**”, de asemenea prin confuzia dintre verbul ***a burica***[1] „a se căţăra” şi ***a burica***[3] „a bomba” („a-şi scoate burta – buricul! – înainte”, cf. MDA, s.v.), cu trimitere la Ciorănescu (CDER, nr. 1215).

Cauza îndepărtată a acestor confuzii o constituie absenţa din lexicografia românească mai veche sau mai recentă a variantei **b*u*rec** (**a bureca**), dată de B.P. Hasdeu în *Addenda* la vol. I (A – Amu) din *Etymologicum Magnum Romaniae* (col. 1117, s.v. **Abùrc**).

Varianta de indicativ prezent *burec* are în mod cert accentul pe prima silabă, lucru valabil şi pentru cealaltă variantă, *buric*. În acest fel, orice asemănare a acestor verbe cu substantivul *buric* dispare, cu consecinţa inexistenţei vreunei înrudiri etimologice între *búrec/búric* şi *buríc*, fie el substantiv, fie el indicativul prezent al verbului derivat *a burica*[3]. *A burica*[1] şi *a bureca* aparţin deci categoriei verbelor cu două variante fonetice, moştenite din latina populară: *împiedica*/*împiedeca*, *încălica*/*încăleca*, *întunica*/*întuneca*, *purica*/*pureca*, *sfârtica*/*sfârteca* etc., în care *-ica* sau *-eca* provin din lat. *-ĭcāre*.

Relaţia de înrudire dintre *a aburca* şi *a burica*/*a bureca* se explică prin existenţa etimonului comun, un prototip latin dunărean ****ab(b)ŭrĭcāre***, care a evoluat ori spre ***aburc*** prin sincoparea lui *ĭ* scurt, ulterior *i* deschis, ori spre ***búric***/***búrec***, dar nu prin sincoparea lui *ĭ*, ci prin afereza lui *a* iniţial. Desigur, etimologia verbului lat. dun. **ab(b)ŭrĭcāre* rămâne controversată. Este totuşi mai puţin probabilă derivarea din lat. pop. **arbŏrĭcāre* (< lat. *arbor* „v. rom. *arbure*”), prin disimilarea târzie a primului *r* (S. Puşcariu, *ap.* DA). Soluţia mai probabilă (cf. Tiktin, DRG şi Ciorănescu, DER) ar fi lat. pop. *ab-* + **(b)ŭrĭcāre* < *ŏrĭcāre* < lat. *orīrī* „a se ridica, a se înălţa etc.” (cf. rom. *a urca*).

BURTĂ s.f. „abdomen – ventre” cca 1544 (antrop. *Roman Burtul*), var. *bârtă*.

DELR I a procedat bine când a omis citarea etimologiei lui J. Hubschmid (RRL, XXV, 1980, nr. 5, p. 518–519), care îi atribuie cuvântului *burtă* sensul iniţial de „burduf”, prin comparaţie cu mongolul *bortuγu* „tub, small wooden bucket; flask made of leather”, kalmuk *bortoγa* „Lederflasche für Getränke”, de unde concluzia eronată a autorului: „strămânii au preluat cuvântul *burtă*, în timpul epocii migraţiilor popoarelor, de la huni sau de la popoare înrudite cu aceştia, care se aflau în strânse legături cu mongolii”.

Reamintim că *burtă* este cu maximă probabilitate un element de substrat, dar fără corespondent albanez. Alb. *bark* „burtă” este înrudit cu *βάρυκα* din dialectul antic tarentin, în timp ce rom. *burtă* continuă prototipul i.-e. **bhu̯rtā-* „sarcină – fardeau”, păstrat în v. ind. *bhṛtā* „purtat”, în unele dialecte germane, de exemplu *burtha* (= germ. *Bürde*) „sarcină, povară” din vechea franconă de nord, cf. germ. *Geburt* „naştere”, precum şi în geto-dacă, cu o dezvoltare semantică uşor explicabilă în română (Orel, AED, 18, Boerescu, ERC, 234 etc.).

BUŞ[3], B*U*ŞĂ[2] – adj. (Trans. – Ţara Oltului) „**roşcat(ă)** – roux, rousse” 1923 [at. Titu Dinu, *Graiul din Ţara Oltului*, Bucureşti, Socec, 1923, extras din „Grai şi suflet”, I, *ap.* DA ms., MDA, I, 345; cf. antrop. **Buş**, **Buşa** N.A. Constantinescu DO, 225. Nu apare în DELR I.]

Lat. pop. ***busseus*** = lat. cl. ***buxeus*** „de culoarea (galbenă a lemnului şi a florilor) merişorului(-turcesc)” < lat. *buxus* „cimişir sau **merişor**-turcesc” (*Buxus sempervirens*), cf. sud-it. ***buššu*** „Buchsbaum (id.)” REW[3] 1430, cf. alb. ***bush*** „cimişir”, prin confuzie cu **merişorul** specific spaţiului montan românesc (*Vaccinium vitis idaea*), numit şi *afin* ***roşu***, ***coacăz de munte***, ale cărui fructe sunt ***roşii***. Pentru fenomenul schimbării înţelesului adjectivelor care se referă la culori, vezi şi lat. *albaster* „albicios” > rom. *albastru*, ori rom. *galben* şi alb. *gjelbër* „verde” < lat. *galbinus* „verde spălăcit, gălbui”. Vezi, de asemenea, antrop. *Muşa*, cf. ****muş, ****muşă*, din lat. ***musteus, -ea*** „ca mustul (mustos, proaspăt → tânăr)”, cf. *vinosus* „de culoarea vinului (roşu)”. Pentru ****muş(ă)***, cf. antrop. *Muşa*, v. G. Giuglea, DR, 3, 1923, 767–768; CRR, 1983, 114–115, s.v. *muşat*; cf. H. Schuchardt. *Romanische Etymologien*, I, 1898, p. 57 sqq., II, 1899, p. 5–6; cf. N. A. Constantinescu, DO, 329. Vezi şi srb. *bušat* „cal **roib**”, Skok, ERHSJ, 244 (< română?).

Cuvântul *buşă*[2] „roşcată” este, credem, un cuvânt diferit faţă de *buşă*[1] „nume de capră” sau faţă de *buşan* „animal îndesat şi robust”, *buşat* „(cal) cu picioare scurte” DELR I, 317. [Pentru *buşă*[1], dar mai ales pentru *buşan*, ca şi pentru cr. *buša* „vacă etc.” (ap. Skok, ERHSJ, 244), vezi şi REW[3] 419a: romanic *buš* „chemare ademenitoare pentru vite”, cf. ticin. *buša* „vacă”, levent. *boš* „viţel”, milan., comasc. *būšin, būšina* „vacă”.]

Fam. **buşicei** – s.m. pl. (Muscel) „nume de plantă nedefinită” [probabil cu flori sau fructe roşii, *n.n., P.B*] 1885 ← **buş[3]** + suf. *-icel*, cf. *firicel*, cf. *musăcel*, *moşiţel* „muşeţel”, cf. *ghiocei*. // Et. nec. DELR I, 318.

BUŞ*OI* „caltaboş”. ← ****boşo****i* (< ***boş*** „intestinul gros al porcului” + suf. augm. ***-oi***), cf. ***boşo****mete* idem. // Probabil ← *buş*[2] ° („ciorap gros de lână”) DELR I, 318.

PRIME ATESTĂRI, ANTEDATATE

Următoarele cuvinte sunt atestate cel mai devreme, în acest stadiu al cercetării, în *Condica limbii rumâneşti* de Iordache Golescu, circa 1832[4]: Litera Ч (Ce, ci), Б (B), în vol. VII, ms. românesc nr. 850 – Biblioteca Academiei Române, Bucureşti.

[**Alg*i*e**] – Derivatul ***cefalalgie*** 1871, I. Golescu, CLR, 7, ms. 850, f. 123/v

[**Alp*i*n**] – Derivatul **cisalp*i*n** 1922[!], I. Golescu, CLR, 7, ms. 850, f. 133/r

[**Bism*u*t**] – Varianta **bizm*u*t**, I. Golescu, CLR, 7, ms. 850, f. 187/r

[4] Cuvintele citate au fost găsite în urma câtorva sondaje, fără să constituie un studiu sistematic al *Condicii* lui Golescu. Trimiterile se fac la fila manuscrisă, fără menţionarea repetată a numărului volumului.

[**Bivu*ac***] – Varianta **biv*ac*** I. Golescu, *ibidem*.
[**Pişc*ot***] – Variantele **bişc*ot*, bizc*ot*** (< germ. *Biskotte*), idem.
[**V*a*lvă**] – Derivatul **biv*a*lve** – I . Golescu, idem.

BIBLIOGRAFIE
(neinclusă în DELR, 1, A–B)

BER = Bălgarska Akademia na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik. Vl. Gheorghiev, I. Duridanov [redactori], Iv. Gălăbov, I. Zaimov, St. Ilcev et al., *Bălgarski etimologičen rečnik*, I (A–З), Sofia, 1971, II (И–КРЕПЯ), 1977–1979, III (КРЕС–МЕ), 1980–1986, IV (МИ–П), 1987–1995.

Dalametra, DM = I. Dalametra, *Dicţionar macedo-român*, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, Carol Göbl, 1906.

DÉHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse [1994].

DEXI = Eugenia Dima (coordonator ştiinţific), *Dicţionar explicativ ilustrat al limbii române*, [Chişinău], Ed. Arc & Gunivas, 2007.

DGS = Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Maria Marin (coord.), *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, I–III, Bucureşti, EA, 2009–2011.

DI = Academia R.P.R., Institutul de Lingvistică, *Dicţionar invers*, Editura Academiei, 1957.

DO = N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, [Bucureşti], Editura Academiei, 1963.

Dosoftei, 1673 = Dosoftei, mitropolitul Moldovei, *Psaltirea în versuri* (1673), în *Opere*, I., *Versuri*. Ediţie critică de N.A. Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu. Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

FCLR, IV/I = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Formarea cuvintelor în limba română*, Volumul al IV-lea: *Sufixele*. *Derivarea nominală şi adverbială*, Partea I. Coordonator Marina Rădulescu Sala, Editura Academiei Române, 2015.

Guţu, DL–R = G. Guţu, *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.

Karulis, LEV = Konstantins Karulis, *Latviešu etimoloģias vārdnīca*, divos sējumos (I–II), Riga, Avots, 1992.

Orel, AED = Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Bril, Leiden – Boston – Köln, 1998.

Puşcariu, 1974 = Sextil Puşcariu, *Cercetări şi studii*, Ediţie îngrijită de Ilie Dan. Postfaţă de G. Istrate. Bucureşti, Editura Minerva, 1974.

SSW = Adolf Schullerus, [Sigrid Haldenwang et alii], *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*, Berlin und Leipzig, W. de Gruyter [etc.], I–VIII, 1908–2006 [Literele A–R].

Trubacev, ESSJA = Akademiia Nauk SSSR, IRI, O.N. Trubacev (sub redacţia), *Etimologičeskii slovar' slavjanskih jazykov*, NI, Moscova, 1974–. (Fasc. 38, 2014.)

Vătăşescu, *Vocab.*, 1997 = Cătălina Vătăşescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparaţie cu româna*, Ministerul Educaţiei, Institutul Român de Tracologie, „Bibliotheca thracologica”, XIX, Bucureşti, 1997.

Walde–Hofmann, LEW = Alois Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3 neubearbeitete Auflage von J.B. Hofmann, I, II, Heidelberg, 1938.

SUPPLEMENTS AND COMMENTARIES FOR THE ***DELR***, I (A–B)

(Abstract)

This paper proposes newly improved etymological solutions for the Romanian words presented as "unknown/uncertain etymology" in the DELR, I (A-B), while also adding the necessary descriptions: *abitir, abur, aburca, abzigui, achiu, afet, albină, amnar, ancluz, apriat, arămiz, arăta, arătos, arcer, arnici, arsenic*[3]*, arşă, arunca, asturcan, ateia, badraganie, bădrăganie, băga, băţ, băzăuc, bârtac, becer, belec, biet, bijoi, bir, blangoci, bloandăr, bobâlnă, bobâlnău, boroacă, boş, boşomete, bulgăre, bureca, burica*[1]*, buş*[3]*, buşă*[2]*, buşicei, buşoi.*

Cuvinte-cheie: DELR: *Dicţionarul etimologic al limbii române*; etimologie necunoscută, etimologie nesigură.

Keywords: DELR: *The Etymological Dictionary of the Romanian Language*; unknown etymology, uncertain etymology.

Bucureşti, Şoseaua Iancului nr. 10, apart. 40
pczboerescu@yahoo.com

Lia Brad Chisacof

CEL MAI TIMPURIU VOCABULAR ROMÂN-ENGLEZ

Cea mai veche menţiune a ţărilor române în Anglia datează din 1592[1] când Ştefan Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, primea de la regina Elisabeta I un *laissez-passer*. Acelaşi Ştefan Bogdan apărea apoi ca personaj în două piese de teatru timpurii şi anume *The Knight of the Burning Pestle* (datând cu aprox. din 1607) de Beaumont şi Fletcher[2], precum şi în *The Silent Woman* a lui Ben Johnson (reprezentată prima dată în 1609).

Se presupune că relaţiile Regatului Britanic cu ţările române s-au intensificat mai ales după Războiul Crimeii[3], când au început să apară în Anglia diverse lucrări cuprinzând informaţii despre o parte a Europei ce prezenta în lumina noilor reaşezări un alt fel de interes.

Dintr-un punct de vedere strict lingvistic, o întrebare foarte simplă este când s-au alcătuit primele vocabulare româno-engleze, eventual dicţionare bilingve.

Până la aflarea altor surse care să contrazică în sens ascendent propria noastră „descoperire" obiect al articolului de faţă, pare că primul astfel de lexic datează din 1820, aparţine lui William Wilkinson, fost consul britanic la Bucureşti[4], şi face parte dintr-o lucrare mai mare, intitulată *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*[5], lucrare ce are ca motto un fragment ce rezumă starea de instabilitate şi incertitudine ce caracteriza Principatele[6], din binecunoscuta carte a secretarului de la curtea lui Constantin Brâncoveanu, Antonio Maria Del Chiaro, *Revolutione di Walalchia*.

Vocabularul, care e inclus într-un apendice[7], cuprinde doar şase pagini şi este mediat fie de latină, fie de italiană, de greacă sau de turcă.

[1] Vezi Marcu Beza, *Vechi legături cu Anglia*, în *Academia Română, Memoriile secţiunii Literare*, seria III, tomul VIII, Mem. II, Bucureşti, 1938, p. 1.

[2] Vezi Henry Baerlein, *The Romanian Scene*, Frederick Muller, Londra, 194, p. 18–19.

[3] Denis Deletant, *The Romanian Studies in the UK*, a presentation given at the British Library on Oct. 12, 2006.

[4] Aşa cum ne permite să credem stadiul actual al cercetărilor.

[5] William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, Londra, Longman, Hurst, Rees, Orme and Browne, Patternoster – Row, 1820.

[6] Şi anume: „Dobbiamo considerare queste due provincie, Wallachia e Moldavia a guisa di due nave in un marţtempestoso, dove rare volte si gode la tranquilita e la calma".

[7] William Wilkinson, *op. cit.*, p. 210.

LR, LXVI, nr. 3, p. 317–322, Bucureşti, 2017

Este desigur vorba de câteva mostre de română menite a ilustra „derivarea" unor cuvinte româneşti din cuvinte ale limbilor enumerate mai sus.[8] Forma cuvintelor româneşti este una orală[9], perceptibilă pentru un nevorbitor al românei şi pentru cineva care preia atât ortografia engleză, cât şi pe cea italiană, familiare lui. Vocala [ă], existentă în engleză dar nenotată în acea limbă cu un semn consacrat, este notată „a", „e" sau „u" în partea de română a lui Wilkinson. [I] este notat şi „ee", ca în engleză. [Î] e notat ca „i" la iniţială şi „u" în interiorul cuvintelor. [U] este notat ca în engleză, „oo" sau „ü". Spre evitarea citirii ca [u], se recurge la umlaut pe al doilea „o" în „boö" (bou). Diftongul [oa] e notat ca „o". Se păstrează, eventual, ca în franceză, unde marchează altă valoare, notarea „oï" pentru vocalele „o-i" în hiat. În ceea ce priveşte consoanele, [s] e notat „ss", [ş] e notat „sc" sau „sh", [ţ] e notat „tz" sau „zz" , [ǯ] este notată „dz" iar consoana [č] este notată „ci/ce" şi „tsh". [ɟ] este notat „gh". Wilkinson notează, după modelul italian, un „h" protetic înaintea auxiliarului „a avea", la pers. a III-a singular.

Se recurge la dublarea consoanelor „t" şi „n", fie după modelul italianei, fie în mod aleatoriu.[10]

În prima parte a vocabularului lui Wilkinson, cea în care se identifică cuvinte moştenite din latină şi împrumuri neolatine, există 28 de cuvinte româneşti din diverse categorii morfologice, date adeseori cu forme corupte[11], şi anume **Domno*, alăturat lat. Dominus şi tradus în engleză Lord, *Formos*/lat. Formosus/engl. Handsome, *Massa*/lat. Mensa/engl. Table, **Cappo*/lat. Caput/engl. Head, *Venat*/lat. Venatio/ engl. Game, *Vorba*/lat. Verbum/engl. Word, *Alb*/lat. Albus/engl. White, *Sunt*/lat. Sunt/engl. I am, *Lacrimae* (sic)/lat. Lacrimae/engl. Tears, *Bunn*/lat. Bonus/engl. Good, *Respuns*/lat. Responsum/engl. Answer, **Pallatur*/lat. Palatium/engl. Palace, *Pescator*/lat. Piscator/engl. Fisher, *Pritshep*/lat. Percipio/engl. I understand, *Luminar*[12]/ lat. Lume/engl. Light, *Locul*/ lat. Locus/engl. Place, *Dzio*/lat. Dies/engl. Day, *Degete*/ lat. Digiti/engl. Fingers, *Negro*/lat. Negrum/engl. Black, *Nushtio*/lat. Nescio/engl. I know not, **Scamn*/lat. Scamnum/engl. Chair, **Vitric*/lat. Vitricus/engl. Glass, *Incep*/lat. Incipio/engl. I begin, *Ris*/lat. Ris/engl. To laugh, *Böo*/lat. Bos/engl. An Ox, *Parinte*/ lat. parens/engl. Parents, *Unde*/lat. Unde/engl. Where, **Cum*/lat. Cum /engl. With.

Secţiunea de comparaţii cu italiana[13] este cea mai întinsă ca dimensiuni şi cuprinde o parte dedicată numeralelor, precum şi câteva fraze uzuale. Ea se compune din 63 de cuvinte care nu sunt date în ordine alfabetică şi care fac parte din diverse

[8] Appendix no. 4, Derivation of various words in the Walachian or Moldavian language, from the Latin, Italian, Greek and Turkish, *ibidem*.

[9] Aceeaşi e în fapt situaţia şi cu lexemele din celelalte limbi, aşa cum vom arăta în continuare.

[10] Aşa cum se va vedea mai jos, unde toate cuvintele româneşti au fost reproduse în forma dată de Wilkinson.

[11] Redate de noi în text cu un asterisc înainte.

[12] Aici este o inversiune involuntară cu lexemul latinesc şi cu evidente greşeli, puse în evidenţă de echivalentul englez. Cuvântul la care se gândea Wilkinson era *lumină*.

[13] Cuprinsă între p. 211 şi 214 ale lucrării.

categorii morfologice. Verbele sunt date la infinitivul lung sau la un timp oarecare: *Luna*/it. Luna/engl. Moon, **Firestra*/it. Finestra/engl. Window, *Fier*/it. Ferro/engl. Iron, Porta/it. Porta/engl. Door, *Ochi*/it. Ochi/engl. Eyes, *Limba*/it. Lingua/engl. Tongue, *Puine*/it. Pane/engl. Bread, *Appa*/it. Aqua/engl. Water, *Mancare*/ it. Manggiare/ engl. To eat, *Nopte*/it. Notti/engl. Night, *Muna*/it. Mano/engl. Hand, *Frunte*/it. Fronte/ engl. Forehead, *Dintz*/it. Denti/engl. Teeth, *Camascia*/it. Camicia/engl. Shirt, *Bine*/it. Bene/engl. Well, *Ann*/it. Anno/engl. Year, **Acro*/it. Acro/engl. Sour, *Argint*/it. Agento/engl. Silver, *Aür*/it. Oro/engl. Gold, *Peshte*/it. Pesce/engl. Fish, *Naz*/it. Naso/ engl. Nose, **Occit*/it. Accento/engl. Vinegar, *Pace* /it. Pace/engl. Peace, *Amavut*/it. Ha avuto/engl. I have had, *Ce fatche*/it. Che fate?/engl. What are you doing?, *Dorm*/it. Dormo/engl. I sleep, *Battut*/it. Battuto/engl. Beaten, *Cal*/it. Cavallo/engl. Horse, *Clappon*/it. Cappone/engl. Capon, *Tsara*/it. Terra/engl. Land, *Dattor*/it. Debitore/engl. Debtor, *Dinderet*/it. Di dietro/engl. Backwards, *Drept*/it. Dritto/engl. Right, *Dreptate*/it. Rectitudine/engl. Rectitude, *Disfacut*/it. Disfatto/engl. Undone, *Morte*/it. Morte/engl. Death, *Greo*/it. Grave/engl. Grave, *Genuchi*/it. Ginschia/engl. Knees, **Cuïna*/it. Cucina/engl. Kitchen, *Fericit*/it. Felice/engl. Happy, *Nefericit*/it. Infelice/engl. Unhappy, *Cumper*/it. Comprare/engl. To purchase, *Unire*/it. Unire/ engl. To unite, *Vin*/it. Vino/engl. Wine, *Vie*/it. Vigna/engl. Vineyard, **Mio*/it. Mio/ engl. Mine, *Cassa*/it. Casa/engl. House, *Miere*/it. Mielle/engl. Honey, *Place*/it. Piace/ engl. To please, **Remast*/it. Rimasto/engl. To remain, *Pling*/it. Piango/engl. To weep, *Gustare*/it. Gustare/engl. To taste, *Viatsa*/it. Vita/engl. Life, *Striga*/it. Strilla/engl. To scream, *Stregoaica*/it. Strega/engl. A witch, *Inghietsit*/it. Inghiottito/engl. To swallow, **Agiun*/it. Digiuno/engl. Fasting, *Dulce*/it. Dolce/engl. Sweet, *Amar*/ it. Amaro/engl. Bitter, *Musica*/it. Musica/engl. Music, **Fuoc*/it. Fuocco/engl. Fire, *Dulceazza*/it. Dolcezza/engl. Sweet-meats, *Kimpo-lung*/it. Campo-lango/engl. Long-field.

Urmează lista numeralelor până la zece: **uno, doï,* * *tre,* **patro, cintsh, shasse, shapte,* **aht, noo, zece*.

Propoziţiile[14] sunt câteva şi ţin de repertoriul religios sau de mediul şcolar:

Ce hai scris/it. Cosa hai scritto?/engl. What have you written?

N hai **faccutto bine*/it. Non hai fatto bene/engl. It was not well done.

Adam parinte al nostro ha peccattuit/it. Adam padrie nostro ha peccatto/engl. Our father Adam has sinned.

Christos ha patsit pentro peccattele nostre/it. Christo ha patito per li peccati nostri/engl. Christ has suffered for out sins.

Voi se intra la shola/it. Voglio intrar nella schola/engl. I wish to enter the school.

Ha perdutt viatza/it. Ha perduto la vita/engl. He has lost his life.

Secţiunea care detaliază împrumuturile din greacă (respectiv atât pe cele mediate de slavonă din greaca bizantină, cât şi pe cele din neogreacă) cuprinde 27 de cuvinte. Această secţiune evidenţiază puţinătatea cunoştinţelor de greacă ale

[14] Regăsite la p. 213–214.

consulului britanic, pe de-o parte, iar pe de alt parte, chiar şi a celor de latină, de vreme ce rom. *Mere* apare ca provenit din gr. Μίλα, ortografiat greşit. Exemplele conţinute dau astfel măsura necunoaşterii limbii române.

Cuvintele româneşti din această penultimă listă sunt:

Pajoss/gr. πεζός[15]/engl. Pedestrian
Sindrofia/gr. σινδροφία[16]/engl. Company
Daskal/gr. δάσκαλος/engl. Tutor, or rather school-master
Affanisit/gr. αφανισμένος/engl. Ruined
Ha costissit/gr. εκόστισεν/engl. The cost in a purchase
Peristassis/gr. περίστασις/engl. Circumstance
Ifos/gr. ύφος/engl. Arrogance
Procopsit/gr. *προκομένος [17]/engl. a clever man
Pnevma/gr. πνεύμα/engl. Wit
Katandissit[18]/gr. κατανδισμένος/engl. reduced in circumstances
Droom/gr. δρόμος/engl. Road
*M'am aposessit[19]/gr. απόρεσα/engl. I was astonished
Zahar/gr. ζάχαρι/engl. Sugar
Pethepsit/gr.*πεδευμένος/engl. Punished
*Kindin/gr. κίνδινο[20]/engl. Risk of danger
Periorissit/gr. περιορισμένος/engl. Engaged[21]
Thiazeeon/gr.*διαζίων[22]/engl. Act of divorce
Yeftin/gr. φθινό/engl. Cheap
Tropos/gr. τρόπος/engl. means
Mere/gr. μίλα[23]/engl. Apples
Ipokeemen/gr. *υποκίνενος[24]/engl. An individual
Thiathisis/gr. *διάθισις[25]/engl. a strong desire
Proerisis/gr. *προέρισις[26]/engl. Inclination
Simandicos/gr. σιμαντικός[27]/engl. a person of note

[15] Etimologie complet greşită, în română având adverb cu prepoziţie iar în greacă un adjectiv.
[16] Corect: συνδροφία.
[17] Corect: προκομμένος.
[18] Adjectiv derivat din vb. catandisi < gr. καταντώ (în L. Galdi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain a l'époque des Phanariotes*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ, Budapesta, 1939, p. 160).
[19] Nu există nici în DA şi nici în L. Galdi, *op. cit*.
[20] Corect: κίνδυνο. În rom. a existat doar verbul *chindinefsi* (vezi L. Galdi, *op. cit.*, p. 164).
[21] Sensul împrumutului din rom. mai degrabă „limitat, forţat".
[22] Corect: διαζύγιον.
[23] Corect: μήλα.
[24] Corect: υποκείμενος.
[25] Corect: διάθεσις.
[26] Corect: προαίρεσις (vezi L.Galdi, *op. cit*., p. 237).
[27] Corect: σημαντικός.

Stare/gr. *στάσιμον[28]/engl. State or situation
Kivernisis/gr. *κιβέρνισις[29]/engl. a living
De remarcat, în această secțiune, că dentalele [δ] şi [θ] par a se fi pronunțat.
Împrumuturile enumerate din turcă sunt foarte puține (9) :
*Perde/*tc. Perdé/engl. Curtain
*Duckian/*tc. Duckian/engl. Shop
*Chisme/*tc. Chismé[30]/engl. Boots
*Paputsh/*tc. Paputsh[31]/engl. Shoes
*Chiorap/*tc. Chiorap/engl. Stockings
*Shapka /*tc. Shapka[32]/engl. Hat
*Ocka/*tc. *Ocka*/engl. an Oke (weight)
*Dram/*tc. Dram/engl. a Dram
Massalla[33]/tc. Mashalla/engl. a Flambeau

Chiar dacă marcat de amatorism, vocabularul descris mai sus marca în linii mari profilul romanic al românei, ca şi împrumuturile cele mai caracteristice pentru secolele al XVII-lea – al XIX-lea, constituindu-se într-un document informativ mai degrabă corect pentru publicul englez, căruia i-a fost accesibil ca parte a lucrării menționate la început. Dacă am merge cu o curiozitate logică până la capăt, întrebându-ne câtor cititori le puteau parveni exemplare din lucrarea lui Wilkinson, atunci trebuie să amintim faptul că, înainte cu mai bine de douăzeci de ani, editura Longman, cea care îi publica fostului consul cartea, avusese tiraje record (la o gramatică de engleză) de 40.000 de exemplare.

BIBLIOGRAFIE

Baerlein, Henry, *The Romanian Scene*, Frederick Muller, Londra, 1945.
Beza, Marcu, *Vechi legături cu Anglia*, în Academia Română, Memoriile secțiunii literare, seria III, tomul VIII, Mem. II, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, Depozitul general, Cartea Românească, Bucureşti, 1938.
Deletant, Denis, *The Romanian Studies in the UK*, A presentation given at the British Library on Oct. 12, 2006.
Galdi, L. *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Πανεπιστημιακόν Ινστιτούτον Ελληνικής Φιλολογίας, Budapesta, 1939.

[28] Etimologie complet greşită, cuvântul rom. fiind un nume < mlat. *Stare*, iar cuvântul gr. un adj. < v. gr. στέκομαι. Echivalentul gr. al lui *stare* e στάσις.
[29] Corect: κυβέρνησις.
[30] De fapt, din mg.
[31] De fapt, cuvântul are etimologie multiplă, celei tc. adăugându-i-se cea mg. (vezi *Mic Dicționar Academic*, Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Mi-Z, Bucureşti, 2010, *sub voce*).
[32] Altă etimologie greşită, v. *MDA*, *sub voce*.
[33] În fapt, împrumut prin gr. μασαλάς.

Mic Dicţionar Academic, *MDA*, Academia Română. Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan – Al. Rosetti, Mi-Z, Bucureşti, 2010.
Wilkinson, William, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, Londra, Longman, Hurst, Rees, Orme and Browne, Patternoster–Row, 1820.

THE FIRST ROMANIAN-ENGLISH VOCABULARY

(Abstract)

The present article consists in the description of what seems to be in the present state of research the first Romanian-English (mediated by Latin, Italian, Modern Greek and Turkish) vocabulary. This is part of a lengthier work called *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, published in London in 1820 by a former consul of the British Empire in Bucharest called William Wilkinson. Even if the lexemes are few in number and the author was no expert in languages, it still is correct in point of giving the right idea of the Latin origin of Romanian and of some of its most frequent loan-words in the 17th–19th centuries.

Cuvinte-cheie: limba română ca limbă romanică, împrumuturi esenţiale din secolele XVIII–XIX în limba română.

Keywords: The Romanian language, a Romance language, the essential loan-words of Romanian in the 18th–19th cent.

Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române,
Bucureşti, Calea 13 Septembire nr. 13

Monica Busuioc

UNIVERSUL SEMANTIC AL TERMENULUI *LEAFĂ* ÎN SECOLELE XVI–XIX

Leafă reprezintă termenul central al câmpului semantic referitor la răsplata muncii în perioada cuprinsă între sfârşitul secolului XVI-lea, de la cele mai vechi documente scrise în limba română până la sfârşitul domniilor fanariote. Este cel mai interesant termen desemnând recompensa muncii atât datorită frecvenței şi a longevității lui, dar mai ales grație evoluției lui semantice. Termenul prezintă cea mai veche atestare (1590–1591), în Moldova, într-un document oficial de pe vremea lui Petru Şchiopul (în legătură cu dascălul angajat pentru fiul acestui domn) şi este răspândit în toate cele trei regiuni istorice (izvoare mai numeroase pentru Țara Românească şi Moldova şi o singură menționare pentru Transilvania: testamentul unui hagiu de la începutul secolului al XIX-lea).

Prima mențiune documentară a termenului, ca şi majoritatea celorlalte, aparținând perioadei de până în secolul al XVIII-lea se referă la personalul din armată (putându-se vorbi de o specializare a folosirii acestui cuvânt în legătură cu *armata*). Acest fapt corespunde sensului etimologic al cuvântului turcesc: „salariu care se dădea în vremea ienicerilor” (cf. Ali Mehmet Ağakay, *Türkse sözlük*, care înregistrează cuvântul în forma *ulûfe*).

Deplasarea utilizării lui **leafă** spre alte sectoare ale vieții sociale se face încă de timpuriu, începând cu zonele limitrofe ale domeniului militar, reprezentate de categorii de angajați care aveau alte îndeletniciri, ținând de *meşteşuguri,* dar care deserveau într-un anumit fel armata: *vracii* şi *croitorii* de pe lângă oastea lui Mihai Viteazul, *mehterii* (muzicanți într-o fanfară militară), atestați alături de personalul armatei din cetatea Belgrad, în Condica vistieriei lui Constantin Brâncoveanu. Faptul că **leafă** este întrebuințat încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi pentru alte sectoare ale vieții sociale (curte domnească, administrație, şcoală, biserică), chiar dacă acest lucru este în proporție redusă față de utilizarea lui în legătură cu cei din *armată*, facilitează înțelegerea modului în care termenul va fi folosit în secolul al XVIII-lea.

Observația că **leafa**, ca răsplată a muncii, se acordă celor angajați în mod oficial de către domn şi care efectuează activități în folosul acestuia ori al statului va fi valabilă pentru întreg secolul al XVIII-lea.

Dacă până în secolul al XVIII-lea se putea vorbi de o accepție „militară” a cuvântului **leafă** (datorată utilizărilor), tot aşa termenul **simbrie** ar putea avea o accepție „administrativă” în această perioadă, accepție care va deveni predilectă

LR, LXVI, nr. 3, p. 323–329, Bucureşti, 2017

pentru termenul **leafă** în secolul al XVIII-lea. Această semnificaţie este datorată tot utilizărilor acestui cuvânt în legătură cu acele categorii de persoane aparţinând *administraţiei*, menţionate în Condica vistieriei lui Constantin Brâncoveanu ca primind numai **simbrie**.

În vreme ce în perioada domniilor fanariote, aceste categorii aparţinând *Curţii domneşti* – parte componentă a *administraţiei* – vor primi în exclusivitate **leafă**, Brâncoveanu le acordă **simbrie.** Este vorba de categoriile *capuchehaia, clucer, comis, comişel, grămătic, logofăt, pitar,* care nu vor mai primi **simbrie**, fiind atestate ca primind **leafă** în condicile lui Grigore Ghica şi Mihail Suţu din secolul al XVIII-lea. În vreme ce în veacul al XVIII-lea **leafă** va fi termenul folosit prin excelenţă la „Curtea gospod" şi în administraţia de stat, în secolul al XVII-lea (mai înainte de această perioadă nu avem ştiri), acest termen era **simbrie**.

Modul în care **leafă** ajunge să îl înlocuiască în secolul al XVIII-lea pe **simbrie** din secolul al XVII-lea în remunerarea categoriilor de persoane aparţinând clasei boiereşti sau făcând parte din aparatul de stat nu a fost studiat până acum în literatura de specialitate. Condica lui Brâncoveanu este singurul document care pune într-o lumină nouă raporturile dintre cei doi termeni: **leafă** şi **simbrie**.

În vreme ce în veacul al XVII-lea, serviciile pentru stat sau pentru domn sunt remunerate fie cu **simbrie** (cel mai adesea), fie cu **leafă**, cei doi termeni fiind folosiţi în mod egal în Condica vistieriei, în secolul al XVIII-lea se petrece o restrângere şi ulterior o eliminare treptată şi definitivă a lui **simbrie** din sfera aparatului de stat şi a Curţii domneşti. **Simbrie** se întâlneşte din ce în ce mai rar în cazul acestor relaţii de muncă în secolul al XVIII-lea.

În veacul al XVIII-lea, **leafă** devine termenul curent folosit de cancelaria domnească pentru orice activitate desfăşurată la Curte sau în administraţia statului (incluzând şi pe boierii de toate rangurile, boierii-dregători, funcţionari ai statului sau ai domnului), domenii în care în secolul al XVII-lea era folosit **simbrie**. Sfera de utilizare a termenului **leafă**, depăşind graniţele domeniului militar, se lărgeşte foarte mult: toţi cei ce intră într-o relaţie oficială de tip domn (stat) – angajat în cadrul raporturilor de muncă–răsplată sunt recompensaţi cu **leafă**. Din aceste motive, domeniul de folosire predilect al lui **leafă** în secolul al XVIII-lea devine cel administrativ, înţelegând prin administraţie tot ce ţine de organizarea serviciilor statului şi ale domnului.

Pe de altă parte, **leafă** iese câştigător şi din concurenţa cu un alt termen, şi anume **venit**. Şi acest fapt are legătură tot cu răsplătirea personalului de la Curtea domnească, şi anume categoria boierilor-dregători, a acelor boieri deţinători ai unor dregătorii atât în aparatul de stat, cât şi la Curtea domnească. Dacă problema recompensării acestor boieri s-a pus încă de la începutul organizării statale, ideea de v e n i t este cea care apare în legătură cu câştigul acestora şi este cea folosită de istorici, chiar dacă termenul ca atare nu apare în documente. Ideea de v e n i t era subînţeleasă în cazul folosirii termenilor desemnând dările, taxele, amenzile, cadourile obligatorii etc. care, în baza acordării dreptului de a beneficia de ele, deveneau surse de câştig pentru aceste categorii de persoane.

Se poate spune că termenul **venit** (**venitul** ca răsplată) face trecerea de la mai vechile modalităţi de recompensare, când recompensarea se făcea prin acordarea dreptului de a reţine (primi) în beneficiul personal, ca răsplată, o dare, o taxă, o amendă, un cadou obligatoriu etc. şi mai noile modalităţi, când se introduce un nou sistem de retribuire corespunzător noii idei de s a l a r i z a r e, sistem care constă în acordarea unei anumite forme de răsplată propriu-zisă, în speţă, **leafa**. Domnul fanariot care introduce noul sistem de recompensare prin repunerea în circulaţie a termenului **leafă** este Constantin Mavrocordat, „domnul reformator" (v. Giurescu, *Istoria Românilor*, III$_r$, 259).

Din documentele cercetate, se constată că termenul **leafă** nu mai apare atestat timp de aproape 40 de ani (până spre mijlocul secolului al XVIII-lea), perioadă care corespunde de fapt acestei modificări în utilizarea şi în semnificaţia cuvântului. În epoca fanariotă termenul **leafă** este menţionat destul de târziu, abia către mijlocul secolului al XVIII-lea (anii 1741–1742, în condica lui Constantin Mavrocordat). Această absenţă şi întârziere de ordin documentar s-ar putea să aibă legătură cu modificările pe care le suferă utilizarea lui **leafă** în secolul al XVIII-lea şi chiar să şi explice reapariţia şi folosirea lui târzie. Este posibil ca la un moment dat acest cuvânt să fi circulat (mai) puţin sau deloc în limbă, el nemaicorespunzând noii forme de răsplată.

În intervalul dintre condica lui Brâncoveanu (1694–1704) şi apariţia primelor condici ale fanarioţilor (1741), nu se întâlnesc documente (oficiale) în care să fie atestat termenul **leafă**. Mai mult chiar, în vreme ce în secolul al XVII-lea se putea vorbi de o specializare a folosirii acestui termen în legătură cu personalul *armatei*, în secolul al XVIII-lea, **leafă** ajunge termenul general întrebuinţat în cancelaria domnească pentru toate categoriile de persoane care desfăşoară o anumită activitate în folos obştesc. Răsplata cu **leafă** este preferată altor forme (**simbrie**, **plată**, **hac**) şi concurată de alta (**venit**), în sensul că termenul este utilizat în mod predilect şi frecvent în documentele oficiale în toate situaţiile în care munca era depusă în interesul statului sau al domnului (în astfel de documente şi de situaţii sunt folosiţi mai rar şi ceilalţi patru termeni, dar, treptat, ei ajung să fie înlocuiţi cu **leafă**).

În secolul al XVIII-lea, circulaţia lui **leafă** se extinde, documentele care îl atestă sunt numeroase, iar sfera lui de întrebuinţare se diversifică, lărgindu-se, dar şi modificându-se (prin schimbarea accepţiei iniţiale de la cea militară la cea administrativă). Odată readus în circulaţie, cuvântul va fi folosit permanent şi constant în toate documentele oficiale.

Felul în care **leafă** parcurge această trecere din sfera militară în cea administrativă nu este înregistrat în documentele timpului şi, ca urmare, se pot face numai supoziţii. Atunci când mai apare folosit la cronicari, el este utilizat numai în legătură cu cei din *armată* (referitor la câteva încercări timide de reorganizare a oştirii datorate unor iniţiative dinlăuntru sau unor impulsuri din afară), deci în acelaşi mod, ca şi mai înainte, şi nu pentru *administraţie.* Constatarea are legătură cu îndelungatul proces de decădere a *armatei,* petrecut pe parcursul a peste 100 de ani cât durează

stăpânirea fanarioților. *Armata* ajunge să fie garda personală a domnului şi un aparat de poliție internă, atribuțiile celor din *armată* fiind în secolul al XVIII-lea de ordin administrativ, fiscal sau represiv. Este interesant şi demn de relevat faptul că informațiile din cronici (Ion Neculce şi Pseudo-Amiras), privitoare la recompensarea celor din *armată*, coincid cu ştirile din condica lui Constantin Mavrocordat în care apar menționate ca primind **leafă**, categorii aparținând tot *armatei.* Totodată, trebuie observat şi că majoritatea categoriilor care nu mai apar atestate ca fiind remunerate cu **leafă** în perioada fanariotă aparțin tocmai *armatei.*

Devine explicabil în astfel de condiții de ce termenul **leafă** nu mai este folosit. „Uitarea" lui este legată de scăderea treptată a importanței şi chiar de dispariția *armatei* ca atare. Pare verosimil ca, cel puțin o perioadă de timp, **leafă** să nu mai fie utilizat şi, astfel, să-şi piardă semnificația inițială cu care intrase în limbă. Acea absență documentară ar corespunde în acest caz unei realități istorice, fiind necesar un timp oarecare pentru ca termenul să reînceapă a fi nu numai folosit, dar să şi primească o nouă semnificație. Discontinuitatea pe care o observasem capătă sens, nemaifiind deloc întâmplătoare nevoia de a se căuta un termen care să desemneze noile raporturi de muncă şi răsplată a ei, inaugurate odată cu domniile fanariote.

Pe de altă parte, faptul că s-a apelat la acest termen este uşor de înțeles, în măsura în care el corespundea cel mai bine ideii de s a l a r i z a r e şi formei de recompensare pe care domnii fanarioți intenționau să o acorde celor ce efectuau servicii în folosul lor şi al statului, şi anume o formă de răsplată, folosită în exclusivitate în cadrul raporturilor de muncă cu caracter oficial, caracterizată printr-un cuantum fix, stabilit prin dispoziție domnească şi plătit în mod regulat, caracteristici pe care nu le prezenta nici **simbrie** şi nici **venit**.

Simbrie era utilizat şi în legătură cu angajările la particulari ori în cadrul unor comunități, făcute pe baza unei învoieli.

Venit, deşi folosit numai în legătură cu relațiile de tip oficial, nu corespundea ideii de s a l a r i z a r e, idee concepută în aşa fel încât în acordarea formei de răsplată să nu fie relevante nici specificarea categoriei de persoane care primeşte răsplata, nici a slujbei pe care o îndeplineşte, nici a funcției pe care o deține şi nici a persoanelor de la care se primeşte răsplata. Felul în care sunt redactate informațiile din documente despre **venit** prin utilizarea formulărilor *după (pe) obicei(ul) (cel) (vechi)* sau *obicinuitul obicei* atestă continuitatea unor mai vechi modalități de recompensare. Termenul este atestat îndeosebi în legătură cu **veniturile** *dregătorilor* care vor sta în atenția domnilor fanarioți şi, în special, a lui Grigore al III-lea Ghica.

Din analiza tuturor acestor documente rezultă date amănunțite despre utilizarea termenului **venit**, dar nu şi suficient de clare în privința raporturilor dintre acest termen şi **leafă**, dar nici dintre **venit** şi diferitele dări, taxe, amenzi, cadouri etc. care îl constituie, **venitul** fiind termenul generic (cel mai cuprinzător). **Venitul** ca recompensă poate fi constituit integral sau parțial din răsplata cu **leafă**, conform cu atestările din ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea, odată cu modificările survenite în sistemul de salarizare a dregătorilor, când încă nu se renunțase la vechile modalități de recompensare (**venit**), dar începuse să se recurgă la cele noi (**leafă**).

Proprii termenului **venit** ni se par folosirea lui în legătură cu boierii *dregători* – parte componentă şi semnificativă a *Curţii domneşti* – şi mai ales faptul că aceştia primesc **venit** în calitate de deţinători ai unor dregătorii (orice dregătorie reprezentând în primul rând o anumită funcţie şi în al doilea rând o anumită activitate). În virtutea autorităţii pe care o dă deţinerea unei dregătorii (a unei funcţii), dregătorii primesc de fapt ceea ce revine de drept dregătoriei respective (şi nu unui dregător anume pentru o activitate anume), conform unei vechi tradiţii, a unei practici consacrate de *obicei*, acel „obicei al pământului", invocat adesea în documente şi de care fiecare domn trebuia să ţină cont. Din acest motiv, am putea considera că ceea ce prima într-o relaţie de recompensare cu **venit**, ceea ce se răsplătea în fond era funcţia, rangul şi nu munca. Bineînţeles că şi aceasta era răsplătită, dar în subsidiar – existând o relaţie foarte strânsă între rang, slujbă şi ceea ce se considera că trebuie să se acorde drept recompensă. Pentru fiecare dregătorie era instituit încă din vechime şi fixat prin tradiţie un anumit **venit**, special şi specializat, în legătură cu atribuţiile dregătoriei respective şi, ca urmare, în documente sunt menţionate dregătoriile (funcţiile) şi nu dregătorii (recte categoriile de persoane recompensate, aşa cum apar la **leafă**). De aceea, **veniturile** aveau denumiri speciale legate de respectiva dregătorie.

Dacă nu se poate vorbi, dată fiind absenţa atestărilor, de o prioritate în apariţia uneia dintre modalităţile de recompensare (cea prin care se acorda dreptul de a reţine în folos propriu o dare, o taxă, o amendă, un cadou obligatoriu etc., drept **venit**, sau cea prin care se acorda o anumită formă de răsplată propriu-zisă, drept **leafă**), se poate constata cum se renunţă treptat la prima modalitate în favoarea celei de a doua. Acest proces este ilustrat prin felul cum erau utilizaţi în epocă termenii **venit** şi **leafă**, cei doi termeni-cheie ai câmpului semantic analizat. **Venit** este reprezentativ pentru tipul de răsplată constând în altceva (sau provenind din altceva) decât o răsplată propriu-zisă, răsplată care priveşte obligaţia de a onora o funcţie, un serviciu, de a plăti o contravenţie, o obligaţie fiscală etc. Iar **leafă** este reprezentativ pentru tipul de răsplată corespunzând accepţiei actuale a noţiunii, răsplată care priveşte obligaţia de a recompensa o activitate prestată.

S-ar putea ca tocmai distincţia dintre cei doi termeni să explice de ce **venit** şi nu **leafă** este termenul care apare în documente în legătură cu persoana domnului.

Epoca fanariotă corespunde unei perioade în care se manifestă o schimbare în natura relaţiilor sociale şi, implicit, a raporturilor de muncă şi răsplată, în legătură directă cu noua organizare a ţării. Poate niciun alt termen referitor la recompensarea muncii nu reflectă mai bine şi mai exact modernizarea şi transformările petrecute în această perioadă, ca cel de **leafă**, domnii fanarioţi fiind preocupaţi de instaurarea unor cadre instituţionalizate noi, necesare funcţionării în bune condiţii a serviciilor statului.

Afirmaţia lui Nicolae Iorga: „Între câte merite au fanarioţii e şi acela că au introdus în Principate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea norme administrative europene, că au regularizat ocârmuirea. Au rămas de la dânşii registre de ordine şi de socoteli" (v. *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a*

Principatelor române, 3) este susţinută şi ilustrată de informaţiile din documentele oficiale studiate de noi, referitoare la **leafă**, care încep să abunde după jumătatea veacului al XVIII-lea.

Alături de utilizarea termenului **leafă** pentru a denumi răsplata unei activităţi depuse în condiţiile menţionate mai sus, trebuie să amintim că el este utilizat, spre deosebire de ceilalţi termeni, numai în perioada domniilor fanariote pentru a desemna nu o răsplată pentru o muncă efectuată, ci un „avantaj" oferit din cu totul alte considerente (ajutor sau favoare). Acordarea lui stă la discreţia domnului, iar utilizarea aceasta oferă o imagine nouă asupra acestui cuvânt. Această semnificaţie a lui **leafă**, apărută destul de târziu (ultimul sfert al secolului al XVIII-lea) se subsumează aceleiaşi idei de d e c i z i e care stă la baza acordării **lefii** ca răsplată a muncii şi aceluiaşi caracter oficial în ce priveşte tipul de relaţii de muncă şi persoana care recompensează.

Răsplata cu *leafă* consta în bani şi putea fi asociată cu alte forme de renumerare.

Leafă desemnează în perioada cercetată de noi recompensa generală pentru cei angajaţi de stat, ceea ce va favoriza supravieţuirea termenului ulterior epocii fanariote, ajungând să fie folosit şi în epoca modernă şi contemporană.

BIBLIOGRAFIE

Ali Mehmet, Agăkay, *Türkse sözlük,* Ankara, 1959.

C. Aricescu, *Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202–7212 (1694–1704)*, în „Revista istorică a arhivelor României", vol. III, Bucureşti, 1873.

Baubec, Agiemiu, Grecu, Mitică, *Dicţionar turc-român*, Bucureşti, 1979.

Chivu Gheorghe *et al*., *Documente şi însemnări româneşti din sec. al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1979.

Th. Codrescu (sub redacţia), *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte, din suta a XVIII-a şi a XIX-a, atingătoare de Moldova*, vol. I–XXV, Iaşi. Publicat ca Suplement Giurnalului Zimbru, 1852–1895. [Pentru vol. I, II, III, v. şi ediţiunea a 2-a, Iaşi, Tipografia Buciumului Român, 1871–1892].

Cronicari munteni, I–II. Ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, Bucureşti, 1961.

(Academia Română) *Dicţionarul limbii române* (DA). Sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tomul I–II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1913–1949.

(Academia Română) *Dicţionarul limbii române.* Serie nouă (DLR). Tomul VI–XIV, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965–2010.

Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I–II_{1-2}–III_{1-2}, Bucureşti, 1935–1946.

Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în „Studii şi materiale de istorie medie" V (1962), p. 353–505.

Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar. Bucureşti, 1988.

N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor române,* Bucureşti, 1900.

N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–XXXI, Bucureşti, „Minerva", 1901–1914.

Petru Răşcanu, *Lefile şi veniturile boierilor Moldovei în 1776.* Iaşi, 1887.

V.A. Urechia, *Istoria românilor.* Curs ţinut la Facultatea de Litere din Bucureşti. Publicat sub direcţiunea profesorului de comitetul de studenţi ai Facultăţii de Litere. Vol. I–XIII, Bucureşti, Lito-Tipografia Carol Göbl (I–IV), Tipografia şi Fonderia de Litere Thoma Basilescu (V–VIII, XI–XIII), Institutul de Arte Grafice Carol Göbl (IX–X_{A-B}), (1891–1901).

THE SEMANTIC UNIVERSE OF THE TERM *SALARY* DURING THE XVIth–XIXth CENTURIES

(Abstract)

The article deals with the history of the term *salary* based on the documents in Romanian between the end of the XVIth century and the beginning of the XIXth century when finished the Phanariot reign. The semantic universe of the term *salary* results from its relationship with other terms referring to the work reward, for example *wages* and *income*, terms designating the dignitary boyars rewards. Owing to its semantic features, the term *salary* prevails used to define the reward granted to the categories of people employed either by the state or by the Royal Court.

Cuvinte-cheie: leafă, epoca fanariotă, răsplata muncii, simbrie, venit.

Keywords: salary, Phanariot reign, work reward, wages, income.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Antonia Ciolac

TERMENI CULINARI STRĂINI ÎN ROMÂNA ACTUALĂ FOLOSIȚI ÎNTR-UN CORPUS *SCRIS* VS. *ORAL*

1. Într-un articol intitulat *Cuvinte de origine italiană într-un manuscris românesc din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, acad. Gheorghe Chivu (1983) a luat în discuție termeni italieni dintr-o denumită „Carte de bucate". Împrumuturi italiene, alături de alți termeni străini, în primul rând francezi, pătrund şi astăzi în limbajul gastronomic al românei moderne (v. de ex. Dimitrescu 2009).

1.1. În contribuțiile noastre anterioare consacrate utilizării străinismelor culinare în româna actuală (v. Ciolac 2015a, 2015b, 2016a, 2016b), am încercat să arătăm că recurgerea la termeni de origine străină este impusă de abordarea unui subiect din sfera culinară, dar că ea depinde şi de o serie de alți factori: a) gradul de specializare în domeniu a enunțătorului (scriptor/locutor); b) nivelul de pregătire a destinatarului; c) tipul de text (± intens informativ), iar în cazul comunicării orale tipul contextului de comunicare (formal/semiformal). La aceşti factori se adaugă şi un al patrulea: *canalul de comunicare (scris* vs. *oral)*. În legătură cu utilizarea în funcție de canalul de comunicare (scris vs. oral) a limbajelor profesionale de specialitate, M.T. Cabré (1998: 133) a relevat superioritatea comunicării scrise: „[...] les langues de spécialité donnent la priorité à l'écrit par rapport à l'oral [...]". Compararea constatărilor pe care le-am făcut în contribuțiile anterioare privind cele două categorii de corpusuri (*scris* vs. *oral*) se impune aici atât pentru validarea, cât şi pentru nuanțarea afirmației avansate de M.T. Cabré.

1.2. Se ştie că din punct de vedere diacronic, în cadrul oricărei limbi naturale, codul verbal oral este primordial, iar cel scris este secundar. (Aceasta cu excepția variantei literare orale, care se dezvoltă, de regulă, pe baza variantei literare scrise a limbii, fiind aşadar posterioară acesteia.[1]) În ceea ce priveşte limbajele profesionale, se consideră (după cum sublinia şi Cabré 1998: 133) că manifestarea în scris a acestora, prin nivelurile înalt şi mediu, este prioritară, dar şi primară sub aspect cronologic: în cazul terminologiilor de specialitate, textele scrise precedă de regulă folosirea orală a termenilor neologici[2], inclusiv în ceea ce priveşte neonimele de origine străină.

[1] Pentru limba română, v., de exemplu, Gheție (1982: 29): norma ortoepică prescriptivă a fost „sancționată oficial" abia în 1956, prin apariția dicționarului ortoepic (publicat de Institutul de Lingvistică din Bucureşti, sub egida Academiei Române). Influența scrisului asupra oralului s-a manifestat în toate compartimentele românei literare orale, inclusiv în acela al foneticii, ortografia jucând adesea un rol esențial în constituirea regulilor ortoepice actuale (cf. Şuteu 1976).

[2] Aceasta cu excepția nivelului de jos, popular, al limbajelor profesionale, a cărui folosire este predominant orală.

LR, LXVI, nr. 3, p. 330–337, Bucureşti, 2017

Asemenea limbii naturale din care face parte, şi poate, sub anumite aspecte, mai rapid decât aceasta, limbajele profesionale sunt supuse schimbării lingvistice. Însă, spre deosebire de schimbarea care are loc la nivelul limbii în ansamblul ei (prin apariția elementelor noi în exprimarea cotidiană orală şi abia apoi prin pătrunderea acestora în varietatea literară standard scrisă), în cazul limbajelor profesionale terminologia de specialitate (inovată/împrumutată) apare *mai întâi în exprimarea scrisă*, abia apoi fiind preluată în comunicarea orală dintre specialişti, dintre aceştia şi nespecialişti şi chiar dintre nespecialişti. Prin urmare, pătrunderea străinismelor terminologice în limbajul gastronomiei româneşti (din motive precum contactul cu alte culturi, dorința de modernizare a terminologiei şi de sincronizare a acesteia cu lexicul gastronomic internațional etc.) ține de fenomenul schimbării lingvistice şi se petrece în primul rând în *textele scrise* ale rețetelor culinare.

2. CHESTIUNI DE *INVENTAR* ŞI DE *DISTRIBUȚIE*

2.1. O primă constatare, cu caracter general, referitoare la ***inventar***, priveşte raportul dintre frecvența neonimelor culinare de origine franceză şi respectiv frecvența celor de origine italiană, în cadrul aceluiaşi corpus. Atât în ceea ce priveşte ansamblul materialului cercetat (texte scrise + orale), cât şi corpusul scris vs. cel oral, termenii culinari de origine franceză sunt în mod evident mai numeroşi decât cei de origine italiană, după cum rezultă din tabelul de mai jos.

	Excerptate în ansamblul corpusului	Comune materialului scris şi celui oral	Excerptate numai în textele scrise	Excerptate numai în textele orale
Numărul neonimelor de origine franceză[3]	221	45	107	47
Numărul neonimelor de origine italiană	120	30	67	21

Pe baza tabelului, constatăm că atât franțuzismele, cât şi italienismele care apar numai în textele scrise sunt de peste două ori mai numeroase decât cele utilizate numai în textele orale[4].

a) Am întâlnit aşadar termeni (pe care i-am menționat şi explicat în articolele anterioare) care apar atât în textele scrise, cât şi în cele orale, precum: *antreuri* (< fr.), *bain-marie* (< fr.), *a blanşa* (< fr.), *a breza* (< fr.), *a brida* (< fr.), *consommé* (< fr.), *crème anglaise* (< fr.), *vol-au-vent* (< fr.) etc. sau: *carpaccio* (< it.), *al dente* (< it.), *bruschetta* (< it.), *bucatini* (< it.), *tagliatelle* (< it.), *tiramisù* (< it.) etc.

[3] Nu ne referim aici şi la numărul de utilizări în corpus ale unuia şi aceluiaşi termen (de ex. de câte ori este folosit substantivul *blanquette*), ci numai la numărul de termeni distincți utilizați.

[4] Trebuie să recunoaştem totuşi că între corpusul nostru scris (= cărți de bucate) şi cel oral (interacțiuni teledifuzate) există o anumită asimetrie, ceea ce ar putea explica într-o anumită măsură diferența mare de inventar menționată.

b) Dintre străinismele care figurează numai în materialul scris menționăm: *amuse-gueule* (< fr.), *cochilaje* (< fr. *coquillages*), *coulis (de zmeură)* (< fr.), *cuvertură (de ciocolată)* (< fr.), *a se repauza (aluatul)* (< fr.), *tronson (de peşte prăjit)* (< fr. 'felie') etc. sau: *agnoli* (< it. 'tip de colțunaşi'), *antipasto* (< it. 'aperitiv'), *arista* (< it. 'file de porc'), *calzoni* < it. 'plăcințele de tip portofel, cu diferite umpluturi'), *cappellini* (< it. 'paste lungi, fine'), *sorbetto* (< it. 'preparat de cofetărie necongelat în întregime, cu consistență semidensă') etc.

Neutilizarea în textele orale a acestor neonime şi a altora folosite numai în scris se poate datora, pe lângă diferența de conținut a textelor, unor factori precum: dificultatea de pronunțare a formei străine (v. *bœuf à la bourguignonne*), preferința locutorului pentru sinonimul românesc (total sau parțial), mai uşor decodabil de către nespecialişti (v. *se deglasează cu vin* – text scris vs. *se stinge cu vin* – text oral; *se trampează blatul* – text scris vs. *se înmoaie blatu'* – text oral), dorința locutorului de a evita sinonimii supărătoare pentru neprofesionişti (*bombă cu ciocolată* < fr. *bombe glacée* 'înghețată conică sau piramidală'; *farsă* < fr. *farce* 'umplutură'; *papiotă de miel* < fr. *papillote* 'legume/carne înfăşurate în hârtie de aluminiu/cerată şi pregătite la cuptor/aburi'; etc.).

c) Alte franțuzisme şi italienisme (mult mai puține la număr) au fost utilizate numai în textele orale: *(friptură) au bleu* loc. adj. (< fr. 'carne friptă numai parțial, semicrudă'), *biscuit (de tort)* s. (< fr. 'blat de tort'), *(miez) culant* adj. (< fr. 'miez de ciocolată moale, care curge'), *fondant* s. (< fr. 'produs de cofetărie'), *mule* s.pl. (< fr. 'scoici'), *Saint-Jacques* s. (< fr. 'tip de moluscă') etc. sau: *farfalle* s. (< it. 'paste pentru supă'), *linguini/-e* s. (< it. 'spaghete mai late'), *radicchio* s. (< it. 'cicoare'), *zucchini* s. (< it. 'tip de dovlecel') etc.

Tot legat de chestiuni de inventar, trebuie să menționăm frecvența relativ mult mai mare în scris (aproape de 2,5 ori față de ocurențele orale) a neonimelor de origine franceză care au dezvoltat familii de cuvinte prin sufixare şi/sau prefixare. După cum am precizat în articolele anterioare, baza derivării o constituie verbul preluat din limba franceză (în general de grupa I sau a II-a, cu excepția verbului fr. *confire* – gr. a III-a): *a barda, bardare; a blanşa, blanşare; a brida, bridare/a debrida, debridare; a confia, confiat, confiere, confit (de gâscă); a degresa, degresare, degresaj; napa, napare, napaj; sota, sotare, sote;* etc. Atât în scris, cât şi la oral am întâlnit însă şi o situație în care baza inițială a derivării o constituie nu verbul, ci un substantiv împrumutat din limba franceză: *file* (< fr. *filet*), *fileta, filetare*.// În ceea ce priveşte italienismele, singurul termen care (prin sufixare) a dezvoltat un derivat în textele orale este substantivul *pizza*: *pizzar, pizzer*.

2.2. Prezentăm ***distribuția*** străinismelor în textele scrise/orale în funcție de clasa gramaticală căreia îi aparțin.

– Franţuzismele culinare care apar în textele *scrise* se repartizează în 118 substantive şi locuţiuni substantivale[5] (*cassoulet, civet, coq au vin, coulis de zmeură* etc.), 5 adjective/participii cu valoare adjectivală (*brisé* în *aluat brisé, clară* în *supă clară, frisée* în *andivă frisée* etc.), 3 adverbe/locuţiuni adverbiale (*a tăia julien, a fierbe à brun* etc.) şi 26 verbe (v. *supra*).// În textele *orale*, franţuzismele se distribuie în 62 substantive/locuţiuni substantivale (*balotină, brioşă, crème fraîche* etc.), 9 adjective/participii adjectivale (*carne au bleu, miez coulant, gust fructat, cartofi natyr, rasol rosé* etc.), 19 verbe (toate de conjugarea I: *a imersa, a marina* etc., v. şi *supra*) şi 2 adverbe. Remarcăm că, în exprimarea orală, numărul adjectivelor este mai mare decât în textele scrise, dovedind că interacţiunile sunt mai încărcate de subiectivitate.

– 95 dintre cei 97 de termeni culinari de origine italiană care apar în textele *scrise* sunt substantive sau locuţiuni substantivale. Am întâlnit numai 2 termeni care pot fi (în funcţie de utilizarea lor în frază) locuţiuni adjectivale/adverbiale (*al dente; alla siciliana*).// 50 dintre cele 51 de italienisme utilizate în corpusul *oral* sunt substantive. Niciun italienism culinar scris/oral nu aparţine clasei verbelor. Aşadar, în ceea ce priveşte clasa gramaticală în care sunt distribuite neonimele de origine italiană, nu am înregistrat nicio diferenţă între exprimarea scrisă şi cea orală.

	Substantive/locuţiuni substantivale	Adjective/locuţiuni adjectivale	Verbe	Adverbe/locuţiuni adverbiale
Franţuzisme – scris:	118 → 77,6%	5 → 3,28%	26→17,1%	3→1,97%
– oral:	62 → 67,39%	***9*** → 9,78%	19→20,65%	2 →2,17%
Italienisme – scris:	95 → 97,9%	1 → 1,03%	–	1→ 1,03%
– oral:	50 → 98,03%	1 → 1,96%	–	–

3. CHESTIUNI PRIVIND PRELUAREA ŞI ADAPTAREA GRAFICĂ/FONETICĂ ŞI MORFOSINTACTICĂ

3.1. Din punct de vedere ***grafic*** (în codul scris) şi ***fonetic*** (în codul oral), ezitările şi tatonările sunt numeroase în corpus, rezultând o serie de dublete (uneori triplete), adesea derutante pentru destinatarul textelor.

[5] Terminologii clasifică termenii profesionali în funcţie de structura acestora în: termeni *simpli* şi, respectiv, termeni *complecşi* (v. şi Cabré 1998: 155–156). Aceştia din urmă înglobează şi *sintagmele*, numite adesea *sinapsii*. Referitor la sintagmele terminologice substantivale, M.-T. Cabré (1998: 156) precizează: „il arrive que la forme d'un terme syntagmatique coïncide avec celle de sa propre description"; iar în nota 27 (p. 227) aceeaşi autoare menţionează: „Les syntagmes prépositionnels avec valeur adjectivale ou adverbiale sont appelés *des locutions* dans la plupart des travaux terminologiques". Tot *locuţiuni* am numit aici şi singmele substantivale din corpusul analizat.

1) În corpusul *scris* am întâlnit cel puțin trei modalități de utilizare a împrumuturilor terminologice culinare din limbile franceză şi italiană:

a) Folosirea împrumutului cu *preluarea exactă a grafiei din limba de origine* (chiar dacă uneori această formă este afectată de mici greşeli de ortografie) în termenii pe care terminologii îi numesc *xenisme* (v. Cabré 1998: 228.). Îi vom numi aici *xenisme grafice*. Franțuzisme: *assiette anglaise, bain-marie, bœuf à la bourguignonne, bouillabaisse/bouillabaise, chaud-froid, choucroute, foie gras, fumet/fume, herbes à tortue, mille-feuilles, persillade, petits beurre, ratatouille, vermillon* etc.// Italienisme: *acquacotta, broccoli, calzoni, gnocchi, panna cotta, ribollita, zuppa inglese* etc.

b) Românizarea scrierii termenului cu păstrarea *parțială a grafiei originare*: Franțuzisme: *buchet garni* < fr. *bouquet garni*; *fleron* < fr. *fleuron; jigot* < fr. *gigot*; *nugat* < fr. *nougat; potofeu* < fr. *pot-au-feu; ragut* şi *ragù* < fr. *ragoût* etc.// Termenii italieni sunt mai puțin reprezentați aici; dintre aceştia: *rizoto* < it. *risotto.*

c) *Adaptarea integrală a grafiei* la română. Franțuzisme: *anşoa*; *antreuri*; *beşamel* < fr. *béchamel*; *cochilaje* < fr. pl. *coquillages*; *crochete* < fr. pl. *croquettes*; *liezon* < fr. *liaison*; *şarlotă* dar şi *charlotă* < fr. *charlotte*; *şodou* < fr. *chaudeau*; (aluat de) *şu* dar şi *chou(x)* etc. În cazul italienismelor, datorită apropierii mai mari a ortografiei românei de aceea a italienei, românizarea grafică este adesea mai puțin vizibilă. Am întâlnit totuşi: *lazane* dar şi *lasagne* < it. *lasagna; proşiuto* dar şi *prosciuto* < it. *prosciutto*.

2) În corpusul *oral* devine evidentă problema *rostirii* termenilor împrumutați, preluați de către locutor pe baza textelor scrise (chiar dacă imitarea altor pronunțări orale nu este exclusă). Pot fi întâmpinate dificultăți datorate necunoaşterii de către locutor a ortografiei cuvântului scris din limba sursă ori necunoaşterii pronunțării originare, dar şi existenței unor diferențe fonetice marcante între limba sursă şi limba țintă. Apare problema echivalării în rostire a sunetelor străine (franceze/italiene) care nu figurează în varianta literară orală românească (vocalele deschise italiene şi franceze nu au fost preluate de locutorii înregistrați, ele fiind absente din româna literară). Iată câteva adaptări (echivalări) ale altor sunete în corpusul românesc: vocalele franceze nazale de regulă denazalizate (*crème anglaise* {crem angle}[6]; *mange-tout*[7] {manj tu}; *bain-marie* {ben mari}; *consommé* {consome}); vocala franceză rotunjită [y] este pronunțată în general ca [u][8]: *duxel, fondu, julien, crêpe Suzette; cartofi natur*; semivocala franceză [ɥ] este echivalată cu hiatul [ui]:{*tu-il*} (< fr. *tuile* [tɥil]) în *tuile de becăn* 'bucată de şuncă de formă dreptunghiulară'; consoanei muiate [ɲ] din franceză şi italiană, notată cu *-gn-*, îi corespunde n + semivocala yod + vocală: fr. *champignon* {*şampiniŏon*}; it. *gnocchi* {*niŏoki*}; it. (*spaghetti*)

[6] Notăm pronunțarea locutorului cu grafia românească între paranteze acolade.

[7] Este o varietate de mazăre.

[8] Pronunțarea lui [y] ca [u] este încă o dovadă a faptului că forma scrisă este anterioară celei orale în terminologia profesională. Totuşi, se cuvine să menționăm că vocalele [œ, ø] au fost menținute ca atare în termeni ca *au bleu* sau *sauce meunière.*

bolognese {*bolonĭeze*}; consoana muiată [l'] din italiană, reprezentată prin grupul de litere -gl-, este rostită ca l+ yod/e semivocalic + vocală: *tagliatelle* {talĭatele/ talĕatele}.

3.2. Din punct de vedere ***morfosintactic*** am constatat numai câteva mici diferenţe între scris şi oral în ceea ce priveşte selectarea categoriei genului de către termenii substantivali simpli (derivaţi sau compuşi) şi de către sintagmele terminologice (pe care le-am numit aici locuţiuni substantivale). Singura distincţie notabilă sub acest aspect este faptul că în exprimarea orală, spre deosebire de corpusul scris, genul termenilor este uneori oscilant, iar situaţiile care constituie excepţii cu forme alternative sunt mai numeroase (pentru morfologie lexicală, v. şi Neţ 2014). În corpusul scris/oral francez, observăm următoarele:

a) substantivele care în limba sursă au genul *feminin* îşi păstrează genul gramatical în limbajul profesional românesc, cu câteva excepţii, care (în ambele coduri) devin neutre: *antreu, antreuri* s.n. (< fr. s.f. *entrée*); *escalop,-uri* s.n. (< fr. s.f. *escalope*); *piure,-uri* s.n. (< fr. s.f. *purée*); *sos,-uri* s.n. (< fr. s.f. *sauce*); acestora li se adaugă, dar numai pentru corpusul oral, termenii: *bernez* s.n. (< fr. *béarnaise* s.f. 'tip de sos'); *duxel/duxeu,-uri* s.n. (< fr. *duxelles* s.f. 'tocătură preparată din ciuperci, ceapă, haşmă'); *quiche ţărănesc* s.n. (< fr. *quiche* s.f. 'tip de plăcintă'); menţionăm şi locuţiunea *crème anglaise* s.f., care în textele orale alternează cu {*crem angle*}, articulat {*crem angleu'*}, pl. {*crem angleuri,-le*} s.n. (< fr. *crème anglaise* s.f.);

b) o parte dintre substantivele care în limba franceză sunt *masculine* îşi păstrează genul atât în scris, cât şi la oral; sunt termeni care nu comportă plural în română: *cassoulet, chateaubriand, chaud-froid, coq au vin, court-bouillon, fumet* etc.; ceilalţi termeni francezi masculini dobândesc un plural feminin, devenind substantive neutre: *consommé,-uri; cruton,-oane; şu,-uri* etc.; mult mai rar, am întâlnit în corpusul oral termeni masculini care au adoptat genul feminin (*savarină* s.f. < fr. s.m. *savarin*) sau care oscilează între masculin şi feminin în cursul comunicării: *bain-marie* s.m./{*un ben mareu*}/{*un bai maren*}/{*o bei mari*}/{*o bel mari*};

c) câţiva termeni, nu foarte numeroşi, apar numai cu forma de plural, cu precădere în exprimarea scrisă, fiind aproape exclusiv de genul feminin: *cochilaje, herbes à tortue, langues de chat* etc.

Termenii substantivali de origine italiană din corpus îşi păstrează, atât în textele scrise, cât şi în cele orale, genul din limba sursă; un singur substantiv aparţine categoriei numelor neutre (*tiramisù,-uri*).

Unele substantive simple, dar şi câteva sintagme terminologice nominale au fost integrate în fraza *orală* la cazurile genitiv sau dativ: {*ben mareului*} (< fr. *bain-marie*); {*crep suzetei*} (< fr. *crêpe Suzette*); {*ratatuiului*} (< fr. *ratatouille*); {*sen jacului*} (< fr. *Saint- Jacques*); {*volovanului*}(< fr. *vol-au-vent*); {*carbonatei*} (< it. *carbonata* 'carne de porc sărată, friptă la grătar'); {*niokilor*}(< it. *gnocco,-occhi* 'găluşcă'); {*peperoncinului*} (< it. *peperoncino* 'ardei'); etc. Absente în scris, astfel de forme sunt o dovadă a libertăţii mai mari de exprimare în comunicarea orală.

4. CONCLUZII

Din cele de mai sus rezultă că, pe lângă factorii de care ne-am ocupat în contribuţiile anterioare, canalul de comunicare (*scris* vs. *oral*) influenţează într-o anumită măsură utilizarea termenilor profesionali culinari de origine franceză şi italiană în limba română. Astfel, cercetarea unor chestiuni de inventar şi de distribuţie a relevat că în textele *scrise* atât franţuzismele, cât şi italienismele sunt de peste două ori mai numeroase decât în textele orale analizate. Tot în comunicarea *scrisă* sunt mult mai frecvente decât în textele orale franţuzismele care au dezvoltat familii de cuvinte prin derivare. În exprimarea *orală*, franţuzismele adjectivale sunt mai frecvente decât în scris, atestând o subiectivitate mai mare a locutorului în aceste texte. Xenismele *grafice* franceze (relativ frecvent utilizate în comunicarea scrisă) par să se integreze mai bine (decât cele italiene) în limbajul culinar românesc. În ceea ce priveşte preluarea şi adaptarea morfosintactică a termenilor substantivali împrumutaţi din franceză şi italiană, am constatat în textele *orale* un comportament oscilant mult mai evident şi cu mai multe forme alternative (unele chiar aberante) decât în textele scrise analizate. Aşadar, în ciuda a numeroase tatonări şi incertitudini reflectate în corpusul scris, considerăm că putem susţine şi nuanţa afirmaţia terminologilor privind faptul că limbajul scris profesional este primordial, fundamental şi prioritar în raport cu cel oral: străinismele culinare orale pe care le-am analizat provin mai degrabă din cele scrise corespunzătoare, de care se îndepărtează adesea, prezentând forme alternative, uneori surprinzătoare.

BIBLIOGRAFIE

Cabré, Maria Teresa (1998), *La terminologie. Théorie, méthode et applications*, Ottawa-Paris, Les Presses de l'Université d'Ottawa/ Armand Colin.

Chivu, Gheorghe (1983), *Cuvinte de origine italiană într-un manuscris românesc din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, XXXIV, 4, pp. 341–346.

Ciolac, Antonia (2015a), „Elemente lexicale italiene în cărţi de bucate româneşti. O abordare sociolingvistică", în *Limba română,* LXIV, nr. 1, pp. 45–66.

Ciolac, Antonia (2015b) „Din nou despre elemente lexicale franceze în cărţi de bucate româneşti (I)", în *Limba română*, nr. 3, LXIV, pp. 381–388.

Ciolac, Antonia (2015c), „Din nou despre elemente lexicale franceze în cărţi de bucate româneşti (II)", în *Limba română*, Nr. 4, anul LXIV, 2015, pp. 515–523.

Ciolac, Antonia (2016a), „«Străinisme» lexicale culinare în emisiuni teledifuzate româneşti (I)", în *Limba română*, nr. 1, anul LXV, 2016, pp. 37–48.

Ciolac, Antonia (2016b), „«Străinisme» lexicale culinare în emisiuni teledifuzate româneşti (II)", în *Limba română*, nr. 3, anul LXV, 2016, pp. 399–407.

Dimitrescu, Florica (2009), „Din semantica elementelor lexicale gastronomice de origine italiană în româna actuală", în *Dacoromania*, nr. 2, serie nouă, XIV, Cluj-Napoca, pp. 107–127.

Gheţie, Ion (1982), *Introducere în studiul limbii române literare*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Neț, Mariana (2014), „Substantive formate cu sufixul verbal *-tură* în vocabularul culinar românesc”, în Marius Sala, Lucia Wald, Gheorghe Chivu (coord.), *Ion Coteanu. In memoriam*, Bucureşti, Editura Universității Bucureşti, pp. 313–325.

Şuteu, Flora (1976), *Influența ortografiei asupra pronunțării literare româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei RSR.

TERMES CULINAIRES ÉTRANGERS EN ROUMAIN ACTUEL UTILISÉS DANS UN CORPUS *ÉCRIT* VS. *ORAL*

(Résumé)

Nous nous sommes appuyée sur un corpus écrit (composé de livres de cuisine) et sur un corpus oral (constitué d'émissions de télévision à contenu gastronomique) et nous avons continué nos recherches antérieures concernant des termes culinaires empruntés par le roumain actuel au français et à l'italien. Nous nous sommes intéressée aux différences imposées à l'utilisation de ces termes par le facteur *canal de communication* (*écrit* vs. *oral*). Nous avons pris en considération, selon la nature écrite ou orale du texte, quelques problèmes concernant l'inventaire et la distribution des francismes et des italiénismes, ainsi que des questions d'adaptation (graphique, phonétique et morphosyntaxique) au système du roumain. Le résultat de notre discussion pourrait constituer une preuve que la base fondamentale et primordiale du langage culinaire roumain en ce qui concerne les termes empruntés doit être cherchée en premier lieu dans la variété écrite de ce langage professionnel, malgré les hésitations et les tâtonnements que nous avons relevés dans l'ensemble du corpus analysé.

Cuvinte-cheie: canalul de comunicare scris vs. oral, străinisme, neonime, xenisme, franțuzisme, italienisme, limbaj profesional culinar.

Mots-clés: le canal de la communication écrit vs. oral, termes étrangers, néonymes, xénismes, francismes, italiénismes, langage professionnel culinaire.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
antonia_ferihan@yahoo.com

Cristina-Ioana Dima

O POLEMICĂ RELIGIOASĂ PE MARGINEA *MĂRTURISIRII ORTODOXE*

Catehismele de factură protestantă sunt primele texte care au generat polemici în spațiul cultural[1] românesc. *Răspunsul împotriva* ***Catehismului calvinesc*** apoi *Scutul catichizmuşului cu răspunsu den* ***Scrâptura Svântă*** *împotriva răspunsului a doao ţări fără* ***Scriptură Svântă*** sau *Spunerea leagii cu răspuns* sunt lucrări izvorâte din contextul confesional precar al primei jumătăți a secolului al XVII-lea. După cum se ştie, oscilațiile patriarhului constantinopolitan Chiril Lucaris au făcut necesară o luare de poziție fermă din partea clerului ortodox, la rândul său aflat mai mult sau mai puțin sub influența catolicismului. Inutil să reluăm aici istoria sinoadelor succesive, de la Kiev, Iaşi şi Constantinopol, în care se stabileşte textul final al *Mărturisirii Ortodoxe*, scrisă întâi în latină, apoi tradusă de Meletie Sirigul în greacă şi tipărită astfel în tipografia Mănăstirii Sfinții Trei Ierarhi. Subiectul articolului de față însă nu este acest episod al „istoriei mari", ci reverberațiile lui peste timp consemnate în două însemnări, rămase până acum neştiute, pe care le-am găsit pe un exemplar acefal, destrămat şi prăfuit din traducerea în română a *Mărturisirii Ortodoxe*, pe care Radu Greceanul, cărturarul de curte al domnitorului Constantin Brâncoveanu, l-a tipărit la Buzău în 1691.

Analiza pe care o propunem în rândurile de mai jos este desprinsă dintr-o lucrare mai amplă, aflată în planul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti": *Corpusul însemnărilor româneşti de pe cartea veche românească din colecție Bibliotecii Academiei Române.* Un element de relativă noutate al lucrării respective este că ea se doreşte a fi una exhaustivă, în sensul că nu operează niciun fel de selecție a însemnărilor, ci le consemnează pe toate, fiecare dintre ele putând deveni semnificativă dacă nu pentru istoric sau istoricul mentalităților, atunci măcar pentru lingvist[2]. Aplicând în mic ceea ce se se vrea a fi o metodă de editare, vom lua în considerare toate notațiile pe care le-am descoperit pe exemplarul în cauză, pentru a putea înțelege într-o oarecare măsură contextul apariției celor câteva versuri ce fac obiectul ediției de față.

[1] Exemplarul se găseşte sub cota CRV 92, D4.

[2] Pentru importanța lingvistică a acestor însemnări marginale remarcată în treacăt încă de B.P. Hasdeu, a se vedea articolul lui Eugen Pavel, *Pentru un corpus al însemnărilor manuscrise româneşti*, în „Cercetări de lingvistică", 34, nr. 1, 1989, 53–58.

LR, LXVI, nr. 3, p. 338–346, Bucureşti, 2017

Probabil la începutul secolului al XVIII-lea, volumul a fost achiziționat de un oarecare Mihai Irimie, din satul Husmezeu (actualul Valea Lungă) din județul Sălaj:

(16) Această /(17) carte este /(18) a lui Mihail /(19) Irimie Husomezeul. Amin.

Cartea a ajuns pe mâna unui preot care scria cu litere latine, după cum vădeşte însemnarea de la fila 152–153: *Mikele Ilie Parohul / Csuboncy Marii*.

Tot parohul Mikele Ilie, scrie cu litere latine şi ortografie maghiară două aforisme desprinse parcă din *Pildele filosofeşti: Cel ce face rău, rău să aştepte. De voieşti să ai viața bună opreşte-ți limba de la rău ca să*[3] *nu grăiască vicleşug* (127). Apoi, probabil tot el, încearcă două modalități grafice (cu litere latine şi chirilice) pentru aceeaşi notiță: *Moartea toate stăpâneşte* (163).

Important este că, din Țara Românească, volumul a ajuns într-o zonă în care dintotdeauna divergențele religioase au căpătat note mult mai acute decât în restul spațiului Dacoromaniei. De altfel, un fapt pe care îl putem observa privind însemnările de pe toate exemplarele *Mărturisirii Ortodoxe* aflate în colecțiile BAR, este acela că, fără contextul confesional atât de special din Transilvania de la începutul secolului al XVIII-lea, tipăritura logofătului Radu Greceanu îşi pierde, în a doua jumătate a secolului al XVII-la, caracterul polemic. Astfel, dintre cele cinci exemplare ale cărții, două nu au nici un fel de însemnări. Un al treilea[4], ajuns în final la Mănăstirea Bistrița, este numit „această sfântă carte", ceea ce nu îl paticularizează cu nimic față de toate celelalte volume aflate în biblioteca mănăstirii respective. Al patrulea exemplar[5] s-a aflat în proprietatea Episcopiei Buzăului după ce a trecut prin mâna a cel puțin doi proprietari. Unul dintre ei notează: *Cetind pre ea să aibă folosul sufletesc* (pagina a IV-a din *Predoslovie*, verso).

Nu întotdeauna cititorii în însemnările lor văd în carte ceea ce titlul ei arată a fi. Pravilele sunt, uneori, asumate drept cărți de învățătură, dimpotrivă, cărți de învățătură pot fi luate drept cărți legiuitoare şi aşa mai departe, probabil în funcție de pasajul asupra căruia se opreşte privirea celui care scrie însemnarea. Sintagma prin care defineşte conținutul cărții pe care o avem în vedere, la pagina 138, unul dintre cititori, *Carte de mărturisire*, confirmă faptul că funcția *Mărturisirii Ortodoxe* era corect înțeleasă în mediul în care ea circula, fiind privită ca o lucrare ce stabilea o serie de norme ale confesiunii ortodoxe în opoziție cu celelalte confesiuni. Tocmai acest fapt o face susceptibilă de luări de poziție asupra ei. Ceea ce se întâmplă, pentru prima oară la pagina 210, sub pana logofătului Gheorghe, care fără a-şi declina vreo apartenență religioasă anume, se mulțumeşte să-i conteste conținutul. Abia citind versurile de pe ultima filă albă, putem să ne edificăm, înțelegând că Gheorghe, feciorul lui Şacul, era susținătorul punctului de vedere catolic:

[3] Conjuncția se repetă în text.
[4] CRV 92, dubletul 2.
[5] CRV 92, dubletul 3.

Care aici înapoi să află însemnare, cu totul să cred că-s adevărate, dar cela ce înainte să află tipărite cu totul să crede-mpre<ună> cum sânt sminte care aduc sminteală cu hulă urâtă, pricină puind şi leşte[6] *multă. Drept aceaea, cine le va crede cu adevărat de Hristos cu totul el s-au lepădat. Logofăt Gheorghie făci<o>r Şacul.*

Polemicile dintre ortodocşi şi catolici din spaţiul transilvan îşi găsesc nenumărate reverberaţii în manuscrisele româneşti mai ales din secolul al XVIII-lea. Unirea dintre cele două confesiuni sub forma greco-catolicismului, perfectată prin diplomele leopoldine semnate de mitropolitul Atanasie al Transilvaniei, a însemnat, de fapt, un lung şir de convulsiuni sociale, politice şi teologice al căror scenariu integral nu ne este poate cunoscut până în ziua de astăzi. Din păcate, contribuţia noastră la refacerea acestui şir de evenimente prin lucrarea de faţă nu este una majoră, deoarece ele au lăsat prea puţine urme în însemnările de pe cartea veche tipărite în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea ajunse în fondurile Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti. Cu siguranţă cea mai mare parte a ecourilor acestor evenimente în „istoria mică" se află în fondurile de carte din Ardeal. Însă tocmai de aceea ni se pare important să acordăm o atenţie specială acelor însemnări care pot deveni mărturii importante pentru un anumit *status quo* al stării de spirit împărtăşită de oamenii simpli într-o perioadă atât de delicată din istoria Transilvaniei.

Pentru a pune capăt conflictelor religioase născute din rezistenţa populaţiei româneşti păstrătoare a credinţei strămoşeşti în formă nealterată, Curtea Vienei concede, în diferite momente, anumite drepturi celor de rit ortodox, după cum în alte momente încearcă, dimpotrivă, o energică prigoană asupra aceloraşi. Astfel, din 1761, împărăteasa Maria Tereza decide numirea unui episcop ortodox[7], după ce agitaţiile născute de un oarecare călugăr Sofronie din Cioara care îi îndemna pe români să nu primească noua formă a legii nu putuseră fi liniştite prin forţă. Primul care împlineşte această funcţie este Dionisie Novacovici, de origine sârb, la fel cu toţi episcopii ortodocşi din Ardeal până la Vasile Moga. În anul 1784, în vremea episcopului Nicodim Nichitici, se obţine o altă dispensă de la împăratul Iosif al II-lea de data aceasta, anume construirea unei catedrale ortodoxe în Oradea.

Conform cercetărilor întreprinse de istoricul Florian Dudaş, „Edificarea Bisericii cu lună, cum mai este numită, [...] a fost consemnată, în cadrul epocii, în cuprinsul a trei mărturii documentare principale"[8]; este vorba despre memoriul adresat de comunitatea oraşului către împăratul Iosif al II-lea, apoi despre o pisanie din interiorul bisericii şi despre o însemnare făcută de parohul locaşului, Ioan Clintoc pe un

[6] *Leşte* s.f. „plasă de prins peşti".

[7] A se vedea capitolul *Viaţa religioasă a românilor din Ardeal*, din Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocii fanariote (1601–1821)*, Ediţie îngrijită de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, p. 274.

[8] Florian Dudaş, *Memoria vechilor cărţi româneşti. Însemnări de demult*, Cuvânt înainte de prea sfinţitul dr. Vasile Coman Episcopul Oradei, Oradea 1990, p. 64. Ţinem să îi mulţumim şi aici domnului Florian Dudaş care ne-a pus cu multă generozitate la dispoziţie cărţile domniei sale.

Minei pentru luna ianuarie, tipărit la Buda în 1805[9]. Ne bucurăm să putem adăuga la acestea însemnările făcută de David Toma pe un exemplar al *Paliei de la Orăştie*[10], ce se referă la acest drept al românilor din Oradea de a-şi construi o biserică ortodoxă.

Anul[11] *1784, octomvrie în 13 zile, au venit por<u>ncă de la înălțatul împărat Ieosif*[12] *al doile ca să fie slobod a să face biserică neunită în Orade Mare în Univaroş. Şi s-au început a să slugi Leturghie octomvrie în 20 de zile de părintele Ioan Clintoc paroh la casa giupânului Niri Andraş, soponariu pe ulița Căpățînuşilor, după ace, pe ulița peț<i>i, la casa carile iera şi şcoală pentru învățătura pruncilor* (161[v]).

Acelaşi David Toma ne mai transmite două evenimente care au avut loc în Oradea şi în Ardeal, în perioada în care românii puteau, cu permisiunea autorităților vieneze, să-şi construiască Biserica cu Lună:

Anul 1773 martie în 22 de zile au ars căsile vlădicului popistăşesc, adecă a lui Patatici. David Tomă (160[v]).

Anul[13] *1783 au ieşit poruncă de la împăratul Rom<e>i, anume Ieosif al doile, cum că oricine va vre ca să se dezuneze*[14]*, să fie slobod, numai să aibă catihiziție în şasă săptămâni.*

Despre semnatarul rândurilor citate ştim că era, la rândul său, preot, că s-a ostenit să-şi recupereze exemplarul pierdut al *Paliei*, că locuia în Oradea Mare şi era foarte interesat de semnele care apăreau pe cer, după cum arată însemnările sale. În plus, folosea în scris atât alfabetul latin, cât şi pe cel chirilic, iar, uneori, încurca ortografiile, aşa cum se întâmplă în cazul cuvântului *anul*, unde dublează litera *n* în două ocurențe ale acestuia.

Aceasta carte ce să numeşte carte lui Moisie, Bitie şi Ishod, au fost a părintelui David Tomă[15]*, sfinții sale, moşul desuptului subscris. Şi pentru cerere citan<i>i de la unul la a<l>tul s-au fost răzbit cu mare şi grea streinare până în*[16] *atâta cât prin judecată cu multă ustăneală o am putut aduce la mâna mea. Drept aceşte, de să va streina mai mult, să să aducă la dedesuptul subscris şi numitul că-ş va lua plata ustănelii cu mulțemire dimpreună. Iară de o va ascunde cineva, toată*

[9] Însemnarea este editată şi reprodusă în facsimil de Florian Dudaş în volumul citat, p. 64–65.
[10] Este vorba despre CRV 30, unicat.
[11] Scris: annv[.
[12] Scris: Ïe|siU.
[13] Scris: annv[.
[14] Scris: deivnneie.
[15] Scris: ©|\w.
[16] Scris: on.

chiverniseala aceluie în zădar să-i fie, nici să aibă noroc la nimică. Scrisu-s-au prin mine, David Tomă, lăcuitoriu în Oradea Mare, stăpânul cărții aceştie (Pe prima filă, recto).

Anul 1769 octombrie în 22 de zile s-au arătat o stea cu coadă şi sta cu capul[17] *cătră răsărit şi cu coada cătră apus (160*^{v}*).*

Anul[18] *1770, ianuarie în 7 zile, s-au arătat ceață roşie ca şi sângele pe ceriu, de sara până la miazănoaptea*[19] *(161*^{r}*).*

Anul 1771, iulie în 11 zile, au fost o ploaie[20] *pe câmp*[21] *de răceala şi frigul carile iera.*

Anul[22] *1782, avgust în 10 zile, au venit o mulțime de lăcuste şi atâte iera la pădure, de [...]*[23] *Ianoş cât mu<l>ți copaci s-au dejighinat de greotate lăcustelor.*

David Tomass[24]

Anul[25] *1786 septemvrie în 8 zile, sara la 7 ceasuri s-au arătat pe ceriu despre amiazăzi pe supt nor ca şi soarele şi s-au luminat pe tot locul ca de foc (161*^{v}*).*

Anul[26] *1786 noiemvrie în 7 zile; sara s-au cutremurat pământul la Orade Mare (161*^{v}*).*

Anul[27] *1788 maiu în 24 de zile au fost ştirbire în soare (161*^{v}*).*

Acestui context istoric mai larg se înscriu şi versurile de pe *Pravoslavnica Mărturisire* ce fac obiectul ediției de față. Primele au fost scrise pe ultima filă a cărții (recto) la jumătatea secolului al XVIII-lea, în satul Husmezeu (jud. Sălaj) de către logofătul Matei Voileanul. Câte ceva despre viața lui ştim din notițele pe care le-a făcut pe manuscrisele pe care le-a copiat. Avea o casă în Şoimuş, care i-a fost arsă „mi-au pus duşmanii foc şi mi-au ars ce am avut, tot". În 1762 recopia un manuscris de teologie dogmatică organizat pe întrebări şi răspunsuri, pe care îl pierduse în incendiu, şi era, de asemenea, proprietarul unui *Parimiar*[28]. Din însemnarea de față, aflăm şi ce meserie avea: era pictor. Replica, de pe verso-ul ultimei file a

[17] Scris: Za__v[.
[18] Scris: annv[.
[19] Scris: n^a_seW.
[20] Scris: _[^e.
[21] Scris: Zwn_.
[22] Scris: annv[.
[23] Secvență ilizibilă, fila fiind deteriorată, nu se pot citi decât literele: sw şi s.
[24] Semnătura a scris-o cu litere latine.
[25] Scris: annv[.
[26] Scris: annv[.
[27] Scris: annv[.
[28] Date despre acest copist găsim, în afara catalogului de manuscrise din Biblioteca Academiei Române la Alexandru Mareş, *Scrierea tainică la români*, Bucureşti, 2007, p. 170–171, unde autorul avansează ipoteza că un cuvânt criptat dintr-o însemnare a lui Matei Voileanu ar putea ascunde identitatea celui care i-a incendiat casa; precum şi la Cătălina Velculescu, *Cărți populare şi cultură românească*, Bucureşti, 1984, p. 95-96, unde este menționat pentru *Parimiarul* pe care îl copia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

manuscrisului nu ştim cine a scris-o şi nici măcar când. Probabil însă tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când disputele teologice erau atât de vii în spaţiul transilvan.

Astfel de compoziţii nu sunt, la rândul lor, singulare. În manuscrisele noastre româneşti există un mare număr de versuri pe care nimeni nu a reuşit până acum să le inventarieze şi clasifice. Într-un articol anterior, am încercat să introducem o distincţie între cântecele profane şi cele religioase. Aşezam atunci în prima categorie: „cântecele de lume, cele ostăşeşti şi cele dedicate unor eroi (Cântecul Iancului, al lui Bonaparte al lui Grigore Vodă etc.)", iar în cea de-a doua „cântecele ceremoniale de genul bocetelor, colindelor sau ciclul cântecelor de stea, psalmii (versificaţi sau nu, dar aproape omniprezenţi în miscelanee) şi cântecele atribuite unor personaje biblice"[29]. Acestei a doua categorii ar trebui să i se adauge şi versurile de polemică religioasă, precum stihurile politiceşti de la începutul secolului al XIX-lea, existente în ms. rom. 2241 BAR[30] care au fost scrise sub titlul ironic: „Stihuri asupra preasfinţitului Papa al slăvitului Rumn". În anexa acestui articol, vom reda, respectând regulile transcrierii fonetice interpretative, alături de cele două fragmente de pe *Mărturisirea Ortodoxă* şi începutul acestui cântec.

Prin urmare, pornind de la cele două însemnări pro şi contra cărţii concepută în urma sinoadelor ortodoxe puse la cale de Petru Movilă, tradusă şi tipărită câteva decenii mai târziu de Radu Greceanu, percepem cu claritate faptul că, mai mult decât în veacurile anterioare, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, avem de-a face cu o producţie literară foarte consistentă generată de evenimentele cetăţii. Prea puţin cunoscută, prea puţin preţuită. Frământările sociale iscate de ideea unirii dintre catolici şi ortodocşi au drept pandant aceste versuri consacrate polemicilor religioase ale vremii, tot aşa cum războiul ruso-turc are ecou în cronicile versificate. Şi mai lacunar, aceste tulburări ale vremurilor se reflectă în însemnările de pe cartea veche românească. De aceea credem că orice indice tematic al acestora trebuie să cuprindă rubricile: „Însemnări privitoare la războiul ruso-turc" şi „Însemnări privitoare la unirea cu Roma".

ANEXĂ

I. Stihuri asupra preasfinţitului Papa al slăvitului Rumn
Cap I
Ce limbă politicească
Deplin poate să vestească
Au ce meşteşuguri multe

[29] *Cântecul lui Ioasaf şi verşul Sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu. O abordare literară*, în „Revista de Istorie şi Teorie Literară, 2013, nr.1–4, p. 273–283.

[30] Polemicile religioase şi consecinţele lor politice au stat mai degrabă în atenţia istoricilor. Mulţumim colegului nostru Ovidiu Olar pentru semnalarea manuscrisului românesc 2241 BAR care conţine cântecul la care ne referim.

Şi la ţară şi la munte
Papa de Râm să sileşte
Şi ne-ncetat să trudeşte
Pe pravoslavnici să-i tragă
Întru calea lui cea largă
Să-i uniiască-n credinţă
Co-a lui drăcească voinţă
O, cum, Hristoase preasvinte,
Îţ rupse-a Tale veşminte
Îngerul lui Eosfor[31]
Ce s-au suit pre pristol
Şi Antihrist însuş pre sine
S-arată cu fapte-n lume
Şi cum la anii săi dă voia
Pre robii tăi la nevoia
A-i aduce cu a sale
Făr de ruşine taclale
După ce el prin mândriia
Ş-au uitat de omeniia
Nimic samă nici de Tine
Nu poartă, mare Stăpâne,
Ce coasa drăcească price
A fi cap lumii să zice
Şi strigă în gura mare
Fără liac de ruşinare[32]
Cum că el n-are păcate
Şi nici să teme de moarte
Nici a lui dar orice faptă
Nu cade supt judecată.
Ah, Doamne ce nebunie,
L-au prinsu făr de omenie
Pe Papa de să înşală
Bunguind ca de pre boală
Cari după loc de vom face
Socoteală cum lui place
Ierusalimul este
De mii de ori mai cu veste
Decât Râmul. Sfântă casă
A lui Dumnezeu aleasă

[31] Gr., în trad.: „purtător al dimineţii", probabil referindu-se la luceafărul de dimineaţă, nume pentru Lucifer.
[32] Scris: rv¦inire.

În care din veci lăcaşe
Împăraţii şi sălaşe
Credincioşi cu prorocii
Au avu*t* şi cu otrocii [...] (1[r])

II. Versuri de pe *Mărturisirea Ortodoxă*
(ultima filă albă, recto)
Aceasta e *Pravoslavnica Mărturisire*
Pre carea noi crezând, vom dobândi mântuire
Că aceasta avându-o noi, pravoslavnicii,
Cu dânsa tare biruim pre ereticii
Măcar că ei ne clevetesc pre noi grăin*d*
Cum de acestea nicăiri nu să află scriin*d*
Iar acum având noi mărturiile tot faţă
Vedem cum tot minciuni a răspunde să învaţă,
Căci cu ajutoriul Domnului cel prea tare
I-am aflatu-i pre dâ<n>şii în minciună prea mare.
Şi pre această carte câţi vor vrea să cetească
Să cade toţi pre Mihailă Onuă pomenească,
Căci cu ai dumnealui fraţi lăcuind în Husmezeu
O au cumpărat spre slava Marelui Dumnezeu.
vel log<ofăt> Matei Voil<eanul>, 1751.
Aceasta am scris eu,
în sa*t* în Husmezeu,
la icoane lucrând,
a dobândi ceva vrând.

Miluiască Domnul
păzind pre tot omul,
ajutând şi mie
la biata[33] zugrăvie,
izbăvind de vicleanul
pre Matei Voileanul.

(ultima filă albă, verso)
Aceste istor<i>i aici însemnate
Totu omu să crează că nu-su adevărate.
Care pentru latinii anum<e> sânt scoase,
Cu adevăr să văd că sântu mincinoase.

[33] Scris: Ϙpsa. Dar e puţin probabil ca grafia să consemneze un diftong, dată fiind măsura versurilor.

Dar avându greci<i> în lege cădere
Şi precum că sântu şi fără putere,
Aceste iştorii ei le-au însemnatu,
Asupra latinilor afară le-au datu.
Că doar ar putea ceva să sporească
Şi împrotiva adevărului minciuni să vestească.
Care oricine poate să să încrează
Că acestea toate tot minciuni urmează
Fără alta neputându a face,
Pre toţi cu minciuna către ei întoarce.
Deci cel ce va ca să să spăsească
De-aceste învăţătură el să să ferească.
Şi adevărul cel bun căutând să-l urmeze,
De-i voia în veci în raiu să vieze.

UNE POLÉMIQUE RELIGIEUSE CONSIGNÉE SUR LES PAGES DE *LA CONFESSION ORTHODOXE DE PIERRE MOGHILA*

(Résumé)

L'article présente la découverte des deux fragments versifiés trouvés sur un exemplaire roumain, imprimé à Buzău, en 1691, par Radu Greceanu de *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila*. Il s'agit d'une véritable dispute théologique portée à la moitié du XVIII-ème siècle entre un orthodoxe et un catholique. Une telle production n'est pas singulière dans le contexte théologique et politique du XVIII-ème siècle. Les manuscrits roumains gardent un grand nombre de telles productions littéraires issues des convulsions sociales d'une période assez difficile pour les Pays Roumaines et pour l'entière Europe; une production littéraire qui mériterait certainement plus d'attention.

Cuvinte-cheie: *Mărturisirea Ortodoxă a lui Petru Movilă*, însemnări, confesiunea greco-catolică, secolul al XVIII-lea, Transilvania, polemici teologice, Matei Voileanu.

Mots-clés: *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila*, notes, la confession gréco-catholique, XVIII-ème siècle, Transylvanie, disputes théologiques, Matei Voileanu.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Alexandru Mareş

DIN NOU DESPRE GRAFIA *adin&sere* DIN *TETRAEVANGHELUL* CORESIAN

Într-o comunicare prezentată cu o jumătate de secol în urmă, am semnalat prezența în *Tetraevanghelul* tipărit la Braşov în 1561 a unui exemplu cu rotacism: „pasâ şi ōbličĕşte ēlx *adin s̔ere* şi ačela sin̔gurx" (*Matei*, *XVIII*, v. 15)[1]. Susţineam atunci că grafia adin&sere, având corespondent în versiunea slavonă îmbinarea \eydd s^Q^t „între tine", trebuie reprodusă *adin sere*, în care *adin* „între" şi *sere* „sine", ultimul rezultat din interpretarea de către traducător a pronumelui reflexiv s^Q^t (întrebuinţat în contextul slavon pentru pers. 2 sg.) drept pers. 3 sg. Fonetismul *sere* conserva pe *e* neînchis la *i* şi pe *n* intervocalic rotacizat. Conţinutul comunicării l-am publicat şapte ani mai târziu[2].

Recent, Oana Uţă-Bărbulescu şi Dana Zamfir au pus sub semnul întrebării interpretarea noastră, grafiile adin&sere din *Tetraevanghelul* coresian şi din copia acestuia executată de Radu de la Măniceşti fiind „după toate aparenţele, deformări ale unei combinaţii originare *adins sine* (eventual *adins tine*), un fenomen de neatenţie, în care se va fi repetat segmentul grafic -ere (în loc să se scrie silaba finală ne a pronumelui), în condiţiile vecinătăţii condiţionalelor sintetice"[3]. În nota de subsol care însoţeşte această opinie se afirmă: „Această explicaţie ni se pare mai plauzibilă decât interpretarea „finalei" -*sere* ca un indiciu că la baza textului coresian se va fi aflat un original conţinând o variantă rotacizantă a reflexivului *sine* (Gheţie 1975: 254, care se bazează pe o sugestie oferită, la vremea respectivă, de Al. Mareş), deoarece variantele din textele rotacizante nu au niciodată *e* păstrat în reflexivul *sine* (> *sire*); singurul context în care se păstrează *e* accentuat în poziţie nazală este, după cum se ştie, cel labial (cu alte cuvinte, singurul reflexiv tonic cu *e* este *mene / mere*)"[4].

[1] *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, *Braşov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti 1574*. Ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1963, p. 61.

[2] *O versiune rotacizantă a celor patru evanghelii (Un izvor necunoscut al Tetraevanghelului din 1561)*, în LR, XXIII, 1974, nr. 3, p. 217–222.

[3] *Lat.* ***ad ipsum*** *şi urmaşii lui în romanitate. Cu privire specială asupra v. dr.* ***adins*** *din structurile pronominale*, în *Pagini alese. Omagiu lui Alexandru Mareş la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Volum îngrijit de Marius Sala, Maria Stanciu Istrate şi Emanuela Timotin, UE Univers Enciclopedic Gold, [Bucureşti, 2016], p. 266–267.

[4] *Ibidem*, p. 267, nota 11.

LR, LXVI, nr. 3, p. 347–349, Bucureşti, 2017

Explicaţia autoarelor, care pun pe seama unei persoane oarecare (copist, editor, tipograf), transformarea secvenţei ine din sine în ere sub influenţa finalului formelor neperifrastice de condiţional prezent, aflate în vecinătatea lui adinsere[5], nu ni se pare admisibilă. Întâi, pentru că reluarea lui ire din Vre¦ire sau a lui are din asZv[care ar fi trebuit să ducă la forma sire sau sare, nicidecum la sere. În al doilea rând, pentru că între cuvântul inductor şi cuvântul indus este o distanţă prea mare (şapte, respectiv, şase cuvinte le despart), ceea ce face greu de acceptat acţiunea pe care ire şi are ar fi exercitat-o asupra lui sine.

Dacă autoarelor le-ar fi fost cunoscut articolul nostru publicat în 1974, ar fi putut să afle că am încercat să preîntâmpin obiecţia inexistenţei formelor sene şi senre în textele rotacizante: „Prezenţa formei *mere* „mine" în *Psaltirea Scheiană* (copistul B: ps. 12, v. 1, 3; ps. 15, v. 8; ps. 16, v. 3; ps. 17, v. 18, 23, 37, 40, 48, 49 etc.) şi în *Psaltirea Hurmuzaki* (ps. 15, v. 8; ps. 16, v. 3; ps. 21, v. 14), precum şi a formei *cere* „cine" în *Psaltirea Scheiană* (copistul C: ps. 68, v. 27) şi în *Psaltirea Voronţeană* (cânt. II, v. 39) dovedeşte implicit existenţa în unele graiuri din secolul al XVI-lea a formei *sere* pentru *sine*"[6].

Ceea ce cu ani în urmă părea o simplă deducţie primeşte în prezent o confirmare de necontestat prin variantele *sene* şi *senre* ale pronumelui reflexiv *sine* existente în două texte vechi: unul din secolul al XVI-lea, *Apostolul* Bratul (1559 sau 1560: „Ci nece unu cuvântu facu, nece amu[7] sufletul mieu cinstitu *sene* ca se fârşescu alergarea mea cu bucurie", p. 218; „Loru descuperise dereptu[8] ce nu *sene* voao slujiia aceia" p. 302; în ambele exemple reproduse de noi cu italice *sene* are corespondent în versiunea slavonă pe seQW[9]; vezi *Fapte*, XX, v. 24 şi, respectiv, *I Petru*, v. 12) şi altul de la începutul secolului al XVII-lea, *Legenda duminicii* copiată în 1608: „O, vaide de omul cela ce va sparge acest cuvântu de nu-l va priimi la *senre*!"[10] De reţinut că ultimul exemplu provine dintr-un text copiat de popa Grigorie din Măhaci, în al cărui grai exista această particularitate lingvistică.

Nu avem, prin urmare, niciun motiv serios să ne îndoim de prezenţa rotacismului în versiunea coresiană a *Tetraevanghelului*. Această particularitate fonetică constituie o dovadă că editorii braşoveni au folosit la definitivarea textului

[5] Reproducem, pentru lămurirea cititorului, pasajul în care *adinsere* apare în vecinătatea condiţionalelor sintetice: „Ē să greşire ţie fratele tău, pasâ şi obličĕşte elx adin'sere şi ačela sin'gurx; şi să te ascultare afla-veri fratele tău, ē să nū tine ascūltare, p cu tine ĭarâ unulx sau doi că de otre rosturele a doi sau a trei mârturĭi săntx totx graĭulx. Ē să nū ascūltare ēi, spune la besĕrecâ" (*Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, ed. Florica Dimitrescu, p. 61).

[6] Alexandru Mareş, *op. cit.*, p. 219, nota 13.

[7] Scris: neqaa\v; vezi *Codicele Bratul*. Ediţie de text de Alexandru Gafton, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2003, facsimilul de la p. 218, rândul 18.

[8] Scris dere_ssv; vezi *Codicele Bratul* (ed. Alexandru Gafton), facsimilul de la p. 302/2.

[9] Vezi *Codicele Bratul* (ed. Alexandru Gafton), facsimilele de la p. 218/18 şi, respectiv, 301/21.

[10] *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Editura Academiei Române, [Bucureşti], 1993, p. 241.

trimis la tipar, printre alte surse, un izvor alcătuit la nord de Mureş sau în nordul Moldovei, regiuni în care rotacismul avea curs în secolul al XVI-lea[11]. Constatarea nu este surprinzătoare, câtă vreme deţinem şi pentru alt text coresian (*Psaltirea* din 1570) dovada de necontestat a folosirii unei surse rotacizante: „Că ce se protivescu-se *în tine*" (ps. LXVII, v. 19, f. 122^{r}/13–14), pasaj în care îmbinarea *în tine* provine din *în tire*, ultimul rezultat, evident, printr-o greşeală de interpretare, din forma verbală *între* (cf. sl. ewse[ici, printre ale cărui sensuri figurează şi „a întra")[12].

DE NOUVEAU SUR LA GRAPHIE *adinsere* DU **TETRAEVANGHEL** (LES QUATRE ÉVANGILES) DE CORESI

(Résumé)

La présence du rhotacisme dans la graphie adinsere, soutenue par nous depuis très longtemps, a été contestée récemment par Oana Uţă-Bărbulescu et par Dana Zamfir, *r* de *sere* étant dû à l'influence des conditionnels synthetiques. Cette explication serait plus plausible que celle avancée par nous, étant donné que dans les textes rhotacisants le pronom réfléchi *sine* (sire) ne connaît pas de variantes en *e* (*sene, sere*). J'ai montré les motifs pour lesquels l'explication précitée ne nous paraît pas justifiée. J'ai indiqué à la fois que les formes avec *e* du pronom réfléchi *sine* sont attestées dans deux textes anciens: *sene* (*Le Codex Bratul*) et *senre* (*Le légende du dimanche* du *Codex Sturdzanus*). D'ailleurs, le fait que le *Tetraevanghel* imprimé à Braşov en 1561 a eu une source rhotacisante n'est pas surprenant, du moment que pour un autre texte de Coresi, le *Psautier* de 1570, nous détenons la prevue qu'il a mis à contribution une source similaire.

Cuvinte-cheie: grafia adinsere, rotacism, condiţionale sintetice, texte coresiene.

Mots-clés: la graphie adinsere, rhotacisme, conditionnels synthetiques, textes de Coresi.

Institutul de Linvgistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[11] Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1974, p. 154-158.

[12] Vezi articolul nostru *Filiaţia psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea*, în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1982, p. 247; cf. şi p. 250 unde lecţiunea *ispitine* în loc de *ispitire* (corespunzător sl. isъ_lcana; ps. LXIII, v. 6) pare a fi o grafie hipercorectă.

Maria Marin

GRAIURI DIN AFARA GRANIȚELOR ROMÂNIEI, PĂSTRĂTOARE ALE UNOR ELEMENTE DE LIMBĂ ROMÂNĂ VECHE

1. Cercetările întreprinse în ultimii aproximativ 25 de ani la românii care trăiesc în afara granițelor României scot la iveală elemente de limbă (morfologice, sintactice şi, mai ales, lexicale) despre a căror existență se ştie doar din textele de română veche şi despre care chiar s-a afirmat că nu mai sunt cunoscute în vorbirea vie decât, eventual, în atestări cu totul izolate. În acelaşi timp, extinderea ariilor de cercetare în afara hotarelor României a creat posibilități, uneori nebănuite, de cunoaştere mai profundă a limbii române actuale vorbite la nivel dialectal, evidențiind o mulțime de date inedite a căror coroborare cu cercetările de istorie a limbii sunt menite să contribuie, prin înregistrarea de noi atestări, la confirmarea, infirmarea sau corectarea unor ipoteze privind datarea, circulația în timp şi în spațiu şi amploarea fenomenelor arhaice sau ale inovațiilor.

Păstrarea sau, uneori, chiar amplificarea anumitor trăsături vechi îşi au explicația în evoluția idiomurilor respective în condiții deosebite prin comparație cu graiurile vorbite în mediul românesc. Astfel, indiferent dacă ne referim la românii din Ungaria, din Serbia, Bulgaria sau la cei din Ucraina, trebuie să avem în vedere cel puțin două aspecte ale evoluției lor în decursul ultimilor 100–150 de ani.

1.1. Vorbirea românilor minoritari s-a dezvoltat în condiții istorico-geografice specifice idiomurilor vorbite în arii laterale, marginale (Puşcariu, LR, II: 327), în mare parte, independent de limba română, fără să participe la fenomenele de transformare, de modernizare normale şi inevitabile, survenite de-a lungul timpului.

1.2. Indiferent de țara în care au trăit şi trăiesc, românii de peste hotare au evoluat, în condiții de bilingvism, în medii nonromanice, slave sau fino-ugrice, între vorbitori de limbi mult diferite de română, astfel încât limba lor maternă s-a aflat mereu în situația de a se apăra împotriva tendinței de subminare lingvistică şi de deznaționalizare.

Una dintre căile de rezistență a constituit-o şi o constituie încă şi în zilele noastre păstrarea unor elemente lingvistice identitare (mai vechi sau mai noi).

2. Dintre fenomenele vechi arhaice, prezentăm doar câteva din domeniul m o r f o s i n t a x e i şi unul din cel l e x i c a l.

2.1. Formele p r o n u m e l o r p e r s o n a l e atone silabice de dativ sunt folosite în contexte pentru care norma limbii standard acceptă exclusiv varianta nesilabică sau pe cea cu *î-* de sprijin. Asemenea forme sunt ocurente, în special, în graiurile româneşti vorbite pe teritoriul actual al Ucrainei, începând din nordul

LR, LXVI, nr. 3, p. 350–354, Bucureşti, 2017

Bucovinei (Ținutul Herței) şi continuând cu aria transnistreană în sensul larg al termenului, prin care înțelegem tot teritoriul de la est de Nistru, până în ținuturile dintre Bug, Nipru şi Doneț (cf. Răileanu 2008: 73): *mie* ***mi*** *fac*, ***ți*** *crăsăşti* [„vopseşti”] *firele cum* ***ți*** *vine*, *trebuie să* ***mi*** *dreagă mâna* ş.a. (Gr. rom.: 70; TD–*Ucraina*: 108), dar şi în cele din sud-estul Ungariei: ***mi*** *trabă* „îmi trebuie”, ***mi*** *o-am făcut*, ***ți*** *o trăbuit* (TD–Ung.: LXXIX), din Serbia şi din nordul Bulgariei: *să* ***ți*** *spun* (TD–Serbia – manuscris)[1], *să* ***ți*** *spui*, *să* ***ți*** *scriu* (TD–Bulg.: LXXXIX).

2.2. Pentru pers. 1 şi 2 pl. ale p r o n u m e l o r p e r s o n a l e în dativ *ni*, *vi* se păstrează variantele etimologice *nă*, *vă*, întâlnite, de regulă, în limba veche (Densusianu, HLR, II: 180–181), particularitate despre care se consideră că în textele româneşti de după 1600 era în regres, iar după 1640 nu mai apare deloc (Gheție *et alii* 1997: 126). Formele *nă*, *vă* sunt atestate în graiurile actuale din câteva sate aflate în stânga Nistrului (Gr. rom.: 70).

2.3. În graiurile româneşti din Ungaria, p r o n u m e l e a d j e c t i v a l n e h o t ă r â t *tot*, *toată*…, când este folosit cu sensul „fiecare” (întrebuințat, de obicei, în varianta *tăt*, *tătă*…[2]), precedă substantive nearticulate: *în tăt an*, *în/la tătă casă*, *în tătă zî* (TD–Ung.: LXXXIII), trăsătură specifică limbii române vechi (Densusianu, HLR, II: 382–383) care, în zilele noastre, a mai fost semnalată doar într-o arie restrânsă din vestul Dacoromaniei (ALR II, s.n., 4, h. 1748, pct. 53, 64, 310, 325), zonă recunoscută pentru caracterul ei arhaic.

2.4. A d j e c t i v e l e cu o singură terminație: *mare*, *subțire*, *tare*, *tulbure* au fost înregistrate în formă invariabilă cu frecvență ridicată în graiurile din Ungaria: *două cepe nu tare* ***mare***, *o trăit pe* ***mare*** *picioare*, *mațele cele* ***subțire***, *doi oameni* ***tare*** (TD–Ung.: LXXXIV) şi, relativ rar, în cele din Serbia şi din Transnistria: *la noi o fost foarte* ***mare*** *vii* (TD–Serbia – manuscris); *ne-a znaconit* [„ne-a făcut cunoştință”] *cu tare* ***mare*** *oameni*, *piftiile iese* ***tulbure*** (TD–*Ucraina*: 107). Particularitatea era bine reprezentată în textele româneşti vechi din diverse zone ale Dacoromaniei (Densusianu, HLR, II: 168), cu specificarea că această formă s-a menținut în textele nordice până în secolul al XVII-lea (Gheție *et alii* 1997: 125, 328).

2.5. Forma de i m p e r f e c t persoana 1 sg. fără morfemul *-m*, singura variantă întâlnită în textele româneşti din secolul al XVI-lea, indiferent de zona lor de origine (Densusianu, HLR, II: 210; Chivu 1993: 187), a fost înregistrată de noi într-un singur sat (Plăiuț, regiunea Transcarpatică, Ucraina) situat în nordul Maramureşului istoric, aproape de Peri[3]: *io plătea*, *io spunea*[4].

[1] Pentru prezentarea sumară a cercetărilor efectuate (între anii 2007–2009) în Vojvodina, Serbia, v. Răuțu 2013: 405.

[2] Sextil Puşcariu (LR, II: 76) consideră că schimbarea lui *o* în *ă* se produce doar în cazul când *tot* înseamnă „fiecare”, datorită faptului că pronumele, în această situație, nu poartă accent în frază.

[3] Mânăstirea din Peri este cunoscută pentru rolul său istoric şi cultural de importanță deosebită în Maramureşul Evului Mediu.

[4] De reținut că de la informatoarea respectivă, în vârstă de 61 de ani la data înregistrării (1993), foarte bună povestitoare, s-au notat şi alte particularități de limbă veche, precum utilizarea numelor topice feminine în forme nearticulate: *Obârşă*, *Slatină*, *Tisă* (Gr. rom.: 67), folosirea dativului posesiv

2.6. La i m p e r f e c t verbele de conjugarea a IV-a, nefiind încă atrase de cele de conjugarea a II-a şi a III-a, la fel ca în toate textele din secolul al XVI-lea (Densusianu, HLR, II: 214–215; Chivu 1993: 187), păstrează pe *-i* (*-î*) din temă: *munsi̯é*, *gătâi̯éu*, *lipi̯ém*, *roboti̯em*, *scoborî̯e*. Particularitatea are curs prin nordul Bucovinei (ţinutul Hotinului) şi, cu o frecvenţă remarcabilă, în toată Transnistria, dar şi în sate situate în zona caucaziană din Federaţia Rusă (Gr. rom.: 80; TD–*Ucraina*: 120).

2.7. Forme asemănătoare, cu *-i* (*-î*) în temă, sunt întâlnite şi pentru i m p e r f e c t u l verbelor de conjugarea a II-a şi a III-a: *avi̯ém*, *cosié* „cosea (cu acul)", *rupi̯é*, *ţînée*, *vre̯é* ş.a. Particularitatea este bine reprezentată în graiurile din întreaga Transnistrie (Gr. rom.: 80; TD–*Ucraina*: 120). Am încadrat aceste forme, neatestate în alte lucrări de specialitate, în categoria elementelor morfologice vechi considerând că ele pot reprezenta o extindere a fenomenului de la conjugarea a IV-a spre conjugările a II-a şi a III-a (adică în sens invers faţă de limba literară), ceea ce s-ar explica prin vitalitatea şi frecvenţa acestuia (la conjugarea a IV-a) în graiurile respective.

2.8. Pentru exprimarea c o n d i ţ i o n a l u l u i p r e z e n t, într-o localitate din nordul Bucovinei (Colincăuţi, raionul Hotin, regiunea Cernăuţi, din Ucraina) a fost înregistrată construcţia *are* + infinitivul precedat sau nu de prepoziţia *a*: *orice* ***are fi***, *da bine nu e, are a fi* [„ar fi"], *zece ani amu* (Gr. rom.: 84), conservată din limba română veche (Densusianu, HLR, II: 228).

3. În sfârşit, notăm interjecţia *vaide*, rostită ca un singur cuvânt şi construită, ca şi *vai*, cu prepoziţia *de*, după care urmează un complement indirect (în acuzativ). Construcţia a fost înregistrată, cu o singură atestare, în cadrul cercetărilor efectuate, în anul 2008, în Banatul sârbesc[5], la o informatoare de 84 de ani din localitatea Straja, comuna Vârşeţ: [Soţul] *m-o făcut toancă* [„toantă, proastă"]*,* ***vaide de*** *mine, m-o suduit*. Atestarea prezintă interes din mai multe unghiuri de vedere.

3.1. Pe de o parte, este prima consemnare propriu-zisă pentru limba română vorbită în zilele noastre (în secolul al XXI-lea!), la nivel dialectal, a unei particularităţi semnalate de către Nicolae Drăganu (1930: 304–305) în două texte din secolul al XVI-lea[6]. Considerăm că această atestare din Banatul sârbesc, coroborată

în varianta din limba veche: *a vini şi neni-ţ* (idem: 70), forme verbale de viitor construite cu prezentul auxiliarului *a avea* + infinitivul verbului conjugat: ***n-are a vini*** *acasă* (idem: 83), condiţionalul perfect exprimat prin *vreaş fi* + participiul: *parcă mai* ***vreaş fi şezut*** *acolo* (idem: 84).

[5] Vezi *supra*, nota 1. Menţionăm că în graiul aceleiaşi informatoare apar o serie de particularităţi de limbă veche: *să ţî spun* (v. *supra*, sub **2.1.**) *ai* „ani", *s-a încintat* „s-a încins, s-a înfierbântat", *a năpustit* „a părăsit", *scamn* „scaun", *ar venit* „au venit" ş. a.

[6] Într-o notă etimologică publicată în „Dacoromania", VI, Nicolae Drăganu, preocupat de această formulă întâlnită, cu două atestări, în *Diaconul Coresi*, **Carte cu învăţătură (1581)**, exemplarul editat de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici (cf. Chivu 1993: 77) şi, cu mai multe apariţii, în *Codex Sturdzanus*, publicat de Hasdeu 1984 [1879], consideră că repetarea lui *de* (*vai de de…*) a fost motivată, la început, de intensitatea sentimentului (de durere) exprimat, iar, cu timpul, primul dintre cei doi *de* „a fost considerat ca alcătuind un singur cuvânt şi s-a pus după el al doilea de" (Drăganu 1930: 304–305).

cu informația furnizată de Emil Petrovici lui Nicolae Drăganu cum că, în Banat, „se aude şi acum forma *vaide de mine*" (Drăganu 1930: 305)[7], constituie o dovadă că formula despre care vorbim reprezintă, cel puțin pentru perioada actuală, o relicvă păstrată doar în unele dintre graiurile bănățene.

3.2. Pe de altă parte, se completează cu date actuale cele spuse de Gh. Chivu (1993: 77) cu referire la această formulă[8].

Date fiind, totuşi, numeroasele atestări din secolul al XVI-lea, rămâne, în continuare, după părerea noastră, o enigmă lipsa oricărei semnalări ulterioare timp de patru secole. Nu excludem posibilitatea ca această situație să fie explicabilă prin interpretarea celui de al doilea *de* din construcția *vaide de* drept o greşeală şi, în consecință, neglijarea lui în textele scrise[9].

În concluzie, evidențiem, încă o dată, importanța excepțională a cercetărilor întreprinse în comunitățile de români din afara granițelor României. Idiomurile româneşti vorbite în medii aloglote relevă o mulțime de fapte lingvistice importante pentru istoria limbii române în ansamblu sau pentru anumite perioade din evoluția ei. Aceste cercetări scot în evidență, totodată, elemente de limbă comune unor graiuri (foarte) îndepărtate geografic între ele, cum sunt, de exemplu, cele din Ungaria şi cele din Transnistria în sensul larg al cuvântului.

BIBLIOGRAFIE

ALR II, s.n., 4 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*, [II], serie nouă, [Bucureşti], Editura Academiei Române, vol. IV, 1969.

Chivu 1993 = *Codek Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Densusianu, HLR, II = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue Roumaine*, Tome II. Le seizième siècle, Paris, Librairie Ernest Letoux, 1938.

Drăganu 1930 = N. Drăganu, *Etimologii*, în „Dacoromania", VI, 1929–1930, p. 304–305.

Gheție *et alii* 1997 = *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheție, Bucureşti.

[7] Să nu uităm că Emil Petrovici era originar din localitatea Toracu Mic, Banatul sârbesc.

[8] Exegetul *Codicelui Sturdzan* ne face cunoscut, mai întâi, că *vaide de* apare *cu frecvență deosebită* [s.n., M. M.] în două texte vechi româneşti: *Legenda Maicii Domnului din Codicele Sturdzan* şi o psaltire slavonă manuscris păstrată la Biblioteca Széchenyi din Budapesta. Subliniind că formula „nu constituie, după câte se cunoaşte, o particularitate regională", Gh. Chivu (loc. cit.) menționează că, în afară de cele două surse, se mai cunosc doar patru atestări din secolul al XVI-lea, dintre care cele două din *Cartea cu învățătură* a Diaconului Coresi, indicate şi de Nicolae Drăganu (v. *supra*), cea de a treia din *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu*, iar a patra din *Psaltirea Hurmuzachi*.

[9] Explicația nu ni se pare hazardată, întrucât însuşi B.P. Hasdeu, în ciuda simțului său lingvistic deosebit, a interpretat repetarea prepoziției *de* din formula *vaide de* drept o greşeală şi, ca urmare, în redacția mai nouă a textului *Codex Sturdzanus* din edițiile ulterioare ale operei *Cuvente den bătrâni* „se găseşte pretutindeni numai un *de*" (Drăganu 1930: 305).

Gr. rom. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri româneşti din Ucraina şi Republica Moldova*, în FD, XVII, 1998, p. 69–155, republicat în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare*, Bucureşti, p. 42–121.

Hasdeu 1984 [1879] = B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, tomul II. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Puşcariu, LR II = Sextil Puşcariu, *Limba română.* II. *Rostirea*, Bucureşti 1959.

Răileanu 2008 = Viorica Răileanu, *Toponimia Transnistriei. Restabilirea fondului toponimic românesc, componenţa lexicală, structura derivaţională*, Chişinău, [f.e.].

Răuţu 2013 = Daniela Răuţu, *Aspecte ale variaţiei morfologice substantivale în graiurile dacoromâne din Vojvodina*, în *„Cuvinte potrivite". Omagiu doamnei Maria Marin la aniversare*. Coordonatori: Daniela Răuţu, Adrian Rezeanu, Dana-Mihaela Zamfir, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 405–411.

TD–Bulg. = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale şi glosar*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2006.

TD–Ung. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

TD–*Ucraina* = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2016.

SUBDIALECTS SPOKEN OUTSIDE ROMANIA THAT KEEP ELEMENTS FROM THE OLD ROMANIAN LANGUAGE

(Abstract)

Noticing the importance of research in the Romanian people communities outside the borders of Romania from a linguistic (dialectal) point of view, the author mentions a series of particularities (from the morpho-syntax and vocabulary domains) one can find out about especially from the texts written in old Romanian. The fact that they are kept in current speech can be explained taking into account the conditions in which those subdialects evolved: separated from the normal and inevitable evolution of the maternal language, in non-romance linguistic environments (Slavic or Finno-Ugric), spoken by a minority population,in a permanent situation of defending themselves against the linguistic disruptive tendency and the denationalizing one. In these circumstances, one of the resistance means has been and still is keeping some identity linguistic elements (older or newer).

Cuvinte-cheie: mediu aloglot, imperfect (timp verbal românesc), arii laterale, texte vechi.

Keywords: alloglot environment, archaism, imperfect (Romanian verbal tense), lateral areas, old texts.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Marius Mazilu

NUMELE AVESTIŢEI ÎN TRADIŢIA ROMÂNEASCĂ MANUSCRISĂ ŞI TIPĂRITĂ

Ideea confruntării dintre un personaj pozitiv înzestrat cu puteri miraculoase, cu numele **Sasm-* (*Sesen* în greaca antică târzie), şi un oponent feminin întunecat (*Lamashtu* în semită, *Lilith* în ebraică şi *Gylou* în greacă), îşi are originea în Antichitatea clasică a Orientului Apropiat (aproximativ secolul al VII-lea î. d. H.), fiind atestată în mai multe amulete aramaice din Palestina şi, mai târziu, pe boluri magice din Mesopotamia[1]. Din sfera culturii aramaice, naraţiunea magică trece pe tărâmul arsacizilor, se răspândeşte în bazinul mediteranean şi ajunge în spaţiul bizantin, fiind difuzată, prin intermediul limbii greceşti, şi în alte culturi, printre care şi în cea slavonă. Tradiţiile indigene legate de demonii care fură copiii au contribuit şi ele la adoptarea legendei în spaţiul sud-slav şi balcanic (bulgar, sârb, croat, român), dar nu şi în cel est-slav (rus, belarus, ucrainean).[2]

O privire de ansamblu asupra fenomenului de diseminare înfăţişat indică faptul că mai multe *historiolae* asemănătoare, născute în timpuri şi locuri diferite, consacră un tipar de amuletă care se impune ulterior în culturi deosebite.[3]

În spaţiul bizantino-slav, personajul pozitiv este considerat a fi un sfânt denumit mai ales *Sisinie*, nume purtat totodată de martiri şi pustnici. Acesta este înfăţişat, de obicei, călare şi cu o suliţă în mâna dreaptă, având la picioarele sale o figură feminină malefică.[4]

[1] Vezi Martin Schwartz, *Shorter Notices*, „Bulletin of the Asia Institute", 10, N.., Studies in Honor of Vladimir A. Livshits, 1997, p. 253–257. Pentru reprezentarea unui călăreţ având la picioarele sale un oponent, pe o mică placă de gresie veche de două milenii, a se vedea Paul Perdrizet, *Negotium perambulans in tenebris. Études de démonologie gréco-orientale*, Strasbourg – Paris, 1922, p. 5–6. Una dintre teoriile despre prototipul acestei reprezentări pomeneşte de zeul egiptean Horus, care, înarmat cu o suliţă, se luptă cu hipopotamii şi cu crocodilii (vezi Wolfgang Fauth, *Der Christliche Reiterheilige des Sisinnios-Typs im Kampf gegen eine vielnamige Dämonin*, în „Vigiliae Christianae", 53, 4, 1999, p. 408).

[2] Vezi Florentina Badalanova Geller, *Between Demonology and Hagiology: Slavonic Rendering of Semitic Magical* Historiola *of the Child-Stealing Witch*, în *In the Wake of the Compendia: Infrastructural Contexts and the Licensing of Empiricism in Ancient and Medieval Mesopotamia. Science, Technology, and Medicine in Ancient Cultures*, (ed. J. Cale Johnson), Berlin, Boston, 2015, p. 185, 187 (după Naveh, J. and S. Shaked, *Amulets and Magic Bowls*, Ierusalim, 1985, p. 104–122).

[3] Wolfgang Fauth, *op. cit.*, p. 402–404.

[4] O brăţară de argint descoperită în Cipru şi datând din secolul al VI-lea d. H. are gravată o asemenea scenă (vezi. F. Cabral et H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chretienne et Liturgie*, tome quinzième, première partie, Paris, 1950, col. 1497–1498). O altă reprezentare, tot din sec. al VI-lea d. H., se află la mănăstirea coptă din *Bawit* (Egipt): pictura îl înfăţişează pe Sfântul Sisinie

Tradiția slavonă privitoare la figura benefică, supranaturală, care învinge demonul ce atacă nou-născuții, se află și la baza textelor românești denumite, general, *Avestița, aripa Satanei*. Această tradiție textuală românească are următoarele caracteristici: un demon feminin, care poate lua multe înfățișări şi care încearcă să împiedice naşterea lui Hristos, este oprit de Arhanghelul Mihail (în mod excepţional, Gavriil) şi îşi pierde puterea odată ce îi sunt aflate numele. Consemnate într-un zapis, numele vor proteja casa de puterea malefică a demonului[5].

Avestiţa, aripa Satanei este un text de mici dimensiuni, copiat în mai multe miscelanee din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, conservate în Biblioteca Academiei Române din Bucureşti. Cele 61 de variante manuscrise[6], precum şi cele 12 publicate până acum (am inclus aici şi ediţiile de la Bucureşti, din 1869, şi de la Craiova, din 1889, *infra Anexa 2*), relevă cât de bine a fost reprezentată amuleta la români.

Dintre versiunile manuscrise ale *Avestiţei* identificate până în prezent, cea mai veche se află în ms. rom. 1439 (f. 173^{r}–174^{v}) şi datează din perioada 1728–1758, iar, dintre cele tipărite, cea editată de C.N. Mateescu în 1911, al cărei manuscris ne-a rămas necunoscut, şi care a fost copiată în anul 1752[7]. O versiune slavonă lacunară a legendei, mai veche decât toate versiunile româneşti, intitulată *[Rugăciune de alungare a draculuj]*, se păstrează în ms. 447 (*Codex Sturdzanus*), între filele 123^{r}–124^{r}, ultimele ale miscelaneului. Autorul ei este un scrib diferit de toţi ceilalţi copişti ai manuscrisului. Textul a fost adăugat după ziua de 10 mai 1619, de când datează însemnarea de la fila 122^{v} [8].

Numele demonului provine din v. sl. **veštica* (cf. bg. *veštica*) „vrăjitoare”[9]. Acesta se leagă etimologic de substantive aparţinând limbajului slavon bisericesc precum **вѣщица**, **вѣщєцъ** / **вѣштьць** (gr. μάγος) „fermecătoare”, **вѣдєцъ** / **вѣдьць** /

înfruntând o anume Alabasdria (ἀλάβαστ(ρ)ος „alabastru, tip de rocă”) ce pare a fi numele indigen al aceleiaşi figuri demoniace (vezi Maria Patera, *Gylou, démon et sorcière du monde byzantin au monde néogrec*, în „Revue des Études Byzantines”, 64–65, 2006–2007, p. 314, nota 29; Paul Perdrizet, *op. cit*., p. 14; Pierre du Bourguet, *Bawit*, în *The Coptic Encyclopedia*, vol. 2, 1991, 368b–372b; Margueritte Rassart–Debergh, *Monastery paintings, coptic*, în *The Coptic Encyclopedia*, vol. 5, 1991, 1659a–1661a (http://ccdl.libraries.claremont.edu/col/cce)).

[5] B.P. Hasdeu era de părere că, deşi figura ei poate fi întâlnită, sub nume diferite, la atâtea popoare, Avestiţa are caracteristici comune mai ales în versiunile româneşti, în textele provenind din Boemia, la românii slavizaţi din Moravia şi la sârbi (amalgamate şi acolo cu motive din alte mituri). Ele sunt, în principal, trei la număr: ştiinţa magică de a se metamorfoza în orice animal, capacitatea de a zbura şi vătămarea pruncilor (a se vedea *Etymologicum magnum Romaniae*, tomul 4, Bucureşti, 1898, col. 2164–2166).

[6] Am inclus aici două variante tipărite (ms. 1067 (f. 32^{v}–33^{v}), editat de Moses Gaster în *Chrestomathie roumaine. Textes imprimés et manuscrits du xvie au xixe siècle*, t. I–II, Leipzig, Bucureşti, 1891, p. 171–172, şi ms. 5034 (f. 2$^{r–v}$), publicat de Tudor Pamfile în *Mitologie românească*, Bucureşti, Leipzig, 1916, p. 239–241), deoarece acestea au fost consultate în manuscris.

[7] Pentru informaţii detaliate despre cele două versiuni invocate, precum şi despre alte versiuni de la mijlocul sec. al XVIII-lea, a se vedea Marius Mazilu, *Avestiţa, aripa Satanei. Redacţiile româneşti*, în „Limba română”, LXII, 4, 2013, p. 492.

[8] Vezi *Codex Sturdzanus* (ed. Gheorghe Chivu), Bucureşti, 1993, p. 28, 38, 51, 140.

[9] Vezi Ioan-Aurel Candrea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, Iaşi, 1999 [1944], p. 189; DELR, s.v. *avestiţa*.

вѣдѣтєль (gr. γνώστης) „ştiutor” şi **вѣдь** / **вѣдѣньѥ** / **вѣдѣнїє** (gr. γνῶσις, ἐπιστήμη, δόγμα, τρόπος. Din acelaşi câmp semantic sunt şi verbul **вѣдѣти** „a şti”, dar şi adjectivul **вѣщь** „înţelept”[10].

Un caz special îl constituie apelativul *Avezuha*, amintit frecvent printre numele demonului din versiunile româneşti. Păstrându-se la români din redacţia grecească (Οβυζούθ, Αβιζ(ι)ου, Αβυζου, Αβιζα, Αβηζατω < ἄβυσσος „adânc”), numele *Avezuha* circulă şi în versiunile ebraice, unde personaje principale sunt Prorocul Ilie şi demonesa Lilith, sub forma Abiti/o, Abizu, Abitar, Amizo, şi în manuscrise din Siria (Apiton, Αβιζιόν) sau Kurdistan (Abizu)[11].

Responsabile pentru varietatea numelor în manuscrisele româneşti sunt, în principiu, lecţiunile greşite apărute în transcrierea textului, care au dus la transformări ortografice pe parcursul difuzării legendei. Astfel, numele *Avestiţa* capătă formele Aveştuţa, Avistiţa (cu formele corupte Aveliţa, Avesti, Avestira, Aveţa), şi, mai apropiate de etimonul slav, Vaştiiţa, Vestiţa, Veştiţa, Vişteţa (cu formele corupte Vastina, Vastisa, Vatisa, Vatiza, Vefiţa, Verştoţa, Viniţa, Vitisa). Numele *Avezuha* poate fi întâlnit sub forma Avăzuha, Aveduha, Avezeha, Aveziha, Avozuha, Avuzuha, Avezula, Evezuha, iar prin regresie etimologică, Văzuha, Vezua, Vezuh (cu forma coruptă Veleuha).

Textele româneşti enumeră, de regulă, 19 nume ale Avestiţei, spre deosebire de textele greceşti, de exemplu, unde sunt cu precădere 12 nume şi jumătate[12], sau între 12 şi 72[13], ori de cele slave, unde regăsim 12 nume[14].

În variantele greceşti şi slavone ale scrierii, unele dintre denumiri erau comprehensibile, fiind legate de diferitele înfăţişări pe care le putea lua diavolul[15], altele însă şi-au pierdut înţelesul.

Extragem aici, din trei manuscrise greceşti, publicate de C.N. Sathas şi E. Legrand (*infra Anexa 3*), câteva astfel de nume ce pot fi asociate unor noţiuni concrete sau abstracte: Γυλλοῦ < (pers.) ghul „Sperietoare”[16], Αμορφοῦς „Amorfă”[17], Αβυζοῦ < ἄβυσσος „Adânc”[18], Καρχοῦς (κάρχαι) < καρκίνος „Cancer”[19],

[10] Vezi Florentina Badalanova Geller, *op. cit.*, p. 178, nota 7.

[11] Vezi Wolfgang Fauth, *op. cit.*, p. 406–407.

[12] Vezi C. N. Sathas, *Bibliotheca graeca medii aevi*, tome V, Atena-Paris: Maisonneuve [et al.], 1876, p. 575, 576; Moses Gaster, *Literatura populară* (ed. Mircea Anghelescu), Bucureşti, 1983 [1883], p. 261.

[13] Vezi Haralampos. Passalis, *From Written to Oral Tradition. Survival and Transformation of St. Sisinnios Prayer in Oral Greek Charms*, „Incantatio”, 4, 2014, p. 112.

[14] Vezi Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrâni* (ed. Gh. Mihăilă), Bucureşti, 1984, p. 215.

[15] Vezi Moses Gaster, *op. cit.*; Nicolae Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, *Epoca influenţei sud slave*, Bucureşti, 1929, p. 149.

[16] Vezi Moses Gaster, *Two Thousand Years of a Charm against the Child-Stealing Witch*, în „Folklore”, 11, 1900, p. 148 ; Wolfgang Fauth, *op. cit.*, p. 412.

[17] Vezi Wolfgang Fauth, *ibidem*, p. 410.

[18] *Ibidem*, p. 407.

[19] *Ibidem*, p. 409–410.

βαρδελλοῦς < (semit.) barzäl „Fier”[20], Αἰγυπτιανή „Egipteanca”, Αδικία „Nedreptate”, Μυῖα „Muscă”, Πετώμενη „Care zboară”[21], Καρανιχοῦς „Cu unghii negre”, Ελληνοῦς „Grecoaica”, Σεληνοὺς „Lunatica”, Αριανὴ „Ariana”.

Pentru ilustrarea tradiţiei slavone, am ales exemple pe care le-am preluat din ms. 447 (*Codex Sturdzanus*), f. 123^{v} (*infra Anexa 3*): **мора** „Vrăjitoare”, **пладница** „Amiazăzi”, **полоноцница** „Miezul nopţii”, **нерадостна** „Nebucuroasă”, **чръни** „Neagra”.

O situaţie asemănătoare scoate în evidenţă studierea tradiţiei româneşti a legendei, în cazul unor denumiri precum Negruţă (ms. 3479, f. 31^{r})/Negriţa (ms. 1524, 2858, 3195, 3479, f. 77^{r}, 4400), Comoara (ms. 4400), Şarpe (ms. 3479, f. 87^{r}), Nurca (ms. 3479, f. 87^{r}), Slaba (ms. 4400), Barba (ms. 3479, f. 89^{r}), Rabiia (ms. 3479, f. 71^{r}), Ogara (ms. 3479, f. 84^{r}), Scorpi (ms. 3479, f. 47^{r})/Scorpiia (ms. 1118)/Scorpis (ms. 3479, f. 88^{r}), Isprava (ms. 5034, f. 3^{v}, ms. 1067; H. Tiktin, *Descântec de la 1800*, „Arhiva”, Iaşi, 1889, p. 247–248; Simeon Florea Marian, *Naşterea la români*, 1892, p. 29), Dihana (M. Lupescu, *Un leac contra răului copiilor*, „Şezătoarea”, V, 1889, p. 156–157), Falca (ms. 2248). Tot aici putem încadra numele preluate din demonologia tradiţională, pe care le regăsim în nomenclatorul magic al Avestiţei: Diiavola, Sătana, Luţifer, Berzebuti (cu variantele Varzavila, Verzebuti), Scorcoila şi Aripa Satanii (care figurează ca apelativ independent sau ca determinant al Avestiţei). Alte nume, ca Năjitul[22] (ms. 4833) sau Samca (ms. 1067, 1285, 1524, 1619, 2858, 3479 (f. 31^{r}, f. 26^{r}), 4014, 4400; existent şi în versiunile tipărite din 1869, 1892, 1899)[23], sugerează contaminarea legendei cu diferite forme de descântec.

Numele date Avestiţei lipsesc parţial sau total din 9 versiuni manuscrise: ms. 274 (în care se pomeneşte că demonul are 19 nume, acestea nu sunt însă şi menţionate), ms. 1209 (text fragmentar), ms. 1255 (text fragmentar), ms. 1739, 2183 (care cuprinde o versiune nespecifică de *Avestiţă*, în fapt un blestem proferat la adresa demonului ce face rău copiilor), ms. 3270 (text fragmentar), ms. 3479 (f. 81$^{r–v}$, text fragmentar, cuprinde doar douăsprăzece nume), ms. 4104 (text fragmentar, cuprinde numai patru nume), ms. 5289.

Ca abatere de la regula celor 19 nume pe care le cuprinde, în principiu, fiecare versiune de *Avestiţă*, trebuie menţionat ms. 1118, în care sunt înşiruite 18 nume, deşi se specifică faptul că demonul are 19 nume. Apoi, ms. 1166, unde duhul necurat afirmă: „Şi am nume...”, enumerând 20 de apelative. Există manuscrise unde un nume poate fi dublat de un altul (Dina sau Dican în ms. 1439; Zila sau

[20] *Ibidem*, p. 408.

[21] *Ibidem*, p. 410.

[22] Vezi Emanuela Timotin, *Descântecele manuscrise româneşti (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, Bucureşti, 2010, p. 43–64.

[23] Vezi Emanuela Timotin (în colab.), *Легенда о святом Сисинии в румынской традиции*, în *Сисиниева легенда в фольклорных и рукописных традициях Ближнего Востока, Балкан и Восточной Европы*, отв. редактор А.Л. Топорков, Москва, Индрик, 2017, p. 542–544.

Samca în ms. 1067), şi manuscrise cuprinzând două liste de nume în cadrul unei singure versiuni, cu scopul de a spori protecţia amuletei (ms. 4833).

Cât priveşte istoria tipăriturilor *Avestiţei*, aceasta a cunoscut numeroase ediţii, apărute atât la Sibiu, Iaşi, Craiova, cât şi la Bucureşti. În fondurile Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti se păstrează 16 ediţii, dintre care 13 ediţii scoase la Bucureşti şi trei la Craiova.

Din pricina întinderii reduse, totdeauna legenda a fost publicată împreună cu alte texte. De pildă, la Craiova, s-a tipărit în 1889 (şi s-a reeditat în 1891 şi 1892) *Trepetnicul cel mare, pentru toate semnele ce se fac la om, şi care sunt de la natură*. Urmează, în subtitlu, o precizare legată de sursa textului, şi o menţiune care să acorde tirajului şanse şi mai bune de vânzare: „*Tălmăcite din limba franceză de un iubitor de neamul său, şi cu adaos la finit de* Avestiţa, aripa Satanei". Versiunea se deosebeşte de cele tipărite la Bucureşti mai ales prin prezenţa Sfântului Iosif în locul Sfântului Sisoie (faptul se explică prin aceea că Avestiţa se duce la Fecioara Maria ca să împiedice naşterea Pruncului Hristos) şi printr-o listă inedită de nume ale duhului necurat (*infra* Anexa 2).

La Bucureşti, se publică în 1869 *Minunile lui Sfântul Sisoe sau Hotărârea lui Pilat din Pont asupra lui Iisus Hristos*. Cuprinsul este însă mai bogat decât o arată titlul, ediţia deschizându-se cu legenda *Avestiţei* (versiunea în care este prezent şi Sfântul Sisoie ca martor al confruntării dintre Arhanghelul Mihai şi duhul necurat), căreia îi urmează *Legenda Sfântului Sisoie*, *Visul Maici<i> Domnului* şi *Tălmăcire după copia din limba grecească a hotărâri<i> făcute la al şaptesprezecelea an al oblăduiri<i> împăratului romanilor, Tiberie chesaru, din Pontie Pilat*. Tipăritura este însoţită de un tablou întruchipându-l pe arhanghelul Mihail, care o străpunge pe Satana cu sabia, sub privirile sfântului Sisoe, îmbrăcat călugăreşte, cu mătăniile atârnându-i la mâna stângă, cu braţul drept îndreptat acuzator spre diavol şi cu un copil în braţe. Imaginea tipărită este însoţită de următoarea precizare: „Desemnul acestui tablou original s-a găsit de un călugăr bătrân la monastirea Sf. Athos, făcut încă din vechime."

Alte ediţii bucureştene la care am avut acces, din 1889, 1893, 1894, 1897, 1923 (la care se adaugă şapte ediţii fără dată) reiau textul fără modificări notabile. Doar numele Avestiţei suferă slabe variaţii fonetice (Vestiţa/Avestiţa, Abie/Avie, Avizuha/Aveziha/Bveziha, Novodar/Navodar, Solomina/Solomnia, Silina/Zirina/Zurina, Scarmila/Scărăoala/Scarbola, Verzebuti/Bersebuti/Berzebuti etc.) (*infra* Anexa 2). Ediţia din 1923 reprezintă totuşi o excepţie, prin aceea că, în cadrul ei, sunt prezentate doar 13 nume, chiar dacă sunt anunţate şi aici tot 19. Faptul reprezintă, cu siguranţă, rezultatul neglijenţei tipografului.

Oferim mai jos un tabel exhaustiv cuprinzând listele de nume ale Avestiţei din tradiţia românească, aşa cum apar acestea în manuscrisele şi tipăriturile de care am avut cunoştinţă până în momentul actual.

(**Anexa 1**) NUMELE AVESTIŢEI ÎN TRADIŢIA MANUSCRISĂ ROMÂNEASCĂ

Ms. 3163	**Ms.1439**	**Ms. 5457**	(1752)[24]	**Ms. 1151**
(f. 141[r])	(f. 173[v])	(f. 20[v])	1. Veştiţa	(f. 49[v])
(post 1706)	(1728–1758)	(1730–1798)	2. Brohna	(1777)
1. Avestiţa	1. Vestiţa	1. Avestiţa	3. Navadiia	1. Avestiţa
2. Nadariia	2. Bruchina	2. Braca	4. Nisodea	2. Broana
3. Salomiia	3. Navederiia	3. Nosdoraca	5. Zelima	3. Navadariia
4. Nadar	4. Nicorda	4. Necorda	6. Zalomiia	4. Nemchida
5. Nicor	5. Zilina	5. Zileca	7. Iscrara	5. Zelina
6. Vezuha	6. Samoliia	6. Sacasina	8. Diseia	6. Samaişiia
7. Scormana	7. Icara	7. Esera	9. Dihala	7. Icara
8. Tiha	8. Dina/Dican	8. Deca	10. Lebana	8. Deca
9. Muha	9. Mâha	9. Muha	11. Aiha	9. Muha
10. Gripa	10. Liba	10.Meba	12. Broina	10. Leba
11. Zid	11. Haia	11. Hat	13. Ştilea	11. Neverza
12. Nerjiţa	12. Brăzna	12. Iabar	14. Rabue	12. Brona
13. Hapar	13. Şăliia	13. <...>la	15. Nazarla	13. Şelie
14. Huliba	14. Rave	14. Robiia	16. Tilega	14. Iia
15. Huba	15. Cazârca	15. Ianir	17. Nemviza	15. Cazarna
16. Gara	16. Jelina	16. Jălca	18. Haca	16. Jelca
17. Gaipiia	17. Noveza	17. Neverza	19. Vatiza	17. Neverza
18. Fistra	18. Haba	18. Hăba		18. Haba
19. Tiia	19. Vastina	19. Zotira		19. Vatisa
Ms. 4104[25]	**Ms. 2150**	**Ms. 1414**	**Ms. 3110**	**Ms. 3479**
(f. 117[v])	(f. 366[r])	(f. 80[r])	(f. 80[r])	(f. 37[r])
(1777–1778)	(1779)	(1780)	(1780)	(1780?)
1. Veştiţa	1. Avistiţa	1. Avestiţa	1. Vestiţa	1. Avestiţa
2. Navadarie	2. Vunari	2. Navadariia	2. Nenevezna	2. Navadariia
3. Samca	3. Navadariia	3. Solomiia	3. Salomiia	3. Solonca
4. Amomie	4. Necorda	4. Zelina	4. Zelana	4. Silica
	5. Zilina	5. Nicora	5. Sadra	5. Necada
	6. Salsamiia	6. Avezuha	6. Vezua	6. Avezuha
	7. Scorma	7. Scormola	7. Scormela	7. Hormila
	8. Tiha	8. Tiha	8. Tiha	8. Tiha
	9. Puha	9. Muha	9. Puha	9. Muha
	10. Grapa	10. Gripa	10. Agripiina	10. Grepca
	11. Zleha	11. Zlaia	11. Zlae	11. Zălaiia
	12. Nouştuţa	12. Nisfiţa	12. Nerniiaza	12. Mihvea
	13. Arpade	13. Hupaia	13. Boloba	13. Haba
	14. Huliba	14. Huluba	14. Ahala	14. Coliba
	15. Honea	15. Huba	15. Agripina	15. Canagreb
	16. Gara	16. Găneşiia	16. <...>apa	16. Nicail
	17. Glipina	17. Gribina	17. Ghiena	17. Brava
	18. Ditra	18. Ira	18. Ispra	18. Pihel
	19. [...]	19. Tiha	19. Tihae	

[24] Vezi C.N. Mateescu, *Patru variante ale cărţii poporane Avestiţa, aripa Satanii*, în „Ion Creangă”, 4, 1911, p. 39.

[25] Text fragmentar.

Ms. 3195 (f. 64^{v}) (1783) 1. Avezula 2. Arepastinam 3. Zilena 4. Zlaea 5. Teha 6. Muha 7. Huluba 8. Glubana 9. Ispra 10. Nevesta 11. Vefița 12. Negrița 13. Nenevista 14. Zbora 15. Cahma 16. Susonomena 17. Săsotaina 18. Negarda 19. Samca	(1783)[26] 1. Avestița, aripa satanii 2. Nadara 3. Salămia 4. Nefudura 5. Netura 6. Văzuha 7. Salchiea 8. Piha 9. Puha 10. Agripa 11. Ciuha 12. Salchifa 13. Hobara 14. Hondilila 15. Graza 16. Gara 17. Tealpina 18. Nefura 19. Nifura	**Ms. 3944** (f. 52^{r}) (ante 1787) 1. Vestița 2. Cadariia 3. Salomiia 4. Nada 5. Navora 6. Văzuha 7. Smirna 8. Puha 9. Peha 10. Grapa 11. Zilima 12. Nerja 13. Haraba 14. Hulina 15. Hoba 16. Gara 17. Gapina 18. Puha 19. Tiha	(ante 1792)[27] 1. Veştița 2. Nadaria 3. Salomeia 4. Nada 5. Nabora 6. Văzuha 7. Smirna 8. Paha 9. Peha 10. Grapa 11. Zilimiea 12. Nerja 13. Haraba 14. Hulina 15. Hoba 16. Gara 17. Gapina 18. Puha 19. Tiha	**Ms. 44** (f. 144^{r}) (1794) 1. Sacuva 2. Aveliţa 3. Socoliia 4. Cadiia 5. Măguriia 6. Aveța 7. Curma 8. Puha 9. Buha 10. Zemiha 11. Grabu 12. Nozisa 13. Apadiia 14. Uba 15. Foniia 16. Gara 17. Grabina 18. Ditra 19. Avestiţa
Ms. 2188 (f. 36^{v}) (1794) 1. Avestiţa 2. Nadariia 3. Solomiia 4. Cadaronul 5. Nicor 6. Avezuha 7. Scurnada 8. Tiha 9. Puha 10. Grapa 11. Ziia 12. Nervuța 13. Habar 14. Hulina 15. Haba 16. Gara 17. Glipina 18. Festra 19. Tiia	**Ms. 1067** (f. 33^{r}) (1799) 1. Avestiţa 2. Brana 3. Zălina 4. Iscara 5. Piha 6. Isprava 7. Liba 8. Muha 9. Hae 10. Glubina 11. Nicorda 12. Teia 13. Huluba 14. Tehaia 15. Nevederiia 16. Teiana 17. Ghesna 18. Rota 19. Zila/Samcă	**Ms. 1285** (f. 215^{r}) (sf. sec. XVIII) 1. Cazarna 2. Nazare 3. Samca 4. Nadare 5. Nicura 6. Avaisa 7. Scurniia 8. Piha 9. Paha 10. Grapa 11. Zlamna 12. Pefuță 13. Harpa 14. Haliba 15. Haba 16. Gara 17. Glipana 18. Fita 19. Carzna	**Ms. 3479** (f. 25^{v}–26^{r}) (sf. sec. XVIII) 1. Avozuha, aripa Satanii 2. Zopica 3. Rimleana 4. Zlaea 5. Icorda 6. V<e>zuha 7. Comila 8. Tiha 9. Muha 10. Agripa 11. Zlaea 12. Ameveza 13. Huluba 14. Huba 15. Glubina 16. Hapie 17. Ghisina 18. Ipra 19. Samca	(1800)[28] 1. Veştunţa 2. Navadarie 3. Solonco 4. Silina 5. Iscurda 6. Avezuha 7. Scormărlaiea 8. Tiha 9. Mira 10. Prilpa 11. Zlaiea 12. Memzveda 13. Hapaiea 14. Huba 15. Lubina 16. Ghibna 17. Scomerla 18. Tihaiea 19. Isprava

[26] Vezi C. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 40.
[27] *Ibidem*, p. 70.
[28] Vezi H. Tiktin, *Descântec de la 1800*, în „Arhiva”, Iaşi, 1889, p. 247–248.

Ms. 2226	(1809)[29]	**Ms. 1194**	**Ms. 1118**	**Ms. 5034**
(f. 33^{v})	1. Avestiţa	(f. 19^{v})	(f. 23^{v})	(f. 1^{r})
(1805)	2. Nadarca	(1810)	(sec. XIX, început)	(1810–1860)
1. Avestira	3. Salomia	1. Avestira	1. Avestiţa	1. Avăzuha
2. Brana	4. Nacara	2. Brana	2. Nodarie	2. Vestiţa
3. Navadariia	5. Avezuha	3. Navodariia	3. Solomie	3. Isac
4. Irscada	6. Nadariea	4. Irmada	4. Nodar	4. Necorda
5. Zelina	7. Salmona	5. Zelina	5. Necor	5. Zălana
6. Samaliia	8. Paha	6. Samaliia	6. Avezuha	6. Haba
7. Icar	9. Puha	7. Icar	7. Scorpiia	7. Şerli
8. Deca	10. Grapa	8. Deca	8. Peha	8. Br<o>na
9. Muha	11. Zliha	9. Muha	9. Puha	9. Acar
10. Leba	12. Nervuza	10. Leba	10. Grapa	10. Navadiiu
11. Navarza	13. Hamba	11. Navarza	11. Zleha	11. Haiu
12. Brona	14. Glipina	12. Brona	12. Norjâţa	12. Sardila
13. Şelii	15. Humba	13. Şelii	13. Aparde	13. Lomisă
14. Aripa	16. Gara	14. Aripa	14. Huliba	14. Vatica
15. Cazarna	17. Glapeca	15. Cazarna	15. Honot	15. Dabaiu
16. Jeca	18. Tisavia	16. Jeca	16. Gara	16. Sodomie
17. Neverzo	19. Pliaştia	17. Neverzo	17. Glepana	17. Zavadiie
18. Haba		18. Haba	18. Detra	18. Damasa
19. Vatisa		19. Vatisa		19. Zolosa
Ms. 5034	**Ms. 5034**	**Ms. 1524**	**Ms. 2182**	**Ms. 3964**
(f.3^{v})	(f. 5^{r})	(f. 70^{r})	(f. 5^{v})	(f. 30^{v})
(1810–1860)	(1810–1860)	(1811)	(1814–1817)	(1816–1822)
1. Verştoţa	1. Vesţiţa	1. Avezuha	1. Avestiţa	1. Avesti
2. Nevadarie	2. Brozna	2. Patenem	2. Nararie	2. Nadariia
3. Solonca	3. Zavirda	3. Zelena	3. Salomiia	3. Solomiia
4. Sulina	4. Necorda	4. Zlae	4. Nader	4. Nacorda
5. Avezuha	5. Zălina	5. Teha	5. Necora	5. Avezuha
6. Scormrola	6. Salomie	6. Muha	6. Avezuha	6. Nadarca
7. Necorda	7. Nasărca	7. Huluba	7. Navedirie	7. Scormona
8. Dănae	8. Deca	8. Glubina	8. Broana	8. Tiha
9. Zlae	9. Meha	9. Ispra	9. Puha	9. Puha
10. Agrepa	10. Lie	10. Nevesta	10. Grope	10. Grapa
11. Isprava	11. Haba	11. Viştiţa	11. Anie	11. Zlina
12. Htepa	12. Broina	12. Negriţa	12. Nufuţa	12. Nervuţa
13. Hupae	13. Şăila	13. Nenevesta	13. Hapar	13. Hamba
14. Huba	14. Abie	14. Zbora	14. Hulubae	14. Humba
15. Glubina	15. Nozarca	15. Vasni	15. Haba	15. Glipina
16. Hubilina	16. Fulca	16. Sosomina	16. Hara	16. Gara
17. Tihae	17. Neverza	17. Sosonomina	17. Galina	17. Glapane
18. Miha	18. Haba	18. Carta	18. Fespera	18. Tiiavul
19. Tiha	19. Vatisa	19. Samca	19. Tiia	19. Tiuşi

[29] Vezi Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, 1916, p. 239.

Ms. 2858	**Ms. 3479**	**Ms. 3479**	**Ms. 1215**	**Ms. 4833**
(f. 80[r])	(f. 73[r])	(f.31[r])	(f. 167[v])	(f. 94[v])
(1819)	(1823)	(1824)	(1826)	(1826)
1. Avezuha	1. Avezuha	1. Aveştuța, aripa Satanei	1. Avestrița	1. Vestița
2. Aripa Satanii	2. Aripa Satanei	2. Hae	2. Gavadari	2. Perja
3. Ţălina	3. Elina	3. Zăpiha	3. Ilomiia	3. Năvarca
4. Zlae	4. Ilae	4. Hăliia	4. Zirnana	4. Necruda
5. Tiha	5. Tiha	5. Pehaiia	5. Nicariia	5. Zănala
6. Muha	6. Huluba	6. Muha	6. Lelaia	6. Samona
7. Hulubina	7. Scomina	7. Hulupa	7. Cormona	7. Izcara
8. Gulina	8. Comila	8. Glubina	8. Tihiia	8. Deca
9. Solomina	9. Brasia	9. Scorobena	9. Mihaia	9. Muha
10. Ispra	10. Vestiţa	10. Sositra	10. Gripa	10. Leia
11. Zlae	11. Elo<...>	11. Nevista	11. Zlaia	11. Haia
12. Veştiţa	12. Chicadora	12. Avezuha	12. Nirişiţa	12. Broza
13. Negriţa	13. Istan	13. Negruță	13. Cubaia	13. Şilie
14. Zbora	14. Cornova	14. Gobina	14. Huluba	14. Robie
15. Fludina	15. Veleuha	15. Zboară	15. Hubi	15. Nătarca
16. Cazamina	16. Lociov<...>	16. Cazamana	16. Baluha	16. Frica
17. Halie	17. Filigor	17. Hapăiha	17. Ghiniia	17. Narabna
18. Necorda	18. Nevasta	18. Necurda	18. Istran	18. Aveduha
19. Sanca	19. Enlae	19. Samca, aripa Satanei	19. Tihaia	19. Avestița

Ms. 4833	**Ms. 4862**	**Ms. 1335**	**Ms. 2248**	**Ms. 1143**
(f. 94[v])	(f. 141[r])	(f. 8[r], 9[r])	(f. 41[r])	(f. 71[r])
(1826)	(1828)	(1829)	(1834)	(1834)
1. Vestița	1. Avestița	1. Vezuh	1. Avestiţa	1. Avestiița
2. Nadoriia	2. Căldărina	2. Vişteţa	2. Avezuha	2. Narariia
3. Salomiia	3. Salomiia	3. Braina	3. Brona	3. Solomiia
4. Lichioina	4. Nadoriia	4. Necorda	4. Navdorona	4. Nadori
5. Nicoma	5. Cârnu	5. Zelina	5. Haia	5. Nicora
6. Muduh	6. Av<e>zuha	6. Solomi	6. Liba	6. Avezeha
7. Scormana	7. Cârma	7. Ersina	7. Muha	7. Navedirae
8. Teh	8. Piiha	8. Deca	8. Deha	8. Broana
9. Puh	9. Puha	9. Mina	9. Hozorna	9. Puha
10. Greta	10. Grapa	10. Leiba	10. Titiia	10. Grapea
11. Zlaia	11. Zina	11. Hai	11. Grabaiia	11. Nie
12. Năjitul	12. Nerjața	12. Braina	12. Falca	12. Nufuţa
13. Napor	13. Zatar	13. Jălca	13. Libra	13. Hapari
14. Chebena	14. Lică	14. Abie	14. Candachiia	14. Hulubaia
15. Hapiia	15. Haba	15. Nazarca	15. Nerfuţa	15. Haba
16. Lebena	16. Bora	16. Jinca	16. Nicorda	16. Hara
17. Milneţa	17. Glipina	17. Jiighi	17. Gribina	17. Galina
18. Farata	18. Fista	18. Peisa	18. Huza	18. Festira
19. Teia	19. Tiia	19. Fotisa	19. Hurdezana	19. Tăia

Ms. 1698	**Ms. 1698**	**Ms. 5531**	**Ms. 3479**	**Ms. 5034**
(f. 35^{v})	(f. 40^{v})	(f. 31^{v})	(f. 143^{r})	(f.2^{v})
(1835)	(1835)	(1835–1838)	(1838)	(1838)
1. Avestiţa	1. Avestiţa	1. Avestiţa	1. Avestiţa	1. Avestiţa
2. Brona	2. Fălţâţa	2. Nadariia	2. Nadara	2. Nadariia
3. Navodariia	3. Nadariia	3. Slomiia	3. Haba	3. Salomiia
4. Nicorda	4. Nicorda	4. Cadariia	4. Hapara	4. Cadar
5. Zelina	5. Dara	5. Nacor	5. Hululiba	5. Nicor
6. Samansiia	6. Avezuha	6. Asesa	6. Sălina	6. Avesa
7. Isira	7. Smorlina	7. Scormina	7. Nicar	7. Scormana
8. Deca	8. Tiia	8. Gata	8. Vesah	8. Tiha
9. Muha	9. Peha	9. Pata	9. Scormana	9. Puha
10. Liba	10. Gripa	10. Graia	10. Muha	10. Grapa
11. Haia	11. Vaziia	11. Zlaie (?)	11. Puha	11. Zlie
12. Brana	12. Jărca	12. Prastiţa	12. Grapa	12. Perştiţa
13. Şăilei	13. Brona	13. Hapara	13. Zlepa	13. Hapar
14. Robiia	14. Navdorona	14. Holab	14. Nerjuţa	14. Humiba
15. Cazarna	15. Cozorca	15. Haba	15. Făpa	15. Haba
16. Jălca	16. Bara	16. Para	16. Glipina	16. Gara
17. Neverna	17. Spumina	17. Glepina	17. Zlenuha	17. Glipina
18. Haba	18. Chipra	18. Feta	18. [...]	18. Feta
19. Vitisa	19. Tiha	19. <...>	19. Tiia	19. Tiia
(1841)[30]	**Ms. 1619**	**Ms. 3479**	**Ms. 3479**	**Ms. 3479**
1. Aveştiţa	(f. 8^{r})	(f. 82^{v})	(71^{r})	(f. 84^{r})
2. Brona	(1844)	(1856)	(1859)	(1862)
3. Nardarona	1. Evezuha	1. Avezuha	1. Avestiţa	1. Avestiţa
4. Samsala	2. Vaştiiţa	2. Diha	2. Barona	2. Cadariia
5. Amelia	3. Vastisa	3. Grepina	3. Navardie	3. Saloma
6. Robeia	4. Lenevita	4. Humna	4. Necarda	4. Gara
7. Muha	5. Zlata	5. Vedariia	5. Zulina	5. Limbena
8. Puha	6. Zelina	6. Somomeia	6. Solomiia	6. Graba
9. Nevaza	7. Zarga	7. Necorda	7. Escara	7. Iapa
10. Feiaca	8. Zaverca	8. Scormela	8. Diha	8. Beia
11. Hoba	9. Piha	9. Muha	9. Muha	9. Itamra
12. Iscara	10. Muha	10. Zala	10. Leiba	10. Terfa
13. Leba	11. Golobina	11. Tehat	11. Şăliia	11. Ogara
14. Cozarna	12. Reiza	12. Una	12. Haia	12. Lompatra
15. Franţa	13. Golafa	13. Hulba	13. Nazarca	13. Gamura
16. Duca	14. Derpa	14. Brona	14. Hatisa	14. Velzevuia
17. Harba	15. Dospina	15. Nivardau	15. Uba	15. Mosmiia
18. Arpida	16. Peha	16. Avestiţa	16. Levusca	16. Zrobina
19. Bordiea	17. Cojuşna	17. Zilata	17. Rabiia	17. Mompuşa
	18. Aripa Satanii	18. Isprova	18. Sătana	18. Gripşa
	19. Samca	19. Sanca	19. Diiavola	19. Loena

[30] C. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 71.

(1869)[31]	**Ms. 3479**	**Ms. 4400**	(1892)[32]	(1899)[33]
1. Vestiţa	(f. 87^{r})	(f. 4^{r})	1. Aripa Satanei	1. Avestiţa, aripa
2. Novadaria	(1871)	(1871)	2. Abaroca	Satanei
3. Valnomia	1. Avezuha	1. Avezuha	3. Ogarda	2. Navodoria
4. Sina	2. Vistiţa	2. Aripa Sătanii	4. Nesuca	3. Solomonia
5. Nicozda	3. Gorga	3. Zămlida	5. Muha	4. Silina
6. Avezuha	4. Marha	4. Slaia	6. Aspra	5. Licalja
7. Scorcoila	5. Ruhla	5. Tiha	7. Hluchica	6. Carmila
8. Tiha	6. Breza	6. Muha	8. Sarda	7. Miha
9. Miha	7. Şarpe	7. Huba	9. Viniţa	8. Lipiha
10. Grompa	8. Nurca	8. Glubi	10. Zoiţa	9. Cripa
11. Slalo	9. Horga	9. Ispra	11. Ilinca	10. Slaua
12. Necauza	10. Orbina	10. Nevesta	12. Merana	11. Mazaga
13. Hatav	11. Liva	11. Vestiţa	13. Feroca	12. Nataula
14. Hulila	12. Zoica	12. Negriţa	14. Fumaria	13. Nucarda
15. Huva	13. Corca	13. Nesta	15. Nazara	14. Hubiba
16. Ghiana	14. Hornaeia	14. Slaba	16. Hlubicu	15. Huba
17. Gluviana	15. Reca	15. Cazma	17. Nesatora	16. Ghiona
18. Prava	16. Varzavila	16. Săsamina	18. Genţia	17. Şalia
19. Samca	17. Muha	17. Comoara	19. Samca	18. Dihana
	18. Zăzinca	18. Necorda		19. Sanca
	19. Cornoe	19. Samca		
Ms. 1166	**Ms. 3479**	**Ms. 3479**	**Ms. 3479**	**Ms. 3479**
(f. 13^{v})	(f. 41$^{r–v}$)	(f. 47^{r})	(75^{v})	(f. 77^{r})
(sec. XIX)	(sec. XIX)	(sec. XIX)	(sec. XIX)	(sec. XIX)
1. Avestiţa	1. Avestiţa, aripa	1. Avestiţa	1. Avestiţa, aripa	1. Avuzuha
2. Navatariia	Sătan<i>i	2. Aripa Sătanii	Sătanii	2. Aripa Satanii
3. Salomiia	2. Zolomie	3. Zolomi	2. Necorda	3. Zoliha
4. Zărnipaia	3. Norodi	4. Norode	3. Solomie	4. Glin (?)
5. Nicara	4. Aparda	5. Aparda	4. Salina	5. Miha
6. Avezusa	5. Huluba	6. Huluba	5. Zborda	6. Mohan
7. Marmolaie	6. Hanat	7. Honon	6. Vezuha	7. Luboi
8. Tiha	7. Para	8. Gara	7. Scorna	8. Gubina
9. Muha	8. Nicuni	9. Nicuni	8. Teţa	9. Sofir
10. Gripa	9. Avezuha	10 Avezuha	9. Muha	10. Istrati
11. Zlaia	10. Scorpa	11. Scorpi	10. Treda	11. Nevesta
12. Nijiţa	11. Piha	12. Piha	11. Iuverza	12. Viştiţa
13. Hupaia	12. Grapa	13. Grapa	12. Zlae	13. Negriţa
14. Huluba	13. Puha	14. Puha	13. Zopa	14. Azira
15. Ghena	14. Ziha	15. Ziha	14. Huleba	15. Hlubina
16. Huma	15. Norodiţa	16. Norodiţa	15. Iuba	16. Comina
17. Huleba	16. Gripana	17. Grapina	16. Zlata	17. Z<...>
18. Ipra	17. Idruta	18. Idruta	17. Tiha	18. Necorda
19. Pafiia	18. <...>	19. Sam<c>a	18. Sătana	19. Sanca
20. Gritana	19. <...>		19. Diiavola	

[31] Vezi Simeon Florea Marian, *Descântece din Bucovina*, în „Traian”, 87, 1869, p. 252 şi B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni,* 1984, p. 214.

[32] Vezi Simion Florea Marian, *Naşterea la români*, p. 31.

[33] Vezi M. Lupescu, *Un leac contra răului copiilor*, în „Şezătoarea”, V, 1899, p. 156–157.

Ms. 3479 (f. 79^{r}) (sec. XIX)	**Ms. 3479**[34] (f. 81^{v}) (sec. XIX)	**Ms. 3479** (f. 88^{r}) (sec. XIX)	**Ms. 3479** (f. 89^{r}) (sec. XIX)
1. Avezuha	1. Avestiţa	1. Avestiţa,	1. Avestiţa, aripa Satanii
2. Vistiţa	2. Broasca	2. Aripa Sătănii	2. Şale
3. Zălina	3. Navadarie	3. Zolumii	3. Barba
4. Zdila	4. Nănorda	4. Noroda	4. Gaida
5. Şala	5. Zeina	5. Atorda	5. Areha
6. Muda	6. Salamia	6. Huluba	6. Zara
7. Glimina	7. Iscara	7. Honos	7. Scarda
8. Prihana	8. Desla	8. Gara	8. Faica
9. Muha	9. Muha	9. Nicunis	9. Bruica
10. Neverda	10. Haiia	10. Avezuha	10. Fuhiie
11. Scormona	11. Bro<...>	11. Scorpis	11. Lagotă
12. Solomia		12. Puha	12. Jiita
13. Nuha		13. Grapa	13. Tahiie
14. Nicolida		14. Puha	14. Fiiţa
15. Lişiţa		15. Zuha	15. Ţarba
16. Ispra		16. Norodiţi	16. Strata
17. Nevesta		17. Gripana	17. Astra
18. Carmina		18. Idruga	18. Cuta
19. Sanca		19. Sam<ca>	19. Aida

[34] Text fragmentar.

(**Anexa 2**) NUMELE AVESTIȚEI ÎN TRADIȚIA ROMÂNEASCĂ TIPĂRITĂ

(1862)[35]	(1869)[36]	(1878)[37]	(1889)[38]	(1889)[39]
1. Vestiţa	1. Avestiţa	1. Avestiţa	1. Avestiţa	1. Avestiţa
2. Navodaria	2. Năvodar	2. Navodar	2. Navodaru	2. Avaruza
3. Solnomia	3. Salomnia	3. Salomnia	3. Salomniea	3. Brano
4. Silina	4. Zirina	4. Zurina	4. Zurina	4. Pabirono
5. Linicoida	5. Nicara	5. Nicara	5. Nicara	5. Zaea
6. Avizuha	6. Aveziha	6. Aveziha	6. Bveziha	6. Liba
7. Scarmila	7. Scărăoala	7. Scarbola	7. Scarbola	7. Muza
8. Miha	8. Miha	8. Miha	8. Miha	8. Dezano
9. Lepiha	9. Puha	9. Puha	9. Puha	9. Nazarna
10. Gripa	10. Gripa	10. Cripa	10. Cripa	10. Petia
11. Stana	11. Zila	11. Zlia	11. Zlia	11. Grobina
12. Naconta	12. Nevaţa	12. Nevaţa	12. Nevaţa	12. Frango
13. Atana	13. Pesia	13. Pesia	13. Pesia	13. Labra
14. Hubiba	14. Cilipina	14. Cilipina	14. Cilipina	14. Cadachia
15. Huba	15. Igra	15. Igra	15. Igra	15. Năfruţa
16. Giona	16. Eosfor	16. Eosfor	16. Eosforu	16. Necorânda
17. Glubina	17. Luţifer	17. Luţifer	17. Luţiferu	17. Grăbina
18. Isprava	18. Abie	18. Avie	18. Avie	18. Zuza
19. Tihana	19. Verzebuti	19. Berzebuti	19. Bersebuti	19. Zira de Zano

[35] Vezi Simeon Florea Marian, *Naşterea la români*, 1892, p. 29. Autorul precizează că a reprodus legenda după o cărticică tipărită la Sibiu în 1862.

[36] Vezi *Minunile lui Sfântul Sisoe sau Hotărârea lui Pilat din Pont asupra lui Iisus Hristos*, Bucureşti, 1869, p. 1–2.

[37] Vezi B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, 1984, p. 213.

[38] Vezi *Minunele Sfântului Sisoe*, Bucureşti, 1889.

[39] Vezi *Trepetnicul cel mare, pentru toate semnele ce se fac la om, şi care sunt de la natură. Tălmăcite din limba franceză de un iubitor de neamul său, şi cu adaos la finit de „Avestiţa, aripa Satanei”,* Craiova, 1889, p. 27; de asemenea, B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, tomul 4, col. 2163–2164.

(**Anexa 3**) NUMELE DEMONULUI ÎN TRADIŢIA GRECEASCĂ ŞI SLAVONĂ

Par. Gr. 2316[40] (XV-lea) (f. 432)	Par. Gr. 395[41] (sec. al XVI-lea) (f. 12)	Par. Gr. 395[42] (sec. al XVI-lea) (f. 51)	Ms. 447[43] (f.123[v]) (post 1619)	(sec. al XVIII-lea)[44]
1. Γελλοῦ	1. Γυλλοῦς	1. Μανλοῦ	1. мора	1.Гнетея
2. Μορφοὺς	2. Αμορφοῦς	2. Αμορφοῦς	2. вѣщица	2. Тресея
3. Καρανιχοὺς	3. Αβυζοῦ	3. Καρανιχοῦς	3. <а>хоха	3. Желтея
4. Αμιξοὺς	4. Καρχοῦς	4. Αβιζιοῦ	4. пладница	4. Пухлея
5. Αμιδαζοὺ	5. Βριανή	5. Αβιδαζιοῦ	5. лекта	5. Огнея
6. Μαρμαλὰτ	6. Βαρδελλοῦς	6. Μαρμαλατοῦς	6.члкѡ<...>дица	6. Ледея
7. Καράνη	7. Αἰγυπτιανή	7. Καριανή	7. полоноцница	7. Холмея
8. Σεληνοὺς	8. Βαρνά	8. Ελληνοῦς	8. свевела	8. Тресея
9. Αβυζὰ	9.Χαρχανιστρέα	9. Αριανή	9. дь<...> и<...> ѡдаважица	9. Скорчея
10. Αριανὴ	10. Αδικία	10. Αδικία	10. нерадостна	10. Знобея
11. Μαρανὴ	11. <...>	11.Χαρχαρίστρια	11. чръни	11. Сухота
12. Μαρμαλὰτ	12. Μυῖα	12. Μυιᾶ		12. Невея
	1/2. Πετωμένη	1/2. Πετωμένη		

AVESTIŢA'S NAMES IN THE ROMANIAN MANUSCRIPT AND PRINTED TRADITION

(Abstract)

The objective of the research undertaken is to present and publish all the names of the female demon in the legend *Avestiţa, Satan's Wing*, contained in the existing Romanian manuscripts and prints.

Cuvinte-cheie: legendă, Avestiţa, nume, manuscris, tipar.

Keywords: legend, Avestiţa, names, manuscript, print.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[40] Versiune din *Parisinus Graecus* 2316, publicată de E. Legrand în *Bibliothèque grecque vulgaire*, II, Paris, 1881, p. XVIII (vezi Richard P.H. Greenfield*, Saint Sisinnios, the Archanghel Michael and the female demon Gylou: the typology of the Greek literary stories*, „Byzantina", 15, 1989, p. 126).

[41] Versiune din *Parisinus Graecus* 395, publicată de C.N. Sathas, *op. cit*., p. 575; Paul Perdrizet, *op. cit*., p. 17.

[42] C. N. Sathas, *ibidem*, p. 576.

[43] Text fragmentar (vezi şi B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni* [1984], p. 214–215).

[44] Versiune din secolul al XVIII-lea, editată de N.S. Tihonravov, în *Памятники отреченной русской литературы*, Томъ II, Москва, 1863, p. 351–352.

Iulia Mărgărit

O EXPRESIE DIN VOCABULARUL OCUPAȚIONAL AL FEMEILOR: *A AVEA DE FURCĂ*

Expresia anunțată în titlu, *a avea de furcă* „a avea de tors”, am reconstituit-o prin antonomie, pe baza variantei *a nu avea de furcă* „a fi cu desăvârşire sărac”, dar cu un sens secund, evident, în raport cu cel corespunzător. Varianta negativă înregistrată în dicționarul-tezaur, unde a fost preluată de la Zanne, P V, 306, exprimă măsura deplină a sărăciei, prin absența totală a lânii sau a cânepii, pentru tors, dintr-o gospodărie. CADE a înregistrat *a (mai) avea de furcă*, iarăşi cu o anumită deviație de sens „a avea greutăți de depăşit, la un moment dat”, probabil, plecând de la înțelesul (pe care îl considerăm) primitiv „a avea (mult) de tors (pentru a asigura îmbrăcămintea familiei, de exemplu)”. DEX nu confirmă structura citată în niciuna dintre posibilități, pozitivă sau negativă. În amintitul dicționar figurează nucleul lexical, *furcă* < lat. *furca*, cu mai multe accepții (1. „unealtă agricolă formată dintr-o prăjină cu doi sau trei dinți, din metal, folosită la strânsul fânului, clăditul şirelor etc.” 2. numele unor obiecte asemănătoare cu *furcă* 1. 3. „vergea de lemn la capătul căreia se leagă caierul pentru tors”), însoțit de câteva expresii, distanțate ca semantism de potențiala organizare primară *a avea de furcă* „a avea de tors”: *a se certa furcă* „a se certa foarte tare”; *a avea de furcă cu cineva* (sau *cu ceva*) „a avea de luptat cu cineva (sau cu ceva)”; *a da (cuiva) de furcă* „a crea probleme (cuiva)”. În cele ce urmează, încercăm să elucidăm expresiile citate vs. titlul *a avea de furcă*.

Nici în alte dicționare nu figurează organizarea primară *a avea de furcă*, pe care o invocăm în stabilirea opoziției *a nu avea de furcă*. După Gr. Brâncuş 2004: 78, nucleul acesteia „cuvânt important în terminologia populară, referitoare la agricultură şi industria casnică, *furcă*, are două înțelesuri principale, aparent fără legătură între ele: 1. «unealtă de adunat fânul»; 2. «unealtă de tors manual»”. Acelaşi autor subliniază că dintre toate limbile romanice numai româna a dezvoltat şi generalizat sensul de „*colus*, unealtă de tors” cu care apare şi în dialectele sud-dunărene, iar în albaneză cu toate sensurile din română. În legătură cu aceeaşi chestiune, Cătălina Vătăşescu (*Termeni de origine latină referitori la tors în română şi albaneză*, în „Sud-estul şi Contextul European”, IX, 1998, 32) confirmă sensurile, dar într-o anumită ordine „în albaneză, sensul principal al cuvântului *furcă* este «unealtă de tors», cel de «unealtă agricolă» fiind puțin frecvent”.

Revenind pe terenul limbii române, date fiind vechimea uneltei casnice (***Furci*** *ce torc muierile – Pravila Moldovei* 1646 – DA s.v. 4.) şi a ocupației reprezentate, cultura cânepii (v. DA s.v. 1.: anul 1697), este şi firesc să întâlnim cele două motive şi în lumea basmului, unde acțiunea se desfăşoară în timpuri imemoriale, dar după modelul ocupațional al satului: „A fost odată un fecior de boier mare, şi

LR, LXVI, nr. 3, p. 369–376, Bucureşti, 2017

după ce cutreierase ţările, răzbătând prin toate unghiurile, se întorcea la moşia sa. Şi, trecând printr-o **cânepişte**, văzu trei fete ce munceau la **cânepă**. El îşi căuta de drum… când ajunse la urechile lui nişte vorbe: «– De m-ar lua pe mine feciorul ăla de boier ce trece pe-aici, eu **i-aş îmbrăca curtea cu un fus**», zisese fata cea mare" (Ispirescu 2000: 64) sau „A fost odată un împărat tânăr… Şi când îi dădea răspas trebile împărăţiei, se îmbrăca tiptil [= în travesti] şi se ducea să se plimbe. Aşa trece şi pe dinaintea palatului unui împărat vecin şi acolo vede trei fete… şi auzi pe una din ele zicând: «– Eu aş lua de bărbat pe flăcău-ăsta de trece călare, şi de-ar vrea şi el să mă ia pe mine, **i-aş ţine casa într-un fus de tort**»" (Stăncescu, *Basme*, 154).

Reţinem trecerea de care se bucura cânepa, ca materie primă pentru îmbrăcăminte, chiar la curţile boiereşti şi la cele împărăteşti. Totodată, subliniem şi importanţa acestei îndeletniciri pentru femei care, ca viitoare gospodine, o deprindeau din copilărie. În acest mod se explică, fascinaţia exercitată de unealtă asupra acestora la vârsta cea mai fragedă: „Venea lume de pe lume de se uita la dânşii [copiii cu părul de aur, aduşi de apă]. Din toţi privitorii, o babă bătrână mai pricepută, dorind şi ea să-i aibă de feţi ai ei, ducându-se acasă, aduse cu dânsa o **furcă** mică şi un toiegel… Cum văzură copiii aceste lucruri, odată se repeziră la dânsele şi **fata puse mâna pe furcă**, iar băiatul pe toiag" (*id.*, *ib.*, 70).

În culegerea aceluiaşi autor, D. Stăncescu, în basmul *Înşir'te, mărgărite* (*op. cit.*, 161) în cazul celor doi fraţi, se confirmă obiectul care interesează aici: „băiatul avea o custură cu care tăia răchita, iar fata **o furcă** cu care torcea… şi amândoi erau de aur… şi venea lumea de pe lume de se uita la ei…"

Într-o altă variantă, se spune că soarele însuşi cucerit de frumuseţea copiilor „a dat fetei **o furculiţă** [= dim. de la *furcă*] şi băiatului un cuţit ca să se joace" (Fundescu 1896: 72). Dar furca era nelipsită la curţile împărăteşti nu numai pentru personal, ci chiar pentru împărăteasă[1] şi fiicele ori nurorile acesteia. În *Povestea porcului*, tânăra soţie penitentă, în drumul lung, efectuat pentru a-şi recupera soţul, poposeşte la Sfânta Miercuri şi primeşte în dar „**o furcă de aur, care torcea singură**", împreună cu sfatul necesar pentru a izbândi: «Păstreaz-o că ţi-a prinde bine la nevoie»" (Creangă 2002: 55). Izbânda drumeţei este sigură: o slujnică care vede… „**furca cea minunată torcând singură** fire de aur, de mii de ori mai subţiri decât părul din cap, [dă] fuga la stăpâna-sa şi-i dă de veste" (*id.*, *ib.*, 58), provocând dorinţa acesteia din urmă de a o avea cu orice preţ. Torsul era atât de bine cotat încât constituia „probă eliminatorie" pentru tinerele care-şi disputau calitatea de viitoare soţie a prinţului moştenitor.[2]

[1] Un exemplu îl oferă doamna Ruxanda, din nuvela „Alexandru Lăpuşneanu" care îşi întrerupe lucrul, pentru a-l „îmblânzi" pe Vodă: „– Ce veste, frumoasa mea doamnă? zise el sărutând-o pe frunte. Ce pricină te faci astăzi, când nu-i sărbătoare **a-ţi lăsa fusele**?" (Negruzzi 1991: 95).

[2] Situaţia se întâlneşte într-un basm cules de la românii minoritari din Ungaria: „– No", zice împăratu cătă fată, „ficioru mneu cum te-o adus aice? „ – D-apu el aşa m-o făgăduit că dă femeie." „– Num-aşa-i poţi fi femeie, dacă lucru care ţi l-oi da, li găta într-o noapte […]" O pus acolo nu ştiu câţi fuiori dă cânepă, care n-o mai fost în lume să fi putută toarce nici zece muieri […] „– No-apu", zice, „fătu mneu, dacă-i găta asta dă tors la noapte, atunci îi pute rămâne aice, dacă nu, îi mere cu Dumnezău. Unde-i mere, acolo-i mere, numa la curte nu-i mai rămâne". (Florian, 145).

Torsul şi țesutul, ca îndeletniciri specifice femeilor, prin excelență, sunt inseparabile de viața şi destinul acestora. Frazemul înregistrat în Basarabia ***a-i pune (cuiva) furca în brâu*** *şi coasa-n spate* „a sili (pe cineva) să muncească în domeniul care-i este propriu", evidențiază repartiția uneltelor, conform specializării pe sexe (v. *Dicț. dialectal* IV s.v. *puni 4*.). În acest sens, Smaranda Creangă nu ar fi ezitat să aleagă furca drept obiect de câştig suplimentar pentru a-şi vedea băiatul popă: *Mama însă era în stare* ***să toarcă-n furcă*** *şi să învăț mai departe* (Creangă 2002: 168).

În epoca modernă, în campania de şcolarizare a satelor, de multe ori, fetele vor fi împiedicate să frecventeze şcoala, de către părinți, tocmai în virtutea ocupației în discuție, devenită emblematică pentru fete şi femei[3].

„– Dar ce, părinte, şcoală le trebuie fetelor noastre?… **Să-şi vadă de furcă şi de război**, acolo-i treaba lor! Ce să facă ele cu cartea?" (Moroianu, S., 140). Aceeaşi recomandare o primesc şi femeile, indiferent de condiția socială, atunci când încearcă să intervină în probleme exterioare îndeletnicirii lor de căpetenie, pentru care au fost pregătite încă din copilărie[4]. Educate în această direcție, furca devine „un instrument drag femeii, dar prin părțile câmpului nu o apucă (= nu torc) în toate zilele, ci numai iarna, pe la **clăci**, **şezători** sau **furcării**, cum se numesc acestea în Munții Moldovei de Sus. S-aşază femeile în rând pe pat, **fiecare cu furca-n brâu**, torc şi vorbesc…" (Pamfile, I.C., 10). Seria de sinonime desemnând ocaziile de a toarce în grup (*clacă, şezătoare, furcărie*), în ultimul timp, s-a completat cu un nou cuvânt: *torcărie*. Mult mai personalizat decât denumirile anterioare, prin transparența lexicală deplină, derivatul cu analiza *toarce* + suf. *-ărie* în DLR, în realitate, creație analogică după *furcărie*, defineşte, fără echivoc, activitatea în care sunt angrenate femeile. A fost atestat, pentru Oltenia, în *Lexic reg.* II, 32, Bărbuț, *Dicț. olt., Gl. Olt.* şi TDO, p. 58, pct. 914, Oteşani, Horezu: *La* ***torcărie, torcăriile*** *să fac mai mult iarna, în timpul iernii. Să strâng, tot la fel, femei,* ***torc****, în timpul* ***torsului*** *acolo, tot la fel, să fierb boabe dă porumb, să coc cartofi şi mănâncă, spun ghicitori, glumesc, joacă, cântă, atâta!*

Deşi ocupație strict feminină, în domeniul torsului, se întâlnesc şi excepții. Aşa de pildă… „la Humuleşti torc şi fetele şi băieții, şi femeile şi bărbații şi se fac multe giguri [= viguri] de sumani" (Creangă 2002: 188). Între aceştia, Nică a lui Ştefan a Petrei excela „la cusut şi sărăduit [= împodobit cu *sărad* «şnur»] şi, mai ales, la roată, mă întreceam cu fetele cele mari din tors; şi din astă pricină răutăcioasa de Măriuca Săvucului, care, drept să vă spun, nu-mi era urâtă, făcea adeseori în ciuda mea şi-mi bătea din pumni, poreclindu-mă **«Ion Torcălău»**" (*id.*, *ib.*, 199).

[3] Laurian-Massim înregistrează s.v. *furcă* două zicale, frecvente în contemporaneitatea lor [pe care le reproducem prin literarizare]: *Muierea îşi câştigă pâinea cu furca. Muierile să-şi caute de furcă* (ca domeniu care le aparține în totalitate).

[4] Menționăm, în acest sens, scena dintre colonelul Odobescu şi soția sa, mediatoare a mulțimii în toiul evenimentelor premergătoare revoluției de la 1848 din Bucureşti: „A doua zi […] pe o căldură nesuferită, au venit Odobeasca, pe jos la cazarmă, acompaniată de popor: care au rămas afară din cazarmă, iar Odobescu, intrând, s-au pus în genunchi la Odobescu, rugându-l şi conjurându-l ca, pentru dragostea dumneaei şi a copiilor săi, să nu facă sânge. Odobescu îi răspunse pe un ton marțial: *«– **Furca, muiere, furca**! Nu te amesteca în politică»* (Lăcusteanu 1991: 81).

Inseparabilă de femei şi de universul casnic al acestora, unealta este apreciată în consecinţă: *Furca la muiere cea mai mare avere* – Iordache Golescu, *ap.* Zanne, P VIII, 633. Copleşite de tors (atât lână, cât şi in, cânepă, borangic), pentru a face faţă, femeile, ingenioase au extins operaţia, suprapunând-o altor activităţi care le reveneau. Dacă aveau de rezolvat probleme în afara gospodăriei, porneau de acasă cu furca în brâu, efectuând, simultan, două treburi: „Cine nu cunoştea pe lelea Maria Droaina, baba cea mai ursuză şi soacra cea mai cicălitoare din sat? Unde te întorceai numai de ea dădeai. Toată ziulica o vedeai pe drumuri, cu poalele-n brâu, cu coada gimbirului [= cimbirului; basmalei] lăsată pe spinare ca o foaie de brustur, c-un caier cât o mătăhuză în furcă şi c-un măr sau c-un cartof în vârful fusului drept prâsnel: sfâr, sfâr, sfâr" (Moroianu, S., 112). Imaginea unei torcătoare itinerante s-a fixat în textele folclorice: [Pe drumul străbătut] „**I-am văzut ibovnica** / I-am văzut pe maică-sa / Una **din furcă torcând** / Alta din **drugă-ndrugând**" (Teodorescu, P.P., 551). „Primblă-mi-se plimbă / Cea maică bătrână… / **Din drugă-ndrugând** / **Din furcă torcând**" (Gaster, *Crestomaţie* II, 298, după DA). „Torsul din mers" s-a perpetuat în timp, astfel încât în satele olteneşti, în copilăria poetului M. Sorescu, constituia un fapt obişnuit: „**Măria venea pe la noi cu furca-n brâu**" / Şi punea furca aşa pe pat şi se culca lângă ea / «– Păi bine, fă, cu furca de ce mai venişi? Dacă te culcaşi…» zicea mama / «– Lasă-mă că nu mai văz să torc» / «– Ba ţi-e lene» / «– Ei, mă, nu-mi crede niminea»" (*La lilieci*, II, 173). Gestul femeii cu furca, de capitulare în faţa patului, s-ar explica prin oboseala zilei de muncă până în momentul respectiv. Întrevăzând posibilitatea unei relaxări, prin schimbarea activităţii, nu este exclus ca aceasta să fi plecat, cu premeditare, de acasă. În Bulzeştii Craiovei, întâlnirea cu o torcătoare mobilă nu surprindea pe nimeni decât prin frecvenţă şi, implicit, prin cantitatea de materie primă: „De pe linia [= uliţa] de la deal apare Ioncica lu Mutu, / **Cu furca-n brâu torcând**. / «– Asta de unde-o fi având atâta lână? / O să toarcă şi-n / mormânt»" (*ib.*: 46). Acolo, în satul poetului oltean, „Toate femeile torceau / Atunci, lâna era la putere. / Se făceau haine, ciorapi, flanele, nu se îmbrăcau oamenii cu târgoveţe d-astea […]. Şi când întâlnea câte-o femeie torcând / Păun americanul [poreclit astfel pentru că făcuse o călătorie în America] scotea ceasul de la brâu / Şi umbla la el / «– Ce faci, mă?» / «– Păi îl dau în urmă, să meargă odată cu **fusul**» / zicea «– Uite că trecui în alt **fus**!» / La urmă, întâlnea alta răsucind / Şi iar umbla la ceas… / «– Ia te uită ce mare e lumea, / Cum să te descurci cu atâtea **fuse**?»" (*id.*, *ib.*). Dincolo de impactul omonimic creat pe baza *fuselor* şi de calamburul pe care „americanul" îl „gustă" solitar, reţinem că femeile, chiar şi după moarte, *ar fi avut de furcă*, cu alte cuvinte „ar fi avut de tors…" şi… pe lumea cealaltă. Şi totuşi… expresia nu apare cu acest semantism în dicţionare şi nici cu altele adiacente. Pentru dezvoltarea acestora, presupunem că aportul torcătoarelor a fost decisiv. Aflată la drum, femeia cu furca cere informaţii în legătură cu lungimea acestuia, respectiv, cu bucata care i-a mai rămas de mers. Răspunsul, prin expresia *a (mai) avea încă de furcă*, cu siguranţă cuprindea indicaţia despre restul distanţei neparcurse, prin corelare cu ocupaţia acesteia, în cazul respectiv, practicată „din mers". Dacă pentru început structura, ca replică, a cunoscut o oarecare specializare pe

sexe, datorită îndeletnicirii momentane, la vedere, ulterior, s-a generalizat: „[Hoțul] umblă cât umblă până dădu de locul unde era mortul spânzurat şi intră în vorbă cu străjarii: «– Bună ziua, fârtaților!» «– Bună să-ți fie inima! Eşti om din partea locului?» «– Vin de departe de tot, cale de două zile pe neodihnite. Am să mă duc în cutare sat. Nu sânteți buni să-mi spuneți **mai e mult pân-acolo?**» «– **Ehei, răspund străjarii cam în râs, mai ai de furcă şi de drugă**!»[5] (Lungianu, *Claca*, 140). La aceeaşi întrebare, într-un cadru de iarnă, pentru un călător călare, răspunsul este identic: „– Mă rog, frate Gheorghe, unde suntem noi aicea? Am rătăcit, cu viforu ăsta, drumu” / „– Da unde vreai dumneata să mergi?” „– La Popeştii de Sus!” „– La pocovnicu [sic!] Iordache?” „– Ei, da!” „– Apoi n-ai rătăcit drumul… da **mai ai de furcă** până în Popeşti… Aicea eşti de abia în Hăculeşti” (Caragiale 1952: 208). Ambele contexte pun în evidență mutația de sens a expresiei, de la semantismul obişnuit „a avea mult de tors” la „a avea mult de mers”. Schimbarea s-ar explica prin asocierea celor două acțiuni, torsul şi parcurgerea unei distanțe, în condițiile de inversare a priorităților. Plecând la drum, torcătoarea are în vedere, în prim plan, ținta pe care trebuia să o atingă şi numai în plan secund epuizarea caierului. În noile circumstanțe, expresia acoperă un alt înțeles, în raport cu cel propriu, mascat: „a avea de parcurs un drum lung”, ceea ce pentru o persoană care merge şi, simultan, toarce se exprimă prin *a mai avea de furcă* (*şi de drugă*). Într-un fel, expresia devine un fel de unitate de măsură *ad-hoc* pentru distanțe. Replica, în termeni ocupaționali, s-a declanşat, pentru început, la vederea femeii mergând şi torcând, dar mai ales la întrebarea acesteia referitoare la continuarea drumului. Nu întâmplător, unii autori şi-au propus să arate „modul în care s-au «format» unele frazeologisme pe drumul de la imaginea pierdută la semnificația actuală” (Munteanu 2013: 8). În cazul de față, ulterior, secvența *a mai avea de furcă* a fost preluată în uz, impunându-se ca formație de sine stătătoare, în absența dialogului itinerant. Drept dovadă ne folosim de autoritatea lui Caragiale (2001: 966) în a cărui operă am identificat frazemul ca structură conturată, autonomă: „Nimic din câte sunt în vederea omului nu e nemuritor în lumea asta şi fiindcă tot ce e pe pământ trebuie neapărat să aibă o viață mai scurtă ca a pământului, căci încă şi cu el, şi cu toate ale lui, trebuie să se isprăvească odată… Decât până atunci mai va, **mai avem de furcă** şi **mai va atâta** şi **mai e atâta de tors**, încât nu trebuie să ne doară de pe acum capul de gândul zilelor din urmă ale micuței noastre planete.”

Sintagmele echivalente *mai avem de furcă = mai va atâta = mai e atâta de tors*, indubitabile ca sens, au devenit sinonime, prin emanciparea torsului în activitate „publică”, la vedere. Întrând în deprinderile comunității, practica efectuată „din mers”, va fi supusă unor interdicții, prin asimilarea la superstiții. Trecerea unei torcătoare mobile, urmată de căderea grindinei, a îmbrăcat aspectul relației de cauză – efect,

[5] În glosarul aferent volumului, „pentru lămurirea vorbelor şi zicerilor necunoscute de toți”, autorul a extras secvența *de furcă şi de drugă*, cu înțelesul „cale lungă, timp îndelungat, aşa că ai [sic!] mult de tors şi de îndrugat până s-ajungi; femeile, când merg la drum, țin furca-n brâu, şi întrebând pe drumeți dacă mai au mult până s-ajungă undeva or pe cineva, aceştia îi răspund în râs: «Mai **ai de furcă şi de drugă**!»”

ducând la formularea unor reguli stricte, prohibitive: „Până pe vremea fânului, **femeile n-au voie să meargă cu furca-n brâu, torcând, că bate piatra**" (*Şez.* II, 197, jud. Suceava). În preajma oraşului Braşov, în ţinutul Săcelelor superstiţii similare planau asupra lucrărilor agricole: „Lelea Nuţa **străbătea**, de obicei, **câmpul** pe vreme frumoasă, **cu furca-n brâu**, sfârâind tot timpul din fusul cu prâsnel. Legătura cu borangic o avea atârnată de furcă. Dacă nu se întâlnea cu nimeni pe drum, cât se găsea printre holde, atunci era bine. Dar dacă se-ntâmpla cumva să-i iasă în cale vreun ceangău… atunci era bucluc. Căci ceangăul superstiţios şi el, nici una, nici două, dădea să-i scoată femeii furca din brâu şi să i-o rupă. Căci zicea el că «nu-i slobod să umble nimeni printre holde torcând, că se întorc şi bucatele». Pe când nenea Ianoş se sfădea cu lelea Nuţa, Luica lătra de mama focului, dându-se la el ca să-l rupă, nu altceva. Se făcea din întâlnirea asta o hărmălaie de s-auzea până-n sat" (Moroianu, S., 201). În asemenea întâlniri, cei doi consăteni „aveau de furcă" unul cu altul. Intenţia bărbatului de a rupe ustensila femeii, stimula opoziţia acesteia. Întâmplări reale, de felul celei evocate, au generat un semantism nou pentru aceeaşi structură originară: *a avea de furcă*. Aşadar, pentru început, aceasta a exprimat desfăşurarea unei activităţi de durată: torsul propriu-zis, extins la un sezon întreg = o iarnă, asupra unui volum considerabil de materie textilă (lână, in, cânepă), necesară ţesutului în război ori împletitului cu andrelele. Pentru transformarea acestora în fire, pe lângă şezători şi clăci, gospodinele au găsit procedee individuale de „creştere a productivităţii", cum ar fi torsul din mers sau în timpul mersului. Sincronizarea celor două activităţi a dus la dezvoltarea unui nou înţeles pentru frazemul primitiv, „a mai avea de mers", mai întâi, şi mai apoi, „a avea conflicte, dificultăţi cu cineva" nu din punctul de vedere al torcătoarei itinerante, ci al persoanei întâlnite. Conform unor credinţe locale (= superstiţii), drumeţele cu furca-n brâu purtau ghinion: fie că aduceau piatră asupra culturilor (v. *supra Şez.*), fie că „întorceau bucatele" (v. *supra*, Moroianu, S.), cu alte cuvinte, stopau creşterea acestora (v. DA s.v. *întoarce* refl. IV.5. „a da înapoi, a se micşora", cu atestare din aceeaşi parte sudică a Transilvaniei: Păcală, *Răşinari*). Este motivul pentru care întâlnirea cu astfel de torcătoare „mobile" atrăgea, inevitabil, conflictul. Obiectul disputat devenea furca, considerată nefastă. Cei doi „combatanţi" urmăreau scopuri diferite: femeia să-şi apere ustensila, bărbatul să i-o rupă. În comun, cei doi *aveau de furcă*, adică de luptat. S-ar părea că, pentru început, expresia a avut acest punct de pornire, fiind declanşată de ocupaţia în exces a femeilor, devenită în timp, după credinţa unora, cauză de compromitere a culturilor. De aici opoziţia vehementă, nu numai verbală, la întâlnirea cu o torcătoare. Aceeaşi expresie s-a extins ulterior şi cu referire la bărbaţi, în conflictele cărora figura unealta agricolă omonimă, la care recurgeau în caz de pericol. Cum era de aşteptat, cele două structuri, virtual independente, s-au suprapus, dată fiind identitatea nucleului lexical din ambele expresii, dar cu motivaţie diferită.

Între timp, ustensila agricolă omonimă, convertită în armă de luptă, în mâna bărbaţilor, ar fi putut genera şi ea acelaşi frazem, dar semnificând „a avea dificultăţi, rezolvabile cu furca". Spre încredinţare, oferim câteva contexte, relativ recente, susceptibile pentru a contura frazeologismul în discuţie dintr-o zonă extrem de

conservatoare, din spațiul exsovietic de limbă română, Transnistria: *A ieşit o maică din mănăstire. A zis că NU SE POATE, MĂI, SĂ ÎNCHIDEM LACAŞUL DOMNULUI! Ea* [= maica] *avea un fecior… dus la coasă. Şi când a fost atacul ista mare, apoi el o venit de acolo înfierbântat şi s-o băgat în contra lor* [= activiştilor de partid] *acolo… Noi, aici, la uşa bisericii,* ***aveam*** *vreo patru-cinci oameni cu* ***furcile de fier*** […] *Da ei s-au apropiet… şi trăgeau din levorver* […]. *Cum curge ploaia cea măşcată, aşa curgeau gloanțele* (Beşleagă 2010: 372). *Măi, ce-a gândit omul cela, că s-a repezi la noi* ***să ne spargă cu furca cei de fier****?* (*id.*, *ib.*: 374).

Am insistat asupra frazemului *a avea de furcă* pentru a-i explicita proveniența şi unul dintre sensuri, complicat prin omonimie. În varianta scurtă a acestuia ar fi imprudent să-l corelăm, exclusiv cu îndeletnicirea feminină. Dacă luăm în calcul versiunea cu augment, *a avea de furcă şi de drugă*, atunci situația se dezambiguizează. În noua condiție, se poate explica înțelesul „a mai avea mult de mers până la…", absent din dicționare. La origine, replica la interogația unei torcătoare mobile (asupra drumului de efectuat în continuare) se justifică prin evaluarea ironic-spontană a respondenților în ceea ce priveşte restul distanței de parcurs, folosind ca unitate de măsură chiar torsul, care trebuia, neapărat, să continue, conform indicației oferite.

Condamnată la ieşirea din uz prin ermetizare, odată cu dispariția suportului irepetabil, care a generat acest ultim semantism, expresia, înregistrată în texte beletristice, are şi va avea nevoie din ce în ce mai stringent de „biografia" corespunzătoare.

BIBLIOGRAFIE

Bărbuț = Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.

Beşleagă 2010 = Vladimir Beşleagă, *Destine transnistrene*. [Chişinău]. Editura „Prut Internațional".

Brâncuş 2004 = Gr. Brâncuş, *Istoria cuvintelor*: Unitate de limbă şi cultură românească. Ediția a II-a, Bucureşti, Editura Fundației „România de mâine".

CADE = I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut şi de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric şi geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", [1926–1931].

Caragiale 1952 = I.L. Caragiale, *La hanul lui Mânjoală*. Povestiri [Bucureşti] „Editura de stat pentru Literatură şi Artă", 1952.

Caragiale 2001 = I.L. Caragiale, *Opere* [vol.] III. Publicistică. Academia Română. Fundația națională pentru Ştiință şi Artă, colecția „Opere Fundamentale", coordonator acad. Eugen Simion. Ediție îngrijită şi cronologie de Stancu Ilin, Nicolae Bârna, Constantin Hârlav. Prefață de Eugen Simion. Bucureşti, [Editura] „Univers Enciclopedic".

Creangă 2002 = I. Creangă, *Amintiri din copilărie*, Chişinău, 2002.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.

DEX = *Dicționar explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. Bucureşti, 1986 (Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan").

Dicț. dialectal = *Dicționar dialectal* (cuvinte, sensuri, forme). Vol. I-V. Redactor responsabil Rubin Udler, Chişinău 1985.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 ş.u.

Florian = Alexandru Hoţopan, *Florian.* Poveştile lui Teodor Şimonca, Békés, 1981.
Fundescu 1896 = I.C. Fundescu, Literatură populară, basme, oraţii, păcălituri şi ghicitori, adunate de… vol. I: *Basme*, Bucureşti.
Gl. Olt. = Glosar dialectal. Oltenia, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe. Bucureşti, Editura Academiei, 1967.
Ispirescu 2000 = P. Ispirescu, *Legendele sau basmele românilor*, Bucureşti, Chişinău.
La lilieci = M. Sorescu, *La lilieci. Poeme: Cartea a doua* [Bucureşti], [Editura] Cartea Românească [1977].
Laurian-Massim = A.T. Laurian şi I.C. Massim, *Dicţionarul limbii române*, I–II, Bucureşti 1871, 1876.
Lăcusteanu 1991 = Grigore Lăcusteanu, *Amintirile colonelului Lăcusteanu*. Ediţie, text stabilit, note şi comentarii, bibliografice, glosar şi selecţie critică de Sande Vârjoghe. Galaţi, Editura „Porto-Franco". Muzeul Literaturii române.
Lexic reg. II = *Lexic regional*, II, redactor-coordonator: Lucreţia Mareş, 1967 (Societatea de Ştiinţe Istorice şi Filologice).
Lungianu, *Clacă* = Mihail Lungianu, *Clacă şi robot*. *Icoane din viaţa ţărănimii*. A III-a tipăritură adăugită şi revizuită. Bucureşti, 1921.
Moroianu S. = B. Moroianu, *Chipuri din Săcele*, Bucureşti [1938].
Munteanu 2013 = C. Munteanu, *Frazeologie românească*. Formare şi funcţionare. [Iaşi], Institutul European.
Negruzzi 1991 = C. Negruzzi, *Păcatele tinereţelor* „Chişinău", [Editura] „Hyperion".
Pamfile IC = T. Pamfile, *Industria casnică*, Bucureşti, 1910.
Păcală, Răşinari = V. Păcală, *Monografia comunei Răşinari*, Sibiu 1915.
Stăncescu, *Basme* = Dumitru Stăncescu, *Basme, culese din gura poporului*. Cu o prefaţă de Ionnescu-Gion. Bucureşti, Haimann, 1892.
Şez. = *Şezătoarea.* Revistă pentru literatură şi tradiţiuni populare. Director: Artur Gorovei, Fălticeni. Anul I, 1892 ş. u.
TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.
Teodorescu, P.P. = G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, Culegere de ..., Bucureşti 1885.
Zanne P I–X = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*. Vol. I–X, 1895–1912.

UNE EXPRESSION DU VOCABULAIRE CONCERNANT LES OCCUPATIONS DES FEMMES: *A AVEA DE FURCĂ*

(Résumé)

Le travail discute l'origine de l'expression *a avea de furcă*, généralement, et spécialement avec le sens *a avea încă de mers*, au début pour une voyageuse avec la quenouille à la ceinture (*călătoare cu furca-n brâu*) en proposant en partant de cela, une vieille occupation des femmes: celle de filer et le lexique de cette occupation.

Cuvinte-cheie/**Mots-clé**: a avea de furcă, a avea de furcă cu cineva (cu ceva), a da de furcă (cuiva), a nu avea de furcă.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 septembrie nr. 13

Victorela Neagoe

DESPRE DESINENȚA DIALECTALĂ *–i* LA PERSOANA 1 ŞI A 3-A SG. A IMPERFECTULUI INDICATIV

1. Între problemele de morfologie dialectală, flexiunea verbală ocupă un loc important în preocupările dialectologilor şi ale istoricilor limbii române.

În cursul evoluției sistemului flexiunii verbale în plan diatopic, se disting, în arii corelative, numeroase a r h a i s m e (elemente de continuitate mai apropiate de etimon), precum şi i n o v a ț i i, unele semnalate începând cu secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, altele „descoperite" în ultimele decenii – dificil uneori de precizat din punct de vedere cronologic – grație cercetărilor de teren aprofundate pentru atlasele regionale şi pentru alcătuirea corpusurilor de texte dialectale reprezentative din punct de vedere cantitativ şi calitativ.

Modificările care au avut loc în procesul de evoluție a sistemului flexionar al verbului au vizat atât sufixele temporale cât şi desinențele.

În cadrul diverselor paradigme verbale ale timpului trecut, la nivel dialectal, fenomenul de sincretism (omonimie) a acționat în etape diferite ale evoluției unităților discrete.

2. În paginile următoare, ne propunem să supunem atenției atestarea recentă a desinenței analogice *-i*, ocurentă la pers. 1 şi a 3-a sg. a imperfectului indicativ, omonimă cu pers. a 2-a a aceluiaşi timp, insistând asupra difuziunii ei spațiale şi asupra unei posibile interpretări privind vechimea particularității.

Fenomenul a fost înregistrat, constant, în raport de variație liberă cu desinența etimologică de pers. a 3-a sg., în graiul satului Plăiuț[1] (= Pl), comuna Vodița, raionul Teacev, situat la nord de Tisa, în Maramureşul istoric, reprezentat de două informatoare din generația vârstnică.

Spre ilustrare, reproducem toate contextele de ocurență ale fenomenului discutat[2]:

> – [Lâna] *după ce-ai făcut-o pă hrebincă* [= dărac] / *ai pus-o pă caier* / *ai făcut caier* / *ai tors-o* // *cum* ***erai*** *demult* //; [Cergile] *mai demult* / ***ierai*** *cu*

[1] Textele culese în această localitate în anul 1995, precum şi cele din Apşa de Jos, Biserica Albă şi Strâmtura, din aria maramureşeană aparținând din 1945 Ucrainei Transcarpatice, au fost publicate, pentru prima dată, în volumul TD-Bas. (p. 314–411); cf. *Românii de peste hotare*: 19–20 şi harta localităților româneşti de la nord de Tisa.

[2] Întrucât nu ne-a interesat aspectul fonetic, toate citatele au fost literarizate; s-a menținut sistemul de bare oblice care delimitează unitățile de intonație.

LR, LXVI, nr. 3, p. 377–384, Bucureşti, 2017

dungi // apoi la un timp / o işit cu flori //; *şi ele dacă le* ***duceai***[3] *la piuă* [pănura] / [măsura] ***rămâniai*** *di trii pălmi // ca să daie de lecric* / [= haină de postav] // ***să***[4] *nu trăbuia... a pune aice* [...] *să fie din pănură în curmeziş* /; [Vestele bărbăteşti] *ele iera*[3] *ca şi de primăvară / şi de toamnă / lecrîcile le purta iarna / cînd* ***erai*** *frig* //; *ştrimfii* ***ierai***[3] *mai lungi / iera*[3] *pînă supt... pună la gherunche* //; *o crescut cînepa / mare /* ***ierai****... o parte... mai devreme* ***să culejei*** */ albă // s-o numit* //; [Pe mâneca cămăşii] *şî... apăi s-o făcut trăsură* ***să numeai*** */ bulbuuci // de tăt feliu* ***făceai****...* [...] *ş-aice* ***să făceai*** *uzor* [= model] // *ş-aici era tot roată* //; [Modelele pe cămaşă] ***să numeai*** *în turte / în codăciori* / ***să făceai*** [...] *merea un codăcior / sau merea aşa o turtuţă* //; [Cusăturile] ***ierai*** *şi fără culori* / ***ierai*** *tot di-on feli* [...] *dac-o vrut numai cu negrî* / ***n1 împlei*** // *şî dacă o avut... cu ce împle / atunce-o împlut / cu roşu / cu verde cu de tă[t] feliu // iera uzoara //* ***ierai*** *şÄ frumoasă* / *şi* ***ierai****... şi neplăcute* //; *prăguţî* [= modele de cusătură] *iera rădicaţ* [!] // *el aşă* ***să-ncreţai****... iei iera prăguţ rădicaţ* // [...] *ala* ***rămânei*** *mai jos* /; *da o fost un timp / că şi sucnă-n jos* // [...] ***făcei*** */ în trii iţă / în trii iţă s-o făcut* //; *peţitori am avut mulţ / şi nu mi-o plăcut / unu...* ***ierai*** *din Apşa de Mijloc* // ; *atunce nu* ***ierai****... / dac-ai vrut să... şpeli / trăbuia a pune-nt-o randă* [= cârpă] / *a pune cenuşă* (VIIa); *atunci demult zâcea că iera // iera fimeie / o* ***ierai*** *om* // [...] *astea bosărcăile* [= vrăjitoarele]... / *tare o... vrăjât amu / cum / când o văzut vaca / gata ea o şi luat laptele amu cum // no! ş-atâta lapte o avut / şî groscior* [= smântână] *că dumnezeu apere! nu ştia ce să facă / ş-alta vacă* ***nu aveai*** *nimic! nu da nimic* // (VIIb).

Nu am înregistrat niciun exemplu în textele culese de la informatorul VIII[5].

După cum reiese din exemplele de mai sus, informatoarea VIIb (fără ştiinţă de carte) utilizează accidental desinenţa *-i*, analogică, la pers. a 3-a sg.

Din cele aproximativ 87 de ocurenţe ale imperfectului la pers. a 3-a sg., subiectul VIIb recurge numai de două ori la forma omonimă cu pers. a 2-a sg.

[3] Informatoarea VIIb, spre deosebire de VIIa, păstrează omofonia etimologică pentru pers. a 3-a sg. şi pl., fără desinenţa *-u*, omofonie care se menţine şi pentru formele noi, analogice, cu desinenţa *-i* (cf. Papahagi 1925: 206, 308, 323; Vulpe 1984: 336).

[4] După aproape şapte decenii de la atestarea elementului introductiv *să* al propoziţiei condiţionale de T. Papahagi (1925: LXXII, 325) (în două localităţi: Giuleşti şi Slătioara): ***Să*** *ne-ntâlnea domnu-n şezători iarna, c-apoi auzea multe hori*, ca în limba veche (cf. Densusianu, ILR, II: 185), textele culese recent în Plăiuţ confirmă încă existenţa conjuncţiei arhaice *să*, la nord de Tisa, în timp ce la sudul Tisei „poate fi considerată dispărută în vorbirea actuală" (cf. Vulpe 1984: 344).

[5] Deşi a fost un foarte bun informator, nu s-au obţinut multe texte din cauza condiţiilor tehnice nefavorabile desfăşurării anchetei (întreruperea curentului electric) (cf. TD-Bas.: XXX). Întrucât în capitolul *Morfosintaxa* (Marin *et alii* 1998: 109, nota 66) s-a strecurat o inadvertenţă regretabilă privind atestarea inovaţiei la T. Papahagi şi în Apşa de Jos, mă simt obligată să aduc precizările necesare. Printre informatorii savantului nu a existat niciunul din această localitate. Singurii informatori originari din nordul Tisei, au fost din Biserica Albă şi stabiliţi în satul Budeşti (Papahagi 1925: 389). Deşi ambii informatori sunt născuţi în secolul al XIX-lea, unul în 1847 (p. 304–307), iar celălalt în anul 1883 (p. 166, 246–247) (cf. Neagoe 1997: 52), aceştia nu au oferit forme analogice nici în textele versificate şi nici în cele narative.

Alternanța, în graiul aceluiaşi vorbitor, între forma etimologică şi cea nouă, analogică, dovedeşte gradul incipient de generalizare la nivelul comunității şi caracterul relativ recent al inovației.

Coexistența unor variante intradialectale, cu frecvență variabilă la vorbitorii cu statut social relativ identic (vârstă, instrucție, contacte sociale), poate fi asociată cu procesul de involuție a unei inovații care, chiar la data apariției ei, avea o poziție instabilă în structura timpului prin confuziile pe care le putea genera atunci când subiectul gramatical nu era exprimat.

În continuare, reproducem un fragment de text, sugestiv în acest sens:

> ***țăsîai*** */ avea spat-anume / ca să primească / să să-nvălească urzala* // [...] [Zadiile erau] *negre şi cu dungi / numaidecât cu dungi* [...] ***țăsai****... negrî / şî dup-acela negrî-l* ***țăsai****... roşu / ş-aşa era ele / ş-****aveai*** *ceva sprâncene-acolo de altă culoare / mestecat* / [...] *ieşa / era şî* ***făceai*** *sprîncene / puțin de altă culoare* / [...] *verde / ş-apă puțin iară roşu / apoi făcea lată / roşă* // (VIIa).

Variantele **țăsai**, **aveai**, **făceai** ar putea fi interpretate atât ca forme de pers. a 2-a sg. a imperfectului cât şi ca forme analogice de pers. a 3-a sg. Alternanța cu formele etimologice de pers. a 3-a sg. **avea**, **era**, **ieşa**, **făcea**, ocurente în acelaşi pasaj, ne îngăduie să optăm pentru explicarea lor ca forme analogice de pers. a 3-a sg.[6]

3. În microaria apuseană a subdialectului maramureşean (în vecinătatea Țării Oaşului, vezi *infra*), zonă care grupează, din punct de vedere lingvistic, graiurile vorbite la nord şi la sud de Tisa[7] (cf. Neagoe 1997: 59), T. Papahagi (1925: 278) a înregistrat sporadic, exclusiv în producțiile folclorice versificate (care păstrează formulări arhaice), desinența *-i*, analogică, la pers. a 3-a a imperfectului, la Săpânța (pct. 220 din ALRR-Mar.), la fel ca şi în graiul localității Plăiuț:

> *Da acolo cine şede?*
> *Şendorica cu Linca,*
> *Să uita la răsărit*
> *Şî* ***videai*** *turcii inind*
> *Câte şase alăturând.*

Unica ocurență sigură cu valoarea de imperfect pers. 1 sg. analogică apare într-o ghicitoare – specie de literatură populară, în formă concentrată, cu mare vechime în cultura oricărui popor, culeasă în localitatea Vad (pct. 225 din ALRR-Mar.) cu

[6] Demn de reținut este faptul că, dat fiind conținutul şi structura compozițională a textelor – lipsite de dialog, nu apare pers. a 2-a sg. la imperfectul indicativului.

[7] Mărturiile unor ciobani din Săpânța, Ieud şi Borşa în legătură cu păşunatul turmelor de oi, pe timpul verii, la nord de Tisa, dovedesc legăturile permanente între locuitorii de pe cele două versante ale Carpaților nordici (cf. Papahagi 1925: 94–95).

semnificaţia *cunună*; acest exemplu ar putea constitui dovada de necontestat a vechimii inovaţiei, apărută înaintea impunerii morfemului *-m*[8]:

***Mă duceai** la-mpărătească*
Să-mi înceapă cepătoare
Fără leac de chizitoare (Vad, p. 302).

Un fapt relevant şi probant este atestarea inovaţiei tot într-o ghicitoare, culeasă în localitatea Bixad (pct. 216 din NALR-Cr.), de I. Muşlea (1932: 192):

***Mă suiai** pi-un dâmbuţ*
***Vedeai** moara lui Dănuţ* [Şoaricele].

Forma de imperfect apare în corelaţie cu verbe la prezentul indicativ la pers. 1 sg.:

Şî beau apă din Vâlcele
Şî in şî vă cânt cu jăle;
*Şî **mă puneai** a umbră-n codru*
Şî vă cânt tare cu doru (Săpânţa, p. 206);

sau în relaţie cu verbe la perfectul simplu, preluând sensurile acestuia:

[8] Forma etimologică de pers. 1 sg. a fost înregistrată de T. Papahagi (1925: 206, 267) sporadic în versuri, în localităţile Săpînţa şi Săcel:

Când **era** eu tânăr prunc
Avea glas ca şi la cuc

şi într-un text cules de la un informator în vârstă de 93 de ani din Sat-Şugătag: *da numa am îmblat pă la păcurari şi mi-o dat de mâncari, că eu **tăia** lemne şi **făcea** laptele brânză şî le **făcea** foc* (idem, p. 323).

În anchetele relativ recente, efectuate în deceniul al optulea al secolului trecut în localitatea Săpânţa (TD – Săpânţa) am înregistrat, la o informatoare în vârstă, forma arhaică fără *-m* la pers. 1 sg. a imperfectului, formă confirmată de notarea ei într-un text funerar, din cimitirul din Săpânţa, scris în 1956. Textul se află tezaurizat în *Arhiva de scrisori şi documente dialectale* (cf. Neagoe 1994) şi reprodus în Mazzoni (1999: 107):

Aici eu mă odihnesc
Tite Anuţă mă numesc
Eu pe lume cât trăia[m]
Mie asta îm plăcea.

B. Mazzoni este circumspect în privinţa conservării formei într-un text scris odată ce nu mai este folosit în vorbire; autorul consideră forma de imperfect fără *-m* la pers 1 sg. impusă din raţiuni prozodice.

TD-Mar., culese în 1974, nu a înregistrat arhaismul (cf. Vulpe 1984: 336). Arhaismul apare în raport de variaţie liberă la VIIb din Pl.: [O doctoriţă] *o dat* [copilului] *nişte picuri / de tusă // că el tuşa // îi **spunia** eu // şi i-a dat picure-acei întregi* / (TD-Bas.: 405) (cf. Marin *et alii* 1998: 108) şi atestat de dialectologii de la Chişinău (*Dialectologia*: 160) în localităţile Plăiuţ şi Apşa de Jos, la informatori din generaţia vârstnică: *când **era** eu tânără*.

G. Weigand (1899: 37) l-a notat frecvent în unele localităţi din nord-vestul teritoriului, iar I.A. Candrea (1907: 21) semnala folosirea sporadică a formei etimologice. C Frâncu (1971: 183–184) a demonstrat că în Maramureş şi Crişana generalizarea morfemului *-m* este o inovaţie foarte recentă.

Şî mă duc zuua la coasă
Săcerai cât săcerai
Mă puneai** în loc **să stai[9] (Crăceşti, p. 170).

O primă constatare priveşte circulația inovației în aria maramureşeană de la sud de Tisa.

Formele analogice semnalate de T. Papahagi erau ieşite din uzul curent la începutul secolului al XX-lea, ele păstrându-se exclusiv ca relicte de limbă vorbită în creațiile folclorice versificate.

Acestea continuă, în schimb, să fie utilizate în limba vorbită, într-o enclavă lingvistică din extremitatea nordică a subdialectului maramureşean de la nord de Tisa.

4. Anchetele recente pentru NALR-Cr. au înregistrat, frecvent, pentru prima dată, în extremitatea nordică a Țării Oaşului (pct. 213–217), desinența -*i* la pers. 1 sg. a imperfectului indicativ: (eu) *cosîei*, (eu) *dădei*, (eu) *durmei*, (eu) *rămânei* la fel ca în subdialectul maramureşean de la sud de Tisa (cf. Urițescu 1984: 395, h. 172) (vezi harta).

Inovația este confirmată în aceeaşi arie, în raport de variație liberă, de textele înregistrate în anul 1957 în localitatea Negreşti (pct. 219 din NALR-Cr.) de la un informator în vârstă de 18 ani: ***Avei** o gubă pe mine şi **erai** îmbrăcat că era încă tot cam rece* (Teaha 1969: 225) cu toate că nici textele înregistrate de ALRT (pct. 346, p. 147–154) şi nici anchetele NALR -Cr. nu au semnalat asemenea forme în Negreşti.

Faptul că cercetările mai vechi (I.-A. Candrea 1907 şi I. Muşlea 1932) nu au surprins inovația îl determină pe D. Urițescu (1984: 396) să considere particularitatea „destul de recentă" în Țara Oaşului, deşi nu trebuie neglijată eventualitatea ca aceste forme să fi existat în aria graiurilor oşene, în anumite localități, şi la începutul secolului al XX-lea, dar să nu fi fost descoperite anterior.

Experiența de teren a demonstrat incontestabil că anchetele repetate în zone deja explorate pot dezvălui particularități inedite, necunoscute dialectologilor pentru zona investigată.

Alternanța formelor morfologice etimologice de pers. 1 sg. la imperfect cu desinențele analogice -*i* (*ø* – -˜) şi -*m* (*ø* – -*m*) în graiurile maramureşene vestice, vorbite pe ambele maluri ale Tisei, în proximitate geografică cu unele graiuri din

[9] Extinderea desinenței -*i* la conjunctivul prezent la pers. 1 sg. sau la perfectul simplu, la pers. a 3-a sg.:

*Când **fui** locu la un loc* (Şieu, p. 272);
***Avui** mama nouă sii* (Botiza, p. 276);
Doară vede-un rob a său
*Şî **văzui** pă mumă-sa* (Răpedea, p. 235)

confirmă aserțiunea Mioarei Avram ([1973] 2005: 188–189) privind „forța desinenței -*i* în sistemul general al formelor verbale [...] şi posibilitatea – teoretică – de extindere a ei" prin acțiunea aceleiaşi analogii asupra pers. a 3-a sg.

Ţara Oaşului, şi coroborarea cu prezenţa unor forme pietrificate în producţiile folclorice versificate ar putea constitui un argument în favoarea stabilirii cronologiei relative a fenomenului.

*
* *

Datele lingvisticii spaţiale confirmă pe teren nu numai inovaţiile „cu caracter colectiv, general şi oarecum imperativ" (Puşcariu, LR, II: 299), ci şi pe cele în plin proces evolutiv sau involutiv, prin surprinderea unor faze coexistente.

Fenomenul analizat relevă o arie relativ unitară diacronic şi discontinuă sincronic într-o zonă marginală nordică care reuneşte unele graiuri din Ţara Oaşului cu graiuri din vestul subdialectului maramureşean de la sud de Tisa – marcate astăzi de reminiscenţe fosilizate[10] – care include şi graiul izolat de la nord de Tisa, reprezentat de satul Plăiuţ.

Graiurile din Ţara Oaşului şi graiul izolat din nordul Tisei pot fi considerate periferice în raport cu aria centrală din vestul Ţării Maramureşului (reprezentat de localităţile: Săpânţa şi Vad) unde s-a produs o „incizie" în aria relativ unitară a inovaţiei prin adoptarea unei noi desinenţe de pers. 1 sg., *-m*, extinsă dinspre graiurile transilvănene nordice şi generalizată de la sud spre nord, începând din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, pe întreg teritoriul dacoromân (cf. Frâncu 1971: 184).

În baza atestărilor suficient de concludente ni se dezvăluie un proces dinamic prin acţiunea a două tendinţe contrare care au acţionat succesiv în momente temporale diferite în structura imperfectului.

Pe de o parte, tendinţa de uniformizare internă prin elementul desinenţial *-i*, iar, pe de altă parte, tendinţa de diferenţiere prin generalizarea morfemului *-m* la pers. 1 sg. a imperfectului indicativ care tinde să elimine inovaţia ocurentă.

Tendinţa pronunţată în limba română de a marca deosebirile între două forme morfologice a acţionat „agresiv" asupra tendinţei de omonimie morfologică (cf. Puşcariu, LR, II: 339).

Procesul de cristalizare a inovaţiei privind sincretismul desinenţial a fost „frânat" şi din cauza caracterului facultativ şi echivoc al formelor analogice.

Această dublă tendinţă se manifestă diferit sub raport cantitativ (ne referim la materialul lingvistic afectat) şi de la un grai la altul.

Atât raportul de variaţie liberă, cât şi conservarea unor forme fosilizate constituie proba definitorie pentru modificările distribuţionale ale desinenţei de pers. 1 şi a 3-a sg. a imperfectului.

Din punct de vedere sincronic, asistăm la un proces în plină desfăşurare a unei inovaţii în „acţiune", „neimperativă" (cf. Puşcariu, LR, II: 351) care are o poziţie slabă în structura imperfectului atât prin limitarea circulaţiei în spaţiu, cât şi prin coexistenţa constantă între formele etimologice de pers. 1 şi a 3-a sg. şi cele

[10] Ocurenţa inovaţiei în producţiile folclorice (păstrând formulări arhaice ieşite din vorbirea cotidiană), culese în primele decade ale secolului al XX-lea, de la informatori născuţi în secolul precedent (cf. Papahagi 1925), presupune că la data compunerii versurilor sincretismul desinenţial avea curs în paradigma imperfectului ca variantă morfologică, alternând cu formele etimologice.

noi, analogice cu pers. a 2-a sg. a imperfectului şi în competiție cu morfemul *-m* la pers. 1 sg., generalizat atât în graiuri, cât şi în limba standard.

În limitele atestărilor, inovația semnalată confirmă etapele succesive ale unui proces evolutiv de la faza etimologică la cea analogică.

În mod cert, prin publicarea volumului consacrat verbului, NALR-Cr. va aduce dovezi suplimentare care vor completa, vor nuanța sau vor infirma supozițiile noastre.

BIBLIOGRAFIE

ALRR-Mar. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, vol. I–IV, Bucureşti, Editura Academiei, 1969–1997.

ALRT = Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de... suplement* la ALR II, Sibiu, Leipzig, 1943.

Avram [1973] 2005 = Avram, *O desinență regională la persoana a 2-a singular a mai mult ca perfectului românesc*, în Avram 2005, p. 182–189.

Avram 2005 = Mioara Avram, *Studii de morfologie a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Candrea 1907 = I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oaşului*, Bucureşti.

Densusianu, ILR, II = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, ediție îngrijită de J. Byck, vol. II, Bucureşti, 1961.

Dialectologia = Mihail Purice, Vladimir Zagaevschi, Ion Ciornîi, *Curs de dialectologie română*, Chişinău, Editura Lumina, 1991.

Frâncu 1971 = C. Frâncu, *Cu privire la vechimea a două inovații în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române*, în FD, VII, 179–188.

Marin *et alii* 1998 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri româneşti din Ucraina şi Republica Moldova*, în FD, XVII, p. 69–155.

Mazzoni 1999 = *Le iscrizioni parlanti del cimitero di Săpânța*, apărută sub îngrijirea lui Bruno Mazzoni, Pisa, Edizioni ETS.

Muşlea 1932 = I. Muşlea, *Cercetări folklorice în Țara Oaşului*, în AAF, I, p. 117–241.

NALR-Cr. = *Noul atlas lingvistic român. Crişana*, vol. I–II, de Ionel Stan, Dorin Uriţescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996–2003.

Neagoe 1994 = Victorela Neagoe, *Despre arhiva dialectală scrisă a limbii române*, în SCL, XLV, nr. 1–2, p. 51–56.

Neagoe 1997 = Victorela Neagoe, *Considerații asupra graiului din Apşa de Jos, raionul Teacev, regiunea transcarpatică (Ucraina)*, în „Revistă de Lingvistică şi Ştiință Literară", Chişinău, nr. 2, p. 52–61.

Papahagi 1925 = Tache Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, în Tache Papahagi, *Grai, Folklor, Etnografie*. Ediție şi prefață de Valeriu Rusu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 75–390.

Puşcariu, LR, II = Sextil Puşcariu, *Limba română*, Vol. II, *Rostirea*. Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe. Studiu introductiv de Andrei Avram, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994.

Românii de peste hotare = *Românii de peste hotare. Memoriu elaborat în anul 1945 de consilierul de legație Emil Oprişanu*, Ediție îngrijită de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014.

TD-Bas. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri româneşti din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei şi nordul Maramureşului. Texte dialectale şi glosar,* Bucureşti [f. e.], 2000.

TD-Mar. = *Texte dialectale – Maramureş* de Costin Bratu, Eugenia Flintea şi Magdalena Vulpe [Bucureşti, 1980. Lucrare în manuscris].

TD-*Săpânța* = *Monografia unei localități în perspectiva etnotextelor – Săpânța* de Victorela Neagoe şi Valeriu Rusu [Bucureşti, 1987. Lucrare în manuscris].

Teaha 1969 = Teofil Teaha, *Texte dialectale din Oaş*, în FD VI, p. 211–232.
Tratat = *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator: Valeriu Rusu, Craiova, 1984.
Uriţescu 1984 = D. Uriţescu, *Graiul din Ţara Oaşului* în *Tratat*: 390–398.
Vulpe 1984 = Magdalena Vulpe, *Subdialectul maramureşean*, în *Tratat*: 320–354.
Weigand 1899 = G. Weigand, *Samosch und Theissdialekte*, în „Jahresbericht", VI, Leipzig, p. 1–85.

REMARQUES SUR UNE DÉSINENCE DIALECTALE *-I* À LA PREMIÈRE ET À LA TROISIÈME PERSONNE DU SINGULIER DE L'IMPARFAIT INDICATIF

(Résumé)

Dans cette contribution, l'auteur signale une désinence analogique *-i* qui est d'un usage courant à la troisième personne du singulier de l'imparfait indicatif: (el) ***rămânei***, rétrouvée récemment dans le parler isolé du village Plăiuţ (qui fait partie du sous-dialecte du Maramureş), situé au nord de la Tisza, dans la région Transcarpatique de l'Ucraine (en voie de disparition dans les autres localités du voisinage).

Le même phénomène a été enregistré par T. Papahagi à la première et à la troisième personne du singulier de l'imparfait, sous forme de débris fossilisé, exclusivement en matériaux folkloriques versifiés et aussi dans une devinette, en deux localités de l'aire occidentale de Maramureş*: mă duceai*, (ea) *videai*.

L'innovation a été confirmée par NALR-Cr. en six localités du nord du Pays d'Oaş, en proximité géographique de la micro-aire occidentale du sous-dialecte du Maramureş.

Actuellement, nous avons constaté la discontinuité de l'aire innovatrice marginale du dacoroumain, à cause d'une brèche provoquée au sud de Tisza, par une autre innovation morphologique, ultérieure, plus forte, – le morphème *-m* de la première personne de l'imparfait – qui s'est répandue graduellement, du sud vers le nord du dacoromain, au commencement du XVII-e siècle et qui s'est généralisée en tout les patois aussi bien que dans la langue littéraire roumaine.

Nous assistons dans une aire dialectale marginale du nord du territoire roumain à un conflit entre deux tendances contradictoires de l'évolution du patois – d'une part, la tendance de l'uniformisation interne (homonymie) du paradigme verbal et d'autre part, la tendance de distinction entre deux formes morphologiques.

Pour une image édifiante sur ce syncrétisme morphologique du paradigme de l'imparfait, il conviendrait d'avoir sous la main, à l'avenir, tout les matériaux dialectaux enregistrés par NALR-Cr.

Cuvinte-cheie: imperfectul indicativ, desinenţă verbală analogică, morfemul **-m**, sincretism morfologic, arie marginală inovatoare.

Mots-clés: l'imparfait, la désinence verbale analogíque, le morphème **-m**, syncrétisme morphologique, l'aire innovatrice marginale.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

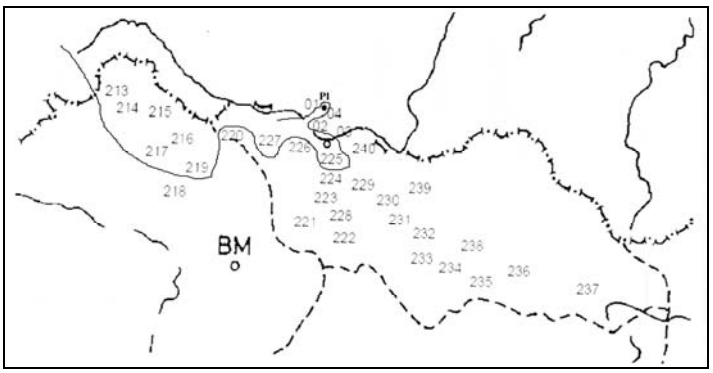

Mariana Neț

ADJECTIVE CARE DESEMNEAZĂ CANTITATEA ÎN CĂRȚILE DE BUCATE ROMÂNEȘTI

INTRODUCERE

În cărțile de bucate (românești), indicarea cantităților – esențială pentru orice rețetă – este adesea vagă, asumat subiectivă. Receptorul este invitat implicit să se bazeze, în această privință, pe propria sa competență, pe practica sa culinară anterioară, presupusă a fi similară cu aceea a autorului/autoarei rețetei. În asemenea împrejurări, în plan lingvistic sunt folosite, de regulă, lexeme, sintagme şi expresii cu valoare adjectivală sau adverbială.

În cele ce urmează, discutăm cele mai frecvente asemenea cazuri:

necesar, ă adj.

În aceste situații, în perioada interbelică era preferat adjectivul *necesar, -ă,* asociat, cel mai adesea, dar nu exclusiv, cu *sarea.* În materialele consultate, l-am întâlnit, pentru prima dată, în anul 1934 şi pentru ultima dată în 1938:

„Vara, în loc de bulion, 5–6 roşii, fierte cu apa *necesară* […].”
(Racoviță 1934: 234)

„[…] se toarnă ½ litri de apă clocotită, în care s-a pus sarea *necesară.*”
(Marin 1936: 49)

„[…] o lingură grăsime, o lingură făină, ½ ceapă, 1 ceaşcă apă caldă, sarea *necesară* […].”
(Opreanu 1938: 31)

„Cantități: 6 bucăți cartofi, 1 pahar mare cu smântână, sarea *necesară* […].”
(Pârvulescu 1938: 13)

Exemplele de mai sus nu necesită comentarii speciale. Au fost date pentru că reprezintă ceea ce s-ar putea numi „gradul zero” al folosirii adjectivului *necesar, -ă* în cărțile de bucate românești.

Tot în perioada interbelică, adjectivul în discuție apare însă şi în propoziția *câtă va fi necesară* [sic!]:

„[Punem] făină *câtă va fi necesară* […].”
(Racoviță 1934: 246)

Prezența acordului ne conduce la ideea că exemplul de mai sus este o construcție eliptică (şi gramatical greşită sau, în cel mai bun caz, stângace), apărută

LR, LXVI, nr. 3, p. 385–390, Bucureşti, 2017

prin suprapunerea implicită a două modele discursive: (1) „punem atâta făină cât(ă) va fi necesar” şi (2) „punem făina necesară”. Aşa cum apare în exemplul extras din cartea Ecaterinei Racoviță, formularea autoarei – sau a editorului lucrării – este stângace, iar grupul lexematic de care ne ocupăm oscilează între valoarea adjectivală şi cea adverbială.

Exemplul următor datează din ultimul sfert al secolului XX:

„[…] se freacă o lingură de făină (sau *cât este necesar*) […].”
(Jurcovan [1985] 2012: 137)

Expresia cu rol de circumstanțial cantitativ *cât este necesar* are statut adverbial şi este, desigur, corectă din punct de vedere grammatical. În exemplul citat, pe lângă exprimarea cantității exacte, autoarea dă, între paranteze, şi o precizare subiectivă, sinonimă, ceea ce arată tot tendința către aproximare.

Nu acelaşi lucru se poate spune despre exemplul următor, o traducere datând din ultimul an al secolului XX:

„[…] se adaugă atâta apă *cât este necesară* [sic!] ca [bucata de ficat] să fie pătrunsă […].”
(Souli 2000: 12)

Şi această expresie are valoare circumstanțială. Şi de această dată, exprimarea este stângace – de fapt, gramatical incorectă –, ceea ce este mult mai greu de acceptat la un autor care scrie sau traduce la finele secolului XX decât la unul care îl precedă cu o jumătate de veac.

de ajuns (de) loc. adj., loc. adv.

Cu un înțeles similar, locuțiunea adjectivală – după caz, adverbială – *de ajuns (de),* cu variantele şi sinonimele *cât va fi deajuns* [sic!], *îndestul, cât crezi că va fi destul* a avut o carieră mai îndelungată în literatura gastronomică.

Am reperat-o pentru prima dată – ortografiată cu cratimă – în traducerea postelnicului Manolachi Drăghici:

„Pune într-o tingire sos spaniolesc *de-ajuns* […].”
(Drăghici [1846] 2005: 80)

Aproape şaptezeci de ani mai târziu, grupul lexical de care ne ocupăm este prezent, în două variante, în cartea de bucate semnată cu inițialele A.St.:

„[…] se pune […] sare şi piper *de ajuns* .”
(A. St. 1915: 123)
„[…] zeama în care a fiert peştele, *cât va fi deajuns* [sic!].”
(A. St. 1915: 37)

În acest al doilea exemplu, circumstanțialul cantitativ este exprimat printr-o propoziție, nu printr-o locuțiune.

Remarcăm totodată oscilația autorului – şi, probabil, a normei din epocă – între două grafii: *de ajuns* şi *deajuns.*[1] Amintim, de asemenea, că, în urmă cu peste o jumătate de secol, Manolachi Drăghici ortografiase aceeaşi construcție cu cratimă.

Locuțiunea adverbială *de ajuns* reapare în perioada interbelică; o întâlnim în cartea de bucate a doamnei M.S.:

„[…] fierbi [merele] cu zahăr pisat *de ajuns* […].”[2]
(M.S. 1929: 205)

În interbelic, se constată însă unele schimbări în paradigma lexicală: cuvinte care păreau uitate reapar, o serie de termeni dispar (temporar) din uz, fiind înlocuiți cu alții; este posibil, de asemenea, ca lexemul „vechi” şi cel „nou” să coexiste în acelaşi microcontext. În speță, locuțiunea *de ajuns* sau adjectivul *îndestulător, -oare* coexistă cu adjectivul *sufícient, -ă* (cf. *infra*).

îndestul adj. inv., adv.

În prima jumătate a secolului XX, apare în texte, cu oarecare frecvență, şi adjectivul *îndestul,* care face parte din aceeaşi serie semantică. Dăm mai jos două exemple concludente:

„[…] se coace [curcanul] cu piper întreg […] şi cu unt *îndestul* […].”
(A. St. 1915: 92)
„[…] se pune untdelemn *îndestul,* se storc 1–2 lămâi […].”
(Constantinescu 1937: 33)

În dicționarul-tezaur (DLR), lexemul *îndestul* este considerat exclusiv adverb, iar pentru sens se face trimitere la lexemul *destul;* evident, acesta din urmă este înregistrat şi ca adjectiv. Din exemplele de mai sus, constatăm însă că, în rețetele culinare, *îndestul* poate avea şi valoare adjectivală (în primul caz) sau poate oscila între valoarea de adjectiv şi cea de adverb (în al doilea caz). Din păcate, în literatura gastronomică pe care am consultat-o, nu am întâlnit niciun exemplu în care lexemul *îndestul* să stea pe lângă un substantiv feminin, caz în care am fi putut stabili cu precizie dacă acest cuvânt este, într-adevăr, adjectiv.

îndestulător, -oare adj.

Tot în cartea de bucate semnată cu inițialele A.St., deci în 1915, întâlnim grupul nominal *o cantitate îndestulătoare (de)*, ca în exemplul:

„[…] *o cantitate îndestulătoare de* dulceață […].”
(A. St. 1915: 52)

Adjectivul *îndestulător, -oare* dispare însă din limbajul gastronomic românesc odată cu perioada interbelică.

[1] Este posibil, desigur, ca ezitarea – sau neglijența – să nu-i fi aparținut autorului, ci tipografului. În absența accesului la manuscris, nu ne putem pronunța.

[2] Deşi topica pare să permită interpretarea grupului *de ajuns* şi drept adverb, această ipoteză ni se pare exclusă din punct de vedere semantic; în exemplul citat, *de ajuns* are valoare adjectivală.

suficient, -ă adj.

În cartea doamnei M.S. găsim, în schimb, formularea echivalentă *o cantitate suficientă:*

„O dată ce vei strânge *o cantitate suficientă,* merele se storc […]."
(M.S. 1929: 245)

Dacă grupul nominal *o cantitate suficientă* începe să fie folosit, în epoca interbelică, în locul mai-sus-amintitei *o cantitate îndestulătoare (de),* adjectivul *destul, -ă* şi locuțiunea *de ajuns* (şi variantele acestora, la care ne-am referit anterior) sunt, la rândul lor, înlocuite cu adjectivul *suficient, -ă.* Pe acesta din urmă îl întâlnim, de exemplu, într-o carte de bucate de la mijlocul anilor '30:

„[Punem peste cartofi] zeamă *suficientă,* să scadă la cuptor […]."
(Racoviță 1934: 245)
„[…] zahăr *suficient,* să fie *destul de* dulce."
(Racoviță 1934: 268)

Dacă ne oprim asupra celui de al doilea exemplu, observăm că adjectivul *destul* – mai exact, locuțiunea adverbială *destul de* – nu dispare nicidecum din uz, fiind necesar, pentru variație stilistică, întrucât adjectivul *suficient* – evident, preferat – fusese deja utilizat în frază. De altfel, este ştiut că folosirea pe scară largă, la un moment dat, a unor sinonime nu duce, cu necesitate, la dispariția din uz a lexemelor preferate în perioade anterioare. Cel de al doilea enunț citat este totuşi stângaci.

Deocamdată, adjectivul *suficient, -ă* este pe primul loc în preferințele utilizatorilor. L-am întâlnit, între altele, într-o carte de bucate publicată în anul 2000:

„Un ou şi 2–3 lingurițe de zeamă de lămâie sunt *suficiente* pentru un litru de supă […]."
(Ricman – Teodoru 2000: 166)

Revenind la modelul de discurs pe care l-am observat atunci când ne-am referit la cartea de bucate semnată A.St., remarcăm că acesta este operativ şi în cazul deja amintitei lucări a doamnei M.S. de la finele anilor '30. În acest din urmă text, formulările sunt, în majoritatea cazurilor, extrem de explicite.

De exemplu, în propoziția:

„[…] topeşte unt ori slănină *cât crezi că va fi destul.*"
(M.S. 1929: 186)

nu mai este folosită, ca în majoritatea citatelor precedente, o locuțiune adjectivală sau aderbială, autoarea optând pentru o propoziție circumstanțială (cu încărcătură subiectivă mare, prin folosirea verbului *a crede*, la pers. a doua singular). De asemenea, semnalăm din nou (cf. *supra*) şi dispariția locuțiunii adverbiale/ adjectivale *de ajuns* (folosită, după cum am văzut, cu diverse grafii, în epoci anterioare), în favoarea adverbului *destul*, sinonim din punct de vedere semnatic.

Ideea de „cantitate suficientă” – cu un cuantum neprecizat, a cărui aproximare implică o doză de subiectivitate – reapare în rețetele de la începutul mileniului III. Formulările sunt însă, adesea, redundante şi neglijente, ca în exemplul:

> „[…] icre de hering nepreparate, *suficiente cât să-ți ajungă* pentru o salată delicioasă […].”
>
> (*Mega Image* noiembrie 2013: 7)

din care fie adjectivul *suficiente,* fie propoziția *cât să-ți ajungă* poate fi omis(ă) fără repercusiuni în plan semantic.

CONCLUZII

1) Evoluția limbajului gastronomic (românesc) reflectă o serie de caracteristici ale evoluției limbii (române), în general.

2) Studiul cărților de bucate arată că, deşi limba (română) evoluează în timp, nu acelaşi lucru se poate afirma întotdeauna despre competența lingvistică a locutorilor.

3) Norma lingvistică se fixează în timp şi nu este întotdeauna însuşită în mod corespunzător de toți vorbitorii. La sfârşitul secolului XX şi la începutul secolului XXI, într-o serie de rețete, întâlnim formulări stângace şi chiar greşeli de exprimare, în raport cu norma actuală; asemenea erori amintesc de finele secolului XIX sau de începutul secolului XX.

4) În anumite momente ale evoluției limbajului gastronomic (românesc), reapar o serie de cuvinte uitate. Este posibil ca acest fenomen să fie uneori voit, „căutat” de autorii cărților de bucate, pentru a conferi rețetelor un plus de „noblețe”, de „patină”, deci de autenticitate.

5) Simetric, o serie de lexeme, considerate învechite, dispar, la un moment dat, din uzul limbajului gastronomic. Totuşi, numai în rare ocazii ne putem pronunța cu privire la dispariția definitivă a unui cuvânt din uzul limbajului gastronomic; aproape în orice moment, este posibilă reapariția lor.

6) Din acest ultim punct de vedere, limbajul gastronomic (românesc) este mai apropiat de limbajul literar decât de cel ştiințific.

BIBLIOGRAFIE

Dicționare

DA = *Dicționarul limbii române, A-C, F-L (L-lojniță)*, Bucureşti, Editura Socec şi Sfetea, 1913 ş.u.

DLR = *Dicționarul limbii române, serie nouă*, Bucureşti, Iaşi, Cluj, 1965 ş.u.

Cărți de bucate

A. St. 1915 = *Cea mai nouă carte de bucate cu peste 600 rețete alese...* de A. St. Bucureşti, 1915.

Constantinescu 1937 = Constantinescu, Elena, *Bucătăria gospodinei române.* Bucureşti: Tirajul, 1937.

Drăghici [1846] 2005 = *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert, întâiul bucătar al curții Franței, potrivit pentru toate stările.* Tradus de postelnicul Manolachi Drăghici [Iași: Albina, 1846]. Ediție de Olga Rusu și Constantin-Armand Vizitiu. Iași: Opera Magna, 2005.
Jurcovan [1985] 2012 = Jurcovan, Silvia, *Carte de bucate*. București: Humanitas, [1985] 2012.
M.S. 1929 = *Noua carte de bucate, conținând peste 2000 de rețete încercate din bucătăria tuturor popoarelor civilizate, lucrată și aranjată în ordine alfabetică de dna. M.S.* ... București: Socec, 1929.
Marin [1936] 2005 = Sanda Marin, *Carte de bucate.* București: Humanitas, [1936] 2005.
Opreanu 1938 = Lucreția Opreanu, *Bucătăria românească. Meniuri pentru fiecare sezon și rețete de bucate din toate regiunile românești, în special din Ardeal.* Cluj, f.e. 1938.
Pârvulescu 1938 = Pârvulescu, Maria, *Carte de bucate.* Deva, 1938.
Racoviță 1934 = Racoviță, Simona, *Meniuri pentru întreg anul cu rețetele necesare. Rețete românești și străine.* Sibiu, 1934.
Ricman – Teodoru 2000 = Ricman, Maria, Teodoru, Olimpia. *Poftă bună, copii! Îndreptar practic de alimentație a copiilor sănătoși și bonavi.* Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Scriptum, 2000.
Souli 2000 = Souli, Sofia, *Bucătăria greacă și vinuri, specialități locale, rețete tradiționale.* Traducerea: ING. Irina Nedelea. Athena, fără an [2000?].

ADJECTIVES EXPRESSING QUANTITY IN ROMANIAN COOKBOOKS

(Abstract)

This essay analyzes a few adjectives and adjectival phrases indicating subjectively appreciated quantities. By such phrases, the recipient is indirectly invited to resort to his/her own culinary competence, supposed to be the same with the competence of the recipe author.

This discussion leads to a few conclusions concerning the evolution of Romanian language, in general and Romanian gastronomic vocabulary, in particular. The most important of these conclusions are (1) that linguistic norms become operative gradually and are not always appropriated to the same extent by all speakers of a given language, and (2) that gastronomic language is closer to literary language than to scientific language, as it facilitates the revival of old, long-forgotten words.

Cuvinte-cheie: lexicologie, gastronomie, modalitate, adjectiv, adverb.

Keywords: lexicology, gastronomy, modality, adjective, adverb.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13
mariana_net15@yahoo.com

Anca Mihaela Sapovici

SCHIMBĂRI DE COD ÎNTRE GREACĂ ŞI ROMÂNĂ ÎN SCRIERILE MITROPOLITULUI MATEI AL MIRELOR*

INTRODUCERE

Scriind o *Istorie* a Ţării Româneşti la începutul secolului al XVII-lea, Matei, mitropolit onorific al Mirelor Lichiei şi egumen al Mănăstirii Dealu, grec nativ originar din Pogoniana Epirului, se baza deja pe o tradiţie a scrierii de cronici versificate, cât şi a unei literaturi greceşti redactate în spaţiul cultural românesc. Nu cu multă vreme înainte[1], vistiernicul Stavrinos, compusese o istorie versificată a domniei lui Mihai Viteazul[2], gest imitat de Matei însuşi precum şi de o serie de autori minori din perioada următoare: Ioan Spontis, Gheorghios Palamidis, Antimos Diacrusis, Ignatios Petritzis (Rousso 1939: 130–151).

Istoria celor întâmplate în Ungrovlahia începând de la Şerban Voievod, până la Gavril Voievod începe cu câteva versuri dedicatorii adresate de către autor banului Craiovei, Ianachi Catargi. Încă din primele rânduri vom întâlni câteva ocurenţe ale fenomenului pe care îl vom studia în cele ce urmează, respectiv schimbările de cod între greacă şi română, în textele originale ale Mitropolitului Matei al Mirelor, redactate de către autor după stabilirea sa în Ţara Românească:

Κύρ 'Ιωάννη ἔνδοξε, **μπάνε** τετιμημένε,
Φίλτατε, περιπόθητε και πολυχρονημένε,
Κλάδος ἐκ ρίζης αγαθῆς είσαι ἀπό προγόνων,
Καὶ άξιος νὰ κυβερνᾶς τὸν τῆς **Κραγέβας** θρόνον[3].

CONTACTUL LINGVISTIC ŞI SCHIMBAREA DE COD: PRELIMINARII TEORETICE

Schimbarea de cod lingvistic (codeswitching) reprezintă unul dintre subiectele cele mai dezbătute în problematica limbilor în contact. Fenomenul, studiat extensiv

* Această lucrare este finanţată printr-un grant al Autorităţii Naţionale pentru Cercetare Ştiinţifică şi Inovare, CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-2162.

[1] După însemnarea autorului, poema ar fi fost compusă în închisoare, în zilele de 1 şi 2 februarie 1602. Istoricii sunt de părere că Stavrinos ar fi fost închis la Bistriţa, în zilele ce au urmat asasinării lui Mihai Viteazul pe Câmpia Turzii, în 1601. În 1602 se pare că Stavrinos era încă acolo.

[2] Intitulată *Faptele de vitejie ale preacucernicului şi preaviteazului Mihail Voievod*.

[3] „Doamne Ioane preaslăvite, **bane** preacinstite/Preaiubite, preadorite şi preapline de ani/ Mlădiţă din rădăcină bună eşti, din strămoşi/Şi vrednic să guvernezi al **Craiovei** tron", *Istoria*, rândurile 1–4 (s. n).

în ultimii ani, se referă la juxtapunerea a două sau mai multe coduri de limbaj în cursul aceleiaşi comunicări şi implică ideea unei minorităţi lingvistice în interiorul unei majorităţi socio-culturale şi lingvistice dominante (Gumperz 1982: 59; Scotton-Myers 2006: 37). Este vorba despre persoane care trăiesc în societăţi în care sunt obligate să vorbească curent cel puţin două limbi, suportând un anumit tip de presiune socială pentru a se integra complet în comunităţile din care fac parte[4]. Folosirea conceptului de schimbare de cod presupune existenţa a două coduri distincte între care un bilingv „are libertatea de a opta în mod mai mult sau mai puţin conştient" (Brad-Chisacof 2012: 48). Schimbarea de cod lingvistic „corespunde asumării unei identităţi sau alteia, motivată situaţional şi este considerată un fenomen «stabil» pentru comunităţile multilingve" (Saramandu *et al*. 2009: 10).

Pentru început ar trebui să analizăm oportunitatea utilizării conceptelor de bilingvism şi schimbare de cod pentru comunităţile româno-elinofone din epoca hegemoniei politico-culturale a grecilor constantinopolitani asupra ţărilor române (Ţara Românească şi Moldova), deoarece, „în vreme ce fenomenele legate de bilingvism au anumite trăsături comune, acestea pot avea semnificaţii sociale sensibil diferite" (Gumperz 1970: 3). Aşadar, motivul pentru care o persoană vorbeşte o a doua limbă este un factor foarte important în aprecierea relaţiilor dintre acea persoană şi comunitatea lingvistică alogenă în care ea încearcă să se integreze. Cea mai comună explicaţie pentru utilizarea schimbărilor de cod este aceea că bilingvii se află expuşi zilnic unei presiuni lingvistice venite dinspre ambele limbi, pe care le folosesc ambele limbi în mod natural. Este, însă, cazul imigranţilor greci stabiliţi în ţările române începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea?

Este, în acelaşi timp, important să vedem care era funcţia desemnată limbii române în comunităţile greceşti din Ţara Românească şi Moldova. Stăpâneau într-adevăr vorbitorii implicaţi în aceste relaţii bilaterale limba ţintă la un nivel avansat, putând fi consideraţi bilingvi?

PRECIZĂRI BIBLIOGRAFICE ŞI METODOLOGICE

Înainte de a încerca să răspundem la aceste întrebări, vom aminti studiile care au avut drept obiect limba greacă din ţările române şi fenomenul schimbării de cod cu româna în texte ale unor autori greci stabiliţi în principate şi în operele lui Matei al Mirelor. În ciuda importanţei şi duratei contactului dintre română şi greacă în epoca prefanariotă şi fanariotă, nu există cercetări extensive asupra influenţelor reciproce şi schimbărilor lingvistice induse în cele două sisteme lingvistice.

Lucrare de pionierat, studiul lui N. Iorga, „Le grec dans les pays roumains", semnalează prezenţa unui subtip al limbii greceşti, vorbit în mediul socio-cultural românesc, pe care-l numeşte *greaca comună vorbită*, descriind câteva particularităţi

[4] Idem.

fonetice şi morfologice care o diferenţiază de greaca constantinopolitană. Documentele analizate de Iorga sunt, în majoritatea lor covârşitoare, documente de cancelarie sau literatură epistolară, cele mai multe dintre ele redactate de români vorbitori de greacă: corespondenţa doamnei Ecaterina Salvaresso, soţia domnului Alexandru II Mircea şi mama lui Mihnea II Turcitul, cu sora sa, Maria Fabrizio; a domnului Mihnea cu mătuşa sa; a Mariei Fabrizio cu negustorii pe care-i întrebuinţa pentru diverse chestiuni. Alte documente amintite sunt corespondenţa Banului Mihalce, originar din Hios, chitanţele eliberate de agenţii domnilor români la Constantinopol etc.

De o mare importanţă pentru cunoaşterea fondului lingvistic al scrierilor redactate în principatele române, cartea Liei Brad-Chisacof, *Româna în secolul fanariot*, se caracterizează printr-o abordare extensivă a fenomenului schimbării de cod şi împrumuturilor lexicale din perspectiva conceptului de limbi în contact, caracteristic sociolingvisticii. Autoarea înregistrează multe fapte de limbă specifice literaturii redactate în greaca din principatele române, respectiv literatura epistolară, memorialistică, beletristică, istoriografie şi literatura juridică. Ocurenţele indexate şi descrise de către Lia Brad-Chisacof se referă, însă, cu mici excepţii, la secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Cercetarea noastră va pune în evidenţă faptul că unele dintre fenomenele discutate în această lucrare sunt prefigurate încă din perioada anterioară, pe care am numit-o prefanariotă, şi că anumite observaţii şi concluzii se aplică, în mod firesc, acestei literaturi, încă de la primele ei manifestări, până la spre sfârşitul secolului al XIX-lea.

Studiul lui Alfred Vincent, „Byzantium Regained? The History, Advice and Lament by Matthew of Myra", semnalează o parte dintre termenii discutaţi de noi. Vincent consideră termenii indexaţi împrumuturi, menţionându-i alături de numeroşi termeni de origine turcă. Ne distanţăm de opinia sa, în măsura în care credem că, pentru a fi considerat împrumut, un termen de origine străină trebuie să reprezinte un transfer stabil dintr-o limbă în alta. Împrumutul constituie o schimbare indusă de contactul dintre două limbi, un proces încheiat în transferul dintre limba sursă şi limba receptoare[5], în vreme ce schimbarea de cod este o instanţă izolată, apariţie meteorică, cu o stabilitate relativă, care se menţine în limbaj pentru o anumită perioadă, pentru a dispărea, apoi, pentru totdeauna. Prin urmare, dacă unele dintre turcismele semnalate de Vincent s-au impus în uz, devenind împrumuturi, atât în greacă, cât şi în română, românismele din textele lui Matei al Mirelor sunt – după cum vom arăta mai departe – în majoritate covârşitoare, situaţii de schimbare de cod.

Abordarea noastră se încadrează în sfera sociolingvisticii şi are în vedere atât dimensiunea diacronică a fenomenului schimbării de cod lingvistic, cât şi încadrarea lui în suita de evenimente contemporane autorului.

[5] „While borrowing constitutes a completed contact-induced change, switching from one language to another constitutes a «contact-induced speech behavior» that occurs extensively in the talk of the bilinguals", Alvanoudi (2017: 3).

DIASPORA GRECEASCĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNE

Scrierile lui Matei al Mirelor nu pot fi înțelese pe deplin fără cunoaşterea condițiilor în care au fost scrise, fără integrarea lor în contextul social şi istoric în care au luat ființă. Prin urmare, socotim necesară o scurtă introducere în problematica (de altfel, atât de complexă) relațiilor româno-elene din secolul al XVI-lea şi din primele decenii ale secolului următor.

Desigur, perioada raporturilor lingvistice nemijlocite dintre români şi greci, care acoperă un interval temporar de aproape patru secole, nu este egală. Graficul relațiilor româno-elene cunoaşte o curbă sensibil ascendentă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Primul mare val al imigrației greceşti se înregistrează în primii ani ai lui 1600, în timpul domniei lui Radu Mihnea[6], în vremea căruia cinci dintre cei nouă membri ai Sfatului domnesc erau greci (Ionaşcu 1970: 217). Însă primele inițiative ale grecilor de a se stabili pe teritoriul țărilor române datează de la începutul veacului al XVI-lea. Condițiile favorabile oferite de mediul politic din țările române precum şi posibilitatea de a exploata bogatele resurse naturale al acestui spațiu au atras, cu vremea, din ce în ce mai mulți greci. Dacă, timp de secole, „a emigra însemna (pentru greci, n.n.) să treacă în Italia" (Iorga 1924: 137), sensul acestei mişcări sociale se îndreaptă acum către nordul Europei şi mai ales către Țara Românească şi Moldova, devenite, cu vremea, o adevărată „oază de libertate" (Φάλαγκας 2004: 385). Este bine-cunoscut cazul neomartirului Iacob de Kastoria, care-şi sfătuia tovarăşii să se stabilească în Valahia, pe care o asemuia unui spațiu lipsit de primejdii (Năsturel 1986: 336–337; Φάλαγκας 2004: 385, nota 5; Păun 2006: 309)[7].

Integrarea treptată a grecilor în societatea românească s-a realizat mai ales prin crearea de alianțe familiale. Mulți dintre constantinopolitanii stabiliți în țările române s-au căsătorit cu doamne din boierimea română sau chiar din familiile domnitorilor, unii dintre aceştia devenind personalități importante ale scenei politice şi economice: Cârstea, mare vornic, Trufanda, întemeietorul familiei Pârscoveanu,

[6] Radu Mihnea a domnit, fără întrerupere, în cele două țări române extracarpatice, până în 1626: Țara Românească: 1601–1602; 1611; 1611–1616; 1620–1623; Moldova: 1616–1619; 1623–1626. V. Rezachevici (2012: 29).

[7] Alături de Iacob de Kastoria (jumătatea sec. al XV-lea – 1519), care îşi va sfârşi viața mucenicește, fiind ucis de turci în apropiere de Adrianupoli, putem aminti şi pe Nicolae de Ioannina (1510–1555). Înainte de a fi ucis de turci la Sofia, acesta a petrecut câțiva ani la curtea domnului Mircea Ciobanu, unde a servit ca ostaş în garda domnească (Γόνης 2001: 111). Pentru alte informații legate Sf. Ioan de Ioannina, v. Şt. Ciobanu, „Informations sur la Valachie au XVIe siecle dans une oeuvre hagiographique bulgare", *Balcania*, VII, 1944, 1, p. 123. De semnalat şi postarea de pe blogul protoprezviterului Dimitrie Athanasiou, Θησαυρός γνώσεων και ευσέβειας: https://fdathanasiou.wordpress.com/2014/05/17/ο-άγνωστος-νεομάρτυρας-νικόλαος-ο-εξ-ι/. Alte exemple de oameni ai Bisericii, în trecere sau stabiliți în țările române: Sfântul Nifon, Patriarhul Constantinopolului, chemat de Radu cel Mare la conducerea Mitropoliei Țării Românești, de asemenea, doi mitropoliți de Grevena, Ioasaf şi Sergios, „oaspeți statornici ai Țării Românești" (Pippidi 2001: 279; Popescu N.M., *Patriarhii Tarigradului prin țările românești în veacul XVI*, Bucureşti, 1916; Păun 2006: 309).

Ghinea Tzukalas (Rezachevici 2012: 34), Ghețea din Nicopole, Iordache Ruset, Batişte Veveli, Panaiotache Morona, Draco Ruset, Stamate Hiotu, Ghiorma (Ionaşcu 1974: 219–220) etc.

Acest prim flux semnificativ al elementului etnic grec creează premisele a ceea ce va constitui un adevărat fenomen socio-politic şi cultural, care va influența istoria principatelor danubiene până la revoluția din 1821 şi chiar pe mai departe. Oameni politici, diplomați, literați, ierarhi, negustori caută, în această perioadă, în țările române un liman, un climat mai sigur şi mai propice dezvoltării proiectelor personale şi ambițiilor de ascensiune pe scara socio-politică (Păun 2006: 306–308). Un spațiu fără frontiere (Păun 2006: 304) ia ființă, prin crearea unor rețele sociale ale căror densitate şi complexitate nu au precedent în istoria relațiilor româno-elene.

MATEI AL MIRELOR

Între figurile cele mai notabile ale imigrației greceşti se numără şi Matei, Mitropolit *in partibus infidelium* al Mirelor Lichiei, în Asia Mică, şi egumen al Mănăstirii Dealu din Țara Românească.

Născut în localitatea Pogonianí din Epir în jurul anului 1550, Ματθαῖος ὁ Μυρέων sau Ματθαῖος μητροπολίτης Μυρέων (după cum semnează), a studiat la Constantinopol, fiind, apoi, numit protosinghel al Patriarhiei Ecumenice. Între 1596–1597 a fost trimis la Moscova, iar în 1599 la Lwow, unde a copiat şi împodobit cu miniaturi mai multe manuscrise, păstrate astăzi în biblioteci din întreaga lume. Din 1600 este numit arhimandrit al Marii Biserici din Constantinopol, iar din 1605, Mitropolit (onorific) al Mirelor Lichiei. Între 1606 şi 1607 s-a aflat la Iaşi, în Moldova şi apoi la Craiova. Cândva între 1607 şi 1609 s-a mutat la Mănăstirea Dealu, ctitoria lui Mihai Viteazul de lângă Târgovişte, unde este numit egumen de voievodul Radu Şerban şi unde a rămas până în 1624, anul morții sale.

Matei este una dintre figurile proeminente ale vremii sale, om de cultură, ierarh, artist caligraf[8], scriitor. A cunoscut şi a fost recunoscut de personalități marcante ale vremii sale. După stabilirea în Țara Românească, a redactat câteva scrieri semnificative pentru istoria şi filologia românească[9]. A fost cunoscut multă vreme mai ales pentru *Istoria* sa, sursă unică pentru evenimentele petrecute în Țara Românească în intervalul temporal 1602–1618. Această *Istorie* a cunoscut mai

[8] Copist prodigios, manuscrisele copiate de el sunt răspândite în tot Răsăritul ortodox: Sfântul Munte, Moscova, Ierusalim, Constantinopol.

[9] *Învățăturile* adresate lui Alexandru Iliaş constituie cea de-a doua inițiativă de cultivare a genului parenetic din țările române, după *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Cât priveşte *Istoria celor săvârşite în Ungrovlahia de la Şerban Voievod până la Gavril Voievod*, aceasta va fi reluată, apoi, de *Letopisețul Cantacuzinesc* şi de *Cronica Bălenilor*. Matei a fost, de asemenea, un autor prolific de canoane şi slujbe în cinstea sfinților: Sf. Parascheva cea Nouă de la Iaşi, Sf. Grigorie Decapolitul de la Bistrița olteană, Ierarhii Meletie Pigas, Gavriil Severos al Filadelfiei şi Maximos Margounios.

multe variante (Mihăilă, Zamfirescu 1969: 229–232; Vincent 1998: 306–308; Mazilu 1998: 142). O primă versiune a fost redactată de autor în perioada în care Matei se retrăsese din fața armatei lui Gabriel Báthory la Mănăstirea Bistrița din Oltenia. La îndemnul egumenului mănăstirii, Teofil, va scrie o slujbă a Sfântului Grigorie Decapolitul (ale cărui moaşte erau păstrate în ctitoria boierilor Craioveşti), la începutul căreia va adăuga informații referitoare la venirea sa în Țara Românească, descriind împrejurările care l-au determinat să se refugieze şi dezastrele provocate de oastea principelui Ardealului. Această primă redacție a *Istoriei* se păstrează într-un manuscris incomplet din Biblioteca Națională din Viena (Suppl. gr. 90, f. 5–28), fiind editată şi tradusă de N. Iorga la sfârşitul secolului al XIX-lea (Iorga 1898: 45–51). Ea va fi continuată în vremea succesorului lui Radu Şerban, Radu Mihnea, domn cărturar şi poliglot, de orientare filoelenă, crescut în mediul athonit de călugării de la Mănăstirea Iviron. Având, probabil, intenția de a istorisi împrejurările în care urcase pe tron noul domn, Matei se hotărăşte să amintească şi evenimentele petrecute în vremea predecesorilor acestuia. Această istorie, purtând titlul *Διήγησις σύντομος περὶ τὲ τοῦ Σερμπάνου Βοεβόδα του καὶ Ράδουλου πάρ΄ ἐλπίδα τῆς ἡγεμονίας ἐκπεσόντος, καὶ Ράδουλου Βοεβόδα, υἱοῦ Μίχνα Βοεβόδα ἐν τῇ Οὐγγροβλαχίᾳ εἰσελθόντος*[10] *(Povestire pe scurt despre neaşteptata cădere din domnie a lui Şerban Vodă, zis şi Radu, şi despre venirea în Țara Românească a lui Radu Voievod, fiul lui Mihnea Voievod)* nu este decât o amplificare a evenimentelor prezentate în prefața la Slujba Sfântului Grigorie Decapolitul. *Istoria* beneficiază şi de o scurtă introducere şi de o „anexă", în care autorul adresează domnului câteva sfaturi versificate (patruzeci la număr) fără virtuți literare deosebite. Aceste versuri vor fi reconvertite, în vremea domnului Alexandru Iliaş, nepot al lui Alexandru Lăpuşneanu şi domn al Țării Româneşti (1616–1618) şi al Moldovei (1620–1621 şi 1631–1633), într-o adevărat discurs parenetic adresat domnitorului.

După detronarea lui Alexandru Iliaş şi înscăunarea succesorului său, Gavril Movilă, *Sfaturile*, al căror titlu este *Ἐδῶ γράφομεν τίνας παῤῥανγγελίας ὅπου ἐνουθετήσαμεν τὸν ἐκλαμπρότατον αὐθέντην Ἰωάννην Ἀλλέξανδρον βοεβόδα, ὅταν ἦτον εἰς τὸ σκαμνί τοῦ* (*Aici scriem oarece sfaturi pe care le-am dat prealuminatului domn Ioan Alexandru Voevod, pe când se afla în scaunul său*) vor fi anexate *Istoriei celor săvârşite în Ungro-Vlahia, începând de la Şerban Voievod, până la Gavril Voievod*)[11]. Datate şi localizate de autor, care îşi încheie poemul moralizator astfel: „Fii sănătos, 7126, în Târgovişte, în luna lui Februarie 27. Al Măriei tale întru toate rugător, Matei al Mirelor", *Sfaturile* au fost publicate

[10] Publicată în Iorga 1899: 7–25. Iorga a folosit o reproducere după manuscrisul 502 din Biblioteca Metocului Sfântului Mormânt la Constantinopol, trimisă Academiei Române de către istoricul grec Manuil Ghedeon (Μανουήλ Γεδεών). Se pare că *Povestirea* se mai păstrează într-un manuscris de la Athos, *Koutloumousiou 250* (v. Rousso 1939: 162, n. 3).

[11] Versificată şi amplificată, această ultimă variantă a *Istoriei* redactate în vremea lui Radu Şerban acoperă perioada 1602–1618.

înainte de 1667, dată la care apărea pentru prima oară la Veneția poemul lui Antim Diacrusis (Rousso 1939: 166), intitulat *Διήγησης τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ γενομένου* (*Povestire despre îngrozitorul război ce a avut loc în insula Creta*), în cuprinsul căruia sunt plagiați copios Stavrinos şi Matei al Mirelor (Rousso 1939: 131–137).

LIMBA GREACĂ DIN PRINCIPATELE ROMÂNE

Fenomenul social al stabilirii unui număr semnificativ de nativi greci în țările române, începând cu primele decenii ale secolului al XVII-lea, a produs un tip special de literatură. Numită şi „parler neogrec de Valachie" (Gáldi 1939) sau „limba greacă din Principatele Române" (Brad-Chisacof 2012: 87), această varietate a dat atât texte româneşti cu schimbări de cod greceşti (cele mai numeroase), cât şi texte greceşti cu schimbări de cod româneşti. Primul cercetător care a semnalat existența unei varietăți a limbii greceşti a fost N. Iorga (Iorga 1924: 30). Iorga nu face însă distincția dintre documentele emanate de cancelariile domneşti sau redactate de oficiali români, care întrebuințau limba greacă drept *lingua franca* şi textele redactate de greci nativi, vorbitori de limbă română.

Societatea românească este caracterizată, în perioada prefanariotă şi fanariotă, de un multiculturalism şi multilingvism funcțional. Pe lângă limba română, se mai foloseau greaca, turca, slavona şi, începând cu secolul al XVIII-lea, şi franceza. Între aceste limbi, greaca a deținut vreme îndelungată un statut privilegiat. După afirmația lui Iosif Moesiodax, limba greacă era în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „limba pe care o folosim azi şi cu ajutorul căreia, la timpul potrivit, unii se vor exprima în public, alții vor da sentințe la tribunal, alții îşi vor exprima nevoile şi ideile în fața concetățenilor" (Kitromilides 2000: 157–158, citat în Chisacof 2012: 39).

Schimbările induse în urma contactului lingvistic dintre greacă şi română sunt, după termenul utilizat în bibliografia anglo-saxonă de specialitate, *system-preserving*. Există un număr mare de schimbări de cod, dar un număr foarte limitat de împrumuturi. În schimb, numărul de împrumuturi din greacă în română este incomparabil mai mare. Contactul intens dintre cele două limbi pe o perioadă de timp semnificativă precum şi prestigiul limbii greceşti, au avut drept rezultat un transfer intens de la greacă la română şi unul modest de la română la greacă. Acest aspect poate părea curios, dacă ne gândim la faptul că românii reprezentau grupul dominant, în care grecii încercau să se integreze. Funcția desemnată celor două limbi pe parcursul întregii perioade prefanariote şi fanariote era însă invers proporțională raportului numeric al reprezentanților celor două comunități socio-culturale. Limba română a epocii „abia îndrăznea să concureze cu slavona

cancelariilor şi a slujbelor religioase" (Iorga 1924: 137). În aceste condiţii greaca a avut toate şansele să se impună ca „limba savantă a clasei dominante" (Iorga 1924: 137) şi să-şi păstreze acest statut până spre mijlocul secolul al XIX-lea.

IMPLICAŢIILE SOCIO-CULTURALE ALE FENOMENULUI SCHIMBĂRII DE COD

În ce priveşte motivul utilizării schimbărilor de cod, fără îndoială, aceste cuvinte nu au fost adaptate exclusiv din necesitatea de extindere a funcţiei referenţiale a limbii. Este relevant faptul că Matei foloseşte dublete lexicale în structuri de multe ori identice: „τὸν στέφανόν σου ἔχασες καὶ τὴν χρυσὴν κορῶνα"[12] (2440). În plus, schimbările de cod apar la Matei exclusiv în texte care au destinatar român sau care au ca referent spaţiul socio-politic şi cultural românesc. Astfel, în *Plângerea Constantinopolului* nu întâlnim nici măcar o schimbare de cod cu româna. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru celelalte texte ale lui Matei: versiunile mai vechi ale *Istoriei*, slujbele sau canoanele. Acest aspect lămureşte întrucâtva opţiunea autorului de a utiliza schimbări de cod în cele două texte pe care le examinăm aici. Însă, înainte de face precizări suplimentare asupra acestui aspect, considerăm util să aruncăm o scurtă privire asupra problematicii motivaţiei utilizării schimbărilor de cod intrasentenţiale. F. Grosjean rezumă rezultatele cercetărilor întreprinse în această direcţie. Prin urmare, cele mai importante şi mai frecvente motivaţii pentru utilizarea schimbărilor de cod sunt „filling of lexical gaps, triggering, specifying the receiver of the message, modifying the message, showing personal involvement, emphasizing group identity, communicating a certain mood, excluding somebody, changing the role of the speaker, quoting another speaker" (Grosjean 1982: 152, în Backus 1992: 4).

Dintre motivele enumerate de Grosjean, patru sunt aplicabile în cazul scrierilor lui Matei. Este vorba, în primul rând, de acoperirea realităţilor lexicale specifice mediului socio-politic şi cultural românesc, pentru care greaca epocii nu oferă o soluţie rezonabilă, precum *λέζα* şi *λέζια τζέρει*: „Ύστερον θέλουν χαλασθή η κρίσες που να κάμης/εάν την **λέζια τζέρει** θέλης να παραδράμης·/όμως καν με την **λέζα** αυτήν, καν τε και με τον **νόμον**,/κρίνε πάντα το δίκαιον εἰς τοῦ θεού του δρόμον"[13]. Faptul că autorul foloseşte în aceeaşi secvenţă o schimbare de cod cu româna şi corespodentul grecesc confirmă teza conform căreia „(…) lexical gaps, in the broad

[12] „Cununa pe care ai pierdut-o şi coroana de aur". În opinia lui Babiniotis substantivul *κορώνα* este cuvânt remigrant, împrumutat de latină din greaca veche, Μπαμπινιώτη 2002, s.v. *κορώνα*.

[13] „Mai târziu vor fi stricate judecăţile pe care le faci/Dacă de legea ţării nu ţii seamă/Însă, fie cu legea aceasta, fie cu cea a împărăţiei/Judecă întotdeauna cu dreptate, pe calea lui Dumnezeu", *Istoria*, stihurile 1423–26.

definition (…) do not have to be words for unknown concepts; they can also be words that the bilingual speaker hears more frequently in code *A*, rather than in code *B*" (Backus 1992: 5).

Pe de altă parte, adresându-se unor personaje influente din ţara sa de adopţie, Matei încerca, desigur, să-şi atragă bunăvoinţa destinatarilor scrierii sale. Alternarea celor două limbi este, prin urmare, şi o strategie textuală prin care autorul desemnează destinatarul, demonstrând implicare personală în realităţile momentului. Matei era un bun cunoscător al limbii române, pe care o vorbea, probabil cu uşurinţă, de vreme ce era convocat în diverse procese judecate de domn în divan. O dovedeşte, de altfel, documentul scris de el în română, în 28 aprilie 1623 (Simonescu 1966: 85). În acest sens, schimbările de cod cu româna din textele sale sunt şi o demonstraţie de virtuozitate.

Fiind printre primii autori în textele cărora poate fi decelat fenomenul alternării celor două coduri lingvistice (româna şi greaca), iniţiativa lui Matei poate fi socotită premergătoare. Unele dintre schimbările de cod cu româna utilizate de el sunt semnalate de Iorga în documentele redactate la sfârşitul secolului anterior, altele se datorează exclusiv autorului nostru. Matei s-a numărat, aşadar, printre creatorii unei „mode" culturale, specifice spaţiului socio-politic românesc.

SCHIMBĂRI DE COD CU ROMÂNA ÎN TEXTELE LUI MATEI AL MIRELOR. CORPUS LEXICAL

Substantive comune:

Românisme şi slavonisme:

βοηβόνδα (355 titlu), **βοεβόδας** (827, 1156 titlu, 1324 titlu), **βόδας** (1074)[14] < „voievod, vodă".
βόρνικος (821, 943, 2789), **βόρνικον** (1249) < „vornic".
γραδῖνα (803, 1298) < „grădină".
ζολνήρους (καβαλλάριους) (292) < „jolniri".
ζουπούνουλε (442) < „jupânule".
(τοὺς) **καλαράσηδαις** (987) < „călăraşi".
καμαράσιον (394) < „cămăraş".
(τὴν) κούρτην (424, 1384) < „curtea" (Ac., sg., fem.).
(τὴν) **λέζια τζέρεη** (1418, 1424) < „legea ţării" (Ac., sg., fem).
(τὴν) **λέζα** (1425) < „legea" (Ac., sg., fem.).
Μπάνος < „ban", şi **μέγας μπάνος** (150, 455, 2790).
(τα) **μπουκάτια** (429) < „bucate".
(τὸν) **Μολδόβιον** < „moldovean" (492).

[14] Am indicat, de fiecare dată, între paranteze, numărul stihului în care se regăseşte ocurenţa citată.

ναβάλα şi **ναβάλαν** < „năvală” (187, 788, 901).
Ὄτζηνα (1573) < „obcina”[15].
παχάρνικος (862) < „paharnic”.
Ποστέλνικος (2789) < „postelnic”.
(μέγαν) **σλουζιάρης** (303) < „(mare) sluger”.
σφάτον (116) < „sfat”[16].
σπαθάριν μέγαν (1263) < „(mare) spătar”.
(μεγάλον) **στόλνικον** (392) < „(mare) stolnic”.
τάπμαρον (852) < „tabără”.
ταμπαρωμένη (fem., sg.) (687, 852) < „stabilit într-un campament”.
(τους) **ταραμπάνους** (206) şi **ταραμπάνηδες καβαλλαροί** (294) < „darabani (dorobanți)”.
Τζάρα(ν) (92, 253, 271, 277, 387, 398, 573, 591, 773, 803, 842, 985, 1211, 1520) < „Țara”.
τζοκόντνητζες (1526, 1544) < „ciocoi”.
χάτμανον (1260) < „hatman”.

Cuvinte de origine (neo)latină:

Δόμνα (642 titlu, 661, 669, 683, 755, 1077, 1961) < „Doamna”.
καβαλλαροί (294), **καβαλλάριους** (Ac., pl., masc.) < „călăreț”.
καπετάνος[17] (1140) < „căpitan”.
καστέλλι (892, 897) < „castel”.
κορώνα (1948, 2312, 2440) < „coroană”.
μαντάτον (845, 1255) < „mandat”.
παλάτι (1632, 1885, 2005 titlu, 2024, 2044, 2140) < „palat”.
σαγίτα (2089) < „săgeată”.
φαμελία[18] (1003, 1037, 1048,1072,1084, 2036, 2104) < „familia”.

Cuvinte de origine turcească:

αβάνης (456, 1124, 1312) < „avan”.
βεζίρης (777) < „vizir”.
(τοὺς) **Γιανιτζαρέους** (1192, 1522) < „ieniceri”.
καπητζήδαις (1191) < „capugii”.
κουρουζήδαις (1192) < „curugii”.
μαζίλης (757) < „mazil”.

[15] Apare şi în dicționarul lui Scarlat Vizantios.
[16] Scris greşit *έφάτον.*
[17] În gr. actuală doar în onomastică; altfel, καπετάνιος (v. infra nota 25.)
[18] *Φαμίλια* este utilizat şi astăzi, mai ales în Grecia insulară.

μπουζδουγάνι (1172) < „buzdugan”.
ντιβάνι (1171, 1247, 1253) < „divan”.
ὀλάκης (782) < „olac”.
πασιᾶς (753, 906, 907, 909, 948,1096) < „paşă”.
σερδάροι (705) < „serdari”.
σκαμνιτζαούσιν (782).
(τοὺς) **χαρατζαρέους** (1521) < „hărăcer” (Ac., pl., masc.).
χαράτζιον (96, 1546), **συχνοχάρατζα** (1540), **χαράτζι** (1546) < „haraci”.

Substantive proprii:

Γιοβάσκον (1249) < „Iovaşcu”.
Δρύστορον (1293) < „Dârstor (Silistra)”.
Ερδελίων (107), **(τοῦ) Ἐρδέλη**, (G., sg., masc.), (την) **Ερδελία(ν)** (160, 274, 290, 384, 501, 1539) < „Ardeal”.
Ἱερεμίου (642 titlu, 661, 715) şi **Ἱερεμίαν** (770) < „Ieremia”.
Κατηρτζήν (1177) < „Catargiu”.
Κραγέβας (G., sg., fem.) (4) < „Craiova”.
Κρίστας (821, 861, 943, 949, 954) < „Cristea”.
Κωνσταντῖν (530) < „Constantin”.
Λεχία (548) < „Lehia (Polonia)”
Λούπουλος (862, 869, 936 titlu, 957, 962, 985, 1013, 1034, 1042, 1098 titlu, 1099, 1131, 1179, 1261, 1285, 1300) < „Lupul”.
Μίχνα (Βόδα) (266) < „Mihnea”.
(τοὺς) **Μιχναλίδας** (449) < „Mihneşti”.
(Γαβριήλ) **Μογγίλα** (1156 titlu).
Μολδόβα (531) şi **Μολδοβία(ν)** (518, 520, 531, 655) < „Moldova”.
Μπογδανία (286) < „Bogdania (Moldova)”.
Μπόγδανον (692) < „Bogdan”.
Μπουσδουγάνης (1123, 1311) < „Buzdugan”.
(τὸ) **Μπραίλαβον** (652) şi **Μπραίλαν** (1073) < „Brăila”.
Μπρασοβίου (307) < „Braşov”.
Νίκας (829) < „Nica”.
Παρκάνος (391) < „Bârcan”.
Πετράσκον (1250) < „Pătraşcu”.
(τὴν) **Πόρταν** (457) < „Poarta”.
Πρέδας (150) < „Preda”.
Ράδουλ (305, 372, 393, 405, 461, 487, 761, 1074), (τὸν) **Ράδουλα** (447), **Ράδουλος** (79, 270, 361, 515, 679), (τὸν) **Ράδουλον** (527, 665) < „Radul”.
Ράσκοβον (919) < „Raskovo”.

Ρῶσσοι (293, 297, 379, 861) < „Roşii[19]".
Σερμπάνος (79, 87, 115, 131, 149, 164, 168, 169, 177, 186, 205, 241, 285, 315, 355, 398, 476, 520) < „Șerban".
(τὸ) **Σιμπίνι** (337, 353) < „Sibiu".
Στύντζον (303) < „Stanciu".
Τριγοβύστῳ (D., sg., neutru)**, Τριγόβιστον** (205 titlu, 226, 356, 374, 1239) < „Târgovişte".

OBSERVAȚII ŞI EXPLICAȚII

Schimbările de cod cu româna din *Istoria* şi *Sfaturile* lui Matei al Mirelor către Alexandru Iliaş privesc exclusiv substantivele. Această parte de vorbire ocupă, de altfel, primul loc într-o ierarhie a cuvintelor celor mai uşor de împrumutat dintr-o limbă în alta.

Matei a păstrat, în toate situațiile, genul substantivului aşa cum l-a găsit în română. Această adaptare morfologică organică va fi remarcată şi în cazul schimbărilor de cod din textele greceşti din secolele XVIII şi XIX (Brad Chisacof 2012: 105).

Sub aspect fonetic, remarcăm monoftongarea diftongilor, în transferul de la română la greacă, fenomen perfect explicabil prin aceea că în greacă aceşti diftongi nu există:

/ea/ este monoftongat la /i/: *κούρτην*
/a/ ca în cazul substantivului *λέζα*
/ia/: *λεζιατζέρεη*
/e/: *Ἐρδέλη*.
/oa/ la /o/: *Δόμναν*
/ō/: *κορώνα*.

În cazul consoanelor, observăm următoarele echivalări:

/b/ scris μπ: *Μπάνος*
/d/ echivalat prin δ, ca în *Δόμναν* şi prin τ: *στράτα*
/č/ şi /ğ/ sunt echivalate prin ζ ca în: *λέζα*, *λεζιατζέρεη* şi prin τζ, ca în *Ὄτζηνα* şi *τζοκόντνιτζες*
/ț/ este echivalat prin τζ, ca în: *λεζιατζέρεη*, *Τζάραν*.

Echivalențele fonetice în transferul de la română la greacă au drept rezultat, în cele mai multe dintre cazuri, alterarea formei inițiale a cuvântului. Opțiunea aleasă de fiecare autor în parte în transliterarea multor cuvinte este pur aleatorie.

[19] Corp de trupă de călăreți sau de pedestraşi în vechea armată a Țării Româneşti, compus din boieri de țară (cu uniformă de culoare roşie), DLR, s.v. *roşu*.

Acolo unde un autor redă *i*-ul românesc prin *υ*, un altul va prefera pe *ι*, considerat, poate, mai apropiat de semnul lingvistic pe care-l redă. Stavrinos redă numele oraşului Târgovişte prin *Τιργόβιστον*[20], în vreme ce Matei îl transliterează prin *Τριγοβύστῳ* şi *Τριγόβιστον*. Nu este vorba despre o inconsecvenţă de la autor la autor. Unul şi acelaşi autor utilizează mai multe variante de transliterare. De altfel, redarea numelor româneşti necesită o discuţie în sine, greaca fiind o limbă care preferă adaptarea substantivelor proprii la sistemul fonologic propriu.

Repartiţia în text a românismelor este următoarea: majoritatea substantivelor înregistrează o singură ocurenţă, însă există şi cuvinte pentru care autorul manifestă o anumită preferinţă: *κούρτην*, *μπάνος*, *τζοκόντνιτζες* etc. Ocurenţele încadrate în lista românismelor includ, pe lângă cuvinte moştenite din latină şi cuvinte formate pe teren românesc, şi slavisme şi slavonisme. Unele dintre acestea erau deja o prezenţă familiară vorbitorilor nativi ai limbii române, altele erau împrumuturi de dată mai recentă. Substantivele *obcină*, *postelnic*, *stolnic*, *voievod* (şi *vodă*), *vornic* sunt atestate în documente slavo-române (Stanciu Istrate 2017: 44–52), *grădină*, *sfat* şi *tabără* apar în scrieri româneşti vechi (Stanciu Istrate 2017: 52–100), în vreme ce *hatman* se datorează contactului lingvistic cu slavii nordici.

Trebuie adusă în discuţie şi problema slavismelor cu circulaţie internaţională, cum ar fi, de pildă, substantivul *κράλης*, pe care nu-l putem socoti schimbare de cod cu româna, deoarece era cunoscut şi grecilor[21], făcând parte, probabil, dintr-un fond lexical cu circulaţie balcanică. De altfel, nici forma sub care el apare în text nu ne încurajează să socotim că autorul l-a preluat din limba română, fiindcă termenul autohton nu prezintă în temă consoana *-l*.

În ceea ce priveşte repartiţia în text a latinismelor, *Δόμνα*, *παλάτι* şi *φαμελία* înregistrează mai multe ocurenţe, ceea ce ne îndreptăţeşte să credem că erau familiare autorului. De altfel, circulaţia lor în greaca epocii (sfârşitul sec. al XVI – începutul sec. al XVII-lea), poate fi probată prin cercetarea altor surse. *Palati* poate fi regăsit în Pseudo-Dorotei al Monemvasiei: „εἶχε εἰς τὸ παλάτι του ἕναν νέον θαυμάσιον, Ζῶτον ὀνόματι”[22] (citat în Falangas 2004: 390). Un secol mai târziu, în 1768, ieromonahul Chiril va utiliza şi el acest substantiv în *Descrierea Rusiei*[23]. *Palati*, este considerat de dicţionarul Triandafilidis, medieval, provenit din cuvântul *palation*, utilizat în epoca elenistică, împrumutat, la rândul său, din latinescul *palatium*. Kriaras îl consideră o formă târzie provenită din *palation*, fără să precizeze că este vorba, în fond, de un împrumut din latină.

Domna este înregistrat de dicţionarul lui Kriaras, care-i citează şi pe Stephanus şi Sophocles, menţionând că este vorba despre un împrumut din română şi exemplificând printr-un context din *Istoria* lui Matei al Mirelor[24]. În secolele următoare

[20] Stavrinos, stihul 351, în Legrand 1881.

[21] Kriaras, s.v. *κράλης*.

[22] „Avea în palatul său un tânăr extraordinar, pe nume Zotos”.

[23] Κυρίλλου ιερομονάχου Μωραίτου Ἁγιορείτου Λαυριώτου, *Ρωσσίας περιγραφή*, în Legrand (1881: 166–183).

[24] Stihul 1961.

această ocurență poate fi întâlnită frecvent în literatura neogreacă din principate[25]. Scriind cumnatei sale, Victoria Scarlatachi Rosetti, Ana, soția domnului Moldovei, Mihai Racoviță, își încheie scrisoarea semnând „της σης ευγενείας ευνουστάτη κουμνάτα, Άννα Δόμνα". Scrisoarea, datată 10 aprilie 1709, înregistrează și alte schimbări de cod cu româna (Russo 1911: 8–11).

Sub aspectul sferelor semantice, materialul lexical românesc înregistrat în *Istoria* și *Sfaturile* lui Matei al Mirelor se organizează în câteva câmpuri terminologice. În sfera administrativă și juridico-administrativă se înscriu termeni precum *Βόρνικος*, *Μπάνος*, *Ποστέλνικος*, *Ὄτζηνα*, *Τζάραν*. *Γιανιτζαρέους*, *Δόμναν*, *τζοκόντνιτζες*, *χαρατζαρέους* se referă la ierarhia socio-politică locală, dar și la situația politico-administrativă impusă de situația în care se afla Țara Românească în acea vreme.

Trebuie menționată și opțiunea autorului de a utiliza schimbări de cod cu româna în cazul unor cuvinte al căror corespondent putea fi găsit fără probleme în greaca epocii. Este cazul unor cuvinte precum *πορταροί*, *πασιᾶς* sau *μαζίλης*, *καπετάνος*[26], mai apropiați fonetic de limba de referință decât corespondenții greceşti: *πορτάρης*, *μπασιάς*, *μαζούλης*.

În ceea ce privește turcismele, nu am luat în considerare decât acele cuvinte care nu se regăseau în greaca contemporană autorului sau care apar la Matei cu o formă diferită de cea sub care circulau în greaca epocii. Am lăsat deoparte cuvinte precum: *αγάν* (1191), *κατήδαις* (1305), *μερτίκι* (1161), *μουφτής* (1165), *μπαράτι* (1096), *ολάκης* (782), *ορδινία* (1258), *σερδάρης*, *σεφέρι* (664, 686, 848, 1265), *σουλτάνος* (763), *τζαούσις* (1096), *σαντζάκι* (782, 1175).

În ceea ce privește cuvântul *(τους) ταραμπάνους*, explicarea lui prin *taraban* nu este corectă. *Taraban* este explicat în DLR astfel: „(Învechit; atestat prima dată la 1615) Funcționar fiscal domnesc, probabil perceptor al unui impozit impus tarabagiilor". Sensul oferit în DLR nu pare să se potrivească în contextul *Istoriei* lui Matei. De altfel, chiar autorul folosește acest cuvânt într-o combinație care ajută la dezambiguizarea sensului: *ταραμπάνηδες καβαλλαροί*. Prin urmare, nu este vorba despre *tarabani*, nici despre o funcție înaltă (așa cum sugerează Vincent[27]) ci despre *darabani*, adică despre *dorobanți*[28]. Forma înregistrată de Matei corespunde celorlalte mărturii păstrate în monumente de limbă din secolele al XVI – al XVII-lea.

[25] Ocurență citată și de Brad Chisacof (2012: 108) într-o listă a neolatinismelor pe care le înregistrează greaca din Principate.

[26] Forma utilizată astăzi în Grecia continentală este *καπετάνιος*. Pentru evul mediu, Kriaras înregistrează și alte forme, printre care și *καπετάνος*: *καπεταναίος*, *καπετάνης*, *καπιτάνεος*, *καπιτάνης*, *καπιτάνιος*, *καπιτάνος*. Diversitatea formelor se datorează, parțial, și varietății formale a etimonului. Cf. Kahane-Tietze (1958: 143–144), citat de Kriaras, s.v. *καπετάνιος*, la baza cuvântului grecesc ar sta termenul din dialectul venețian *capetanio* (cu variantele *capetano*, *capitanio*, *capitan*).

[27] Vincent (1998: 329).

[28] *Dorobanț* = (învechit) soldat însărcinat cu menținerea ordinii și a siguranței publice; p. ext. jandarm (cu atribuții speciale), DLR, s.v. *dorobanț*.

Forma *Γιανιτζαρέους* (Ac., pl.) diferă de varianta grecească a acestui turcism. *γιανίτσαρος* sau *γενίτσαρος*[29]. În *Cronica anonimă* editată de G. Zoras avem două forme concurente: *γιανιτζάρος* (45, 42, 80, 751, 758) şi *γιανιτζάραγας* (41)[30]. Această operă istorică[31], ce relatează evenimentele din timpul domniei sultanilor Baiazid II (1481–1512) şi Selim I (1512–1520), uzurpatorul şi succesorul lui Baiazid, a fost redactată, în mod evident, post 1512. Editorul codicelui, G. Zoras, plasează redactarea istoriei în secolul al XVI-lea, ceea ce înseamnă că faptele de limbă sunt contemporane cu cele examinate de noi în acest articol.

În opinia noastră, ocurența din *Istoria* lui Matei este prima atestare a substantivului *hărăcer*[32]. Matei nu foloseşte termenul grecesc, *χαρατζίδες*, fiindcă haraciul (*χαράτσι*) a avut o altă accepție în spațiul grecesc, aceea de „taxă plătită pe cap de locuitor, impusă în primii ani ai stăpânirii islamiste, reprezentând despăgubirea pentru concesionarea dreptului de a trăi şi de a se închina Dumnezeului său (creştin)”[33].

CONCLUZII

La data la care Matei al Mirelor îşi scria *Istoria* şi *Sfaturile*, prezența elementului alogen grec în Țara Românească şi Moldova marca deja o tendință pronunțat ascendentă, tendință favorizată, desigur, de natura politico-economică a relațiilor sociale bilaterale.

Alternarea limbii româneşti cu greaca sau a limbii greceşti cu româna, în textele redactate în această perioadă în principatele române, a dus la apariția unor structuri hibride, printre care se remarcă un număr apreciabil de schimbări de cod recurente. Unele dintre acestea au fost menționate, altele aşteaptă să fie semnalate. Cele mai multe dintre ele se datorează specificității semantice a termenilor utilizați.

În articolul de față, am avut în vedere doar fenomenul inserării cuvintelor româneşti în structuri specifice limbii greceşti, şi mai precis, doar cazurile de schimbare de cod din *Istoria celor săvârşite în Ungrovlahia, începând de la Şerban Voievod până la Gavril Voievod* şi *Sfaturile către Alexandru Iliaş* ale mitropolitului Matei al Mirelor. Unele dintre aceste fenomene lingvistice sunt motivate conjunctural, altele nu se pot explica decât prin încercarea autorului de a capta atenția sau bunăvoința cititorilor. Opțiunea lui Matei de a utiliza cuvinte româneşti în texte redactate în limba greacă se explică în primul rând prin bilingvismul autorului.

[29] V. Κριαράς, s.v. *γενίτσαρος*.

[30] V. Ζωράς 1953. Cifrele indicate de noi între paranteze trimit la numărul rândului. Textul este numerotat marginal de către editor, ceea ce face identificarea ocurențelor foarte facilă.

[31] Conform editorului, această cronică avut drept sursă principală *Istoria* lui Laonicos Halcocondilis.

[32] „Haraccíu, funcționar însărcinat cu strângerea haraciului”, DLR, s.v. *haracciu*.

[33] *ΛΚΝ*, s.v. *χαράτσι*.

BIBLIOGRAFIE

Surse

Mareş, Al. (coordonator), 2016, *Crestomaţia limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), Bucureşti: Editura Academiei Române.

Hurmuzaki, Eudoxiu de, 1911, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea I, Bucureşti.

Hurmuzachi, Eudoxiu de, 1915, *Documente privitoare la istoria românilor. Documente greceşti*, vol. XIV, Bucureşti.

Iorga, Nicolae, 1898, „Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Întâiul memoriu", Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei Istorice, seria II, vol. XX, Bucureşti, p. 45–48 (text grec), 48–51 (trad. rom.).

Iorga, Nicolae, 1899, „Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu", Analele Academiei Române, seria II, tom XXI, MSI, Bucureşti, 7–17 (text gr.), 17–25 (trad. rom.).

Legrand, E., 1881, *Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. II, Paris, 166–183; 231–277.

Mihăilă, G., Zamfirescu, Dan (coordonatori), 1969, *Literatura română veche (1402–1647)*, vol. II, Bucureşti: Editura Tineretului.

Ms. BAR 974, f. 262^{r}–262^{v}.

Russo, D., 1911, *Din corespondenţa Doamnei Ana Racoviţă*, Bucureşti, 8–11.

Ζωρά, Γεωργίου Θ., 1953, „Ἡ βασιλεία τῶν Τούρκων σουλτάνων Βαγιαζήτ Β' καί Σελήμ Α'", Ἑπετηρίς τής Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, vol. ΚΓ', 415–444.

Dicţionare

Βυζάντιος, Σκαρλάτος, 1835, *Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου, μεθηρμηνευμένης εις το αρχαίον ελληνικόν και το γαλλικόν*, Atena.

Κριαράς, Εμμανουήλ, 1969–2012, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας, 1100–1669*, Tesalonic.

Meursius, 1614, *Glossarium graecobarbarum*, Lugduni Batavorum [Leyden]: Luis Elzevier.

Μπαμπινιώτη, Γ., 2002, *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, ediţia a II-a, Atena: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Sophocles, E.A., 1914, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Harvard University Press.

Λεξικό της κοινής νεοελληνικής (ΛΚΝ), 1998, Tesalonic: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ιδρύμα Μανόλη Τριανδαφυλλίδη].

Studii

Alvanoudi, Angeliki, 2017, „Language contact, borrowing and code switchig. A case study of Australian Greek", *Journal of Greek Linguistics*, 1–42.

Backus, Ad, 1992, *Patterns of Language Mixing. A study in Turkish-Dutch Bilingualism*, Wiesbaden: Otto Harrasowitz.

Backus, Ad, 2001, „The role of semantic specificity in insertional code-switching: Evidence from Dutch Turkish", în R. Jacobson (ed.), *Code-switching worldwide II*, Berlin: Mouton de Gruyter, 125–154.

Bouchard, Jacques, 2014, „Perception des Phanariotes avant et après Zallony", *Cahiers balkaniques* 42, 2–14.

Brad Chisacof, Lia, 2012, *Româna în secolul fanariot*, Cluj Napoca: Casa Cărţii de Ştiinţă.

Coman, Marian, 2013, *Putere şi teritoriu. Ţara Românească în secolele XIV–XVI*, Iaşi: Polirom.

Cummins, Jim, 1993, „Bilingualism and Second Language Learning", *Annual Review of Applied Linguistics*, 13, 51–70, Cambridge University Press.

Φάλαγκας, Ανδρόνικος, 2004, „Μορφές Ηπειρωτών στις Ρουμανικές χώρες κατά τον ύστερο βαλκανικό μεσαίωνα", *Δωδώνη*, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, vol.33, Ιωάννινα, 383–448.

Gáldi, Ladislas, 1939, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta.

Georgescu, Valentin Al., 1980, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti: Editura Academiei R.S.R.

Γκλαβίνας, Α., 1974, „Ο εκ Καστορίας Νεομάρτυς Ιάκωβος", *Μακεδονικά* 14, Θεσσαλονίκη: Εταιρία Μακεδονικών Σποδών, 40–49.

Γόνη, Δημητρίου, 2001, *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών Βουλγαρίας και Σερβίας*, Αθήνα: Αρμός, p. 111.

Греку, В., 1906, „К вопросу о ьиографии и историческом труде Лаоника Халкокондила", *Византийский Временник*, tom XIII, p. 198 – 210.

Grosjean, F., 1982, *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Gumperz, John J., Hernandez, Edward, 1969, „Cognitive aspects of bilingual communication", *Working Paper 28*, Berkeley: Language Behavior Research Laboratory, University of California.

Gumperz, John J., 1970, „Verbal strategies in multilingual communication", *Working Paper 36*, Berkeley: Language Behavior Research Laboratory, University of California. Republicat în J. Alatis (coordonator), 1970, *Report of the twenty-first Annual Round-Table Meeting on Linguistics and Language Studies* (Monograph series on Languages and Linguistics, 23), 129–147, Washington, DC: Georgetown University School on Languages and Linguistics. De asemenea în Abrahams, R. şi Troike, R. (coordonatori), 1971, *Language, Culture, and Education*, Prentice-Hall, Inc.

Gumperz, John J., 1982, *Discourse strategies*, Cambridge University Press.

Ionaşcu, Ion, 1974, „Le degré de l'influence des Grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays", în *Symposium. L'époque phanariote*, 21–25 Octobre 1970, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.

Iorga, N., 1924, „Le grec dans les Pays Roumains", în Analele Academiei Române, Buletin de la Section historique, XI, Bucureşti, p. 136–141.

Jacobson R., *Social Implications of Intra-Sentential Code-Switching*. Paper presented at the annual meeting of South Central Modern Language Association (Dallas, Texas, October 29, 1976), articol consultat online la adresa http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED136587.pdf. Retipărire: Jon Amastae, Lucia Elías-Olivares (coord.), 1977, *Spanish in the United States*, 182–208.

Kitromilides, P., 2000, *Iosif Moesiodax. Repere ale gândirii balcanice din secolul al XVIII-lea*, Bucureşti.

Mazilu, Dan Horia, 1998, *Recitind literatura română veche*, Partea a II-a: Genurile literare, Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti.

Myers-Scotton, Carol, 2006, *Multiple Voices. An Introduction to Bilingualism*, Blackwell Publishing.

Olar Ovidiu Victor, 2014, „La răscruce de vânturi. Luca al Buzăului, Matei al Mirelor şi Anastasie Crimca", în *Dragormirna şi ctitorii ei*, Sfânta Mănăstire Dragomirna.

Olar Ovidiu Victor, 2010, „Luca al Buzăului şi Matei al Mirelor. Note de lectură", în *Studii Bizantine*, nr. 1, p. 25–39.

Olar, Ovidiu Victor, 2009, „Profesy and History. Notes on manuscripts in circulation in the Romanian Principalities (Mathew of Myra and Paisios Ligaridis)", în Stănculescu, Ileana, 2009, *Manuscrise bizantine din colecţii bucureştene/ Byzantine Manuscripts in Bucharest's Collections*, Bucureşti: Editura Institutului Cultural Român, 85–95.

Năsturel, P. Ş, 1986, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle a 1654*, Roma.

Panou, Nikos, 2006, „Greek-Romanian Symbiotic Patterns in the Early Modern Period. History, Mentalities, Institutions (I)", *The Historical Review/La Revue Historique*, vol. III, 71–110.

Păun Radu G., „Les grands officiers d'origine gréco-levantine en Moldavie au XVIIe siècle. Offices, carrières et stratégies de pouvoir", *RESEE*, XLV, 1–4, p. 153–195, Bucarest, 2007.
Păun Radu G., „Les Gréco-Levantins dans les Pays Roumains: voies de pénétration, étapes et stratégies de maintien", în *Studia balcanica* 25, Византия, Балканите, Европа, Sofia, 2006.
Pippidi Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, Bucureşti, 2001.
Rezachevici Constantin, „Prefanariotismul. Raportul dintre grecii «împământeniți» şi cei «țarigrădeni»", *Studii bizantine*, 2012, nr. 3, p. 27–41.
Russo, Demostene, 1939, *Studii istorice greco-române*, vol. I, Bucureşti: Fundația pentru literatură şi artă „Regele Carol II".
Sapovici, Anca Mihaela, 2015 „Soarta împrumuturilor lexicale din greacă în limba română actuală: cazul cuvintelor expresive", *Limba română*, nr. 3, 417–425.
Saramandu Nicolae, Nevaci Manuela, 2009, *Multilingvism şi limbi minoritare în România*, Bucureşti.
Simonescu Dan, 1966, „Le chroniqueur Mathaios de Myra et une traduction ignorée de son *Histoire*", *RESEE*, IV, 1–2, 81–114.
Stanciu Istrate, Maria, 2017, *Influența slavonă asupra limbii române*, Bucureşti: Editura Academiei Române.
Ştefănescu Şt., 1965, *Bănia în Țara Românească*, Bucureşti: Editura Ştiințifică.
Vincent Alfred L., 1998, „Byzantium Regained? The History, Advice and Lament by Matthew of Myra", *Thesavrismata* 28, 275–374.
Vincent Alfred L., 2017, „Byzantium after Byzantium? Two Greek Writers in Seventeenth-century Wallachia", în Brown, Amelia, Bronwen, Neil (coordonatori), 2017, *Byzantine culture in translation*, Byzantina Australiensia 21, Brill.

CODESWITCHING WITH ROMANIAN IN SOME OF THE ORIGINAL WRITINGS OF THE METROPOLITAN MATTHEW OF MYRA

(Abstract)

The present study is an investigation of the code switchings with Romanian in some of the original writings of the Greek-origin Metropolitan of Myra Matthew. The study focuses on contact-induced changes in writer's language, such as Romanian words that occurs within the Greek text. Following the suggestions in Iorga (1924) and Brad Chisacof (2012), we analyze the code switchings from the perspective of the sociolinguistics, with an insight into the history of the linguistic relationship between Greek and Romanian within the pre-Phanariote and Phanariote periods.

The conclusions may seem surprising: although the Greek were an ethnic minority in the Romanian countries, the stable changes induced by the linguistic contact between Romanian and Greek were significant in Romanian and negligible in Greek.

Cuvinte-cheie: bilingvism, contact lingvistic, schimbare de cod, sociolingvistică, specificitate semantică.

Keywords: bilingualism, language contact, code swithching, sociolinguistics, semantic specificity.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
mihaela.sapovici@gmail.com

Nicolae Saramandu

ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ LA AROMÂNI

Ne-am referit în câteva contribuții anterioare la diaspora aromânească formată la începutul secolului al XIX-lea în fostul Imperiu Habsburgic după distrugerea, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a orașului Moscopole, centrul renașterii culturale a aromânilor din Peninsula Balcanică[1].

Coloniile aromâne din Viena, Buda, Pesta, Blaj, Timişoara, formate din pătura avută a aromânilor refugiați, din cauza prigoanei, din Imperiul Otoman, au avut un rol important în cultivarea sentimentului național la românii din Transilvania[2]. Este suficient să amintim faptul că *Şcoala Normală a Naţiei Româneşti* din Pesta[3] era frecventată, la începutul secolului al XIX-lea, aproape exclusiv de elevi provenind din familiile aromânilor stabiliți în oraş. Pot fi consultate, în acest sens, listele elevilor din anii şcolari 1808/1809 şi 1809/1810, întocmite de Constantin Diaconovici Loga, primul dascăl al acestei şcoli, pe care a condus-o în perioada 1805–1813[4]. Este meritul acestor aromâni luminați de a fi impulsionat şi sprijinit, material şi uman (prin trimiterea copiilor la şcolile româneşti, nu la cele greceşti), dezvoltarea învățământului în limba română în fostul Imperiu Habsburgic.

Prezentăm, în acest sens, documente recent date la iveală, ale căror originale se găsesc în Biblioteca Universității din Budapesta.

Este vorba de protocoalele (procesele-verbale) de sfârşit de an, încheiate cu ocazia susținerii examenelor de către elevii acestei şcoli, în anii 1809 şi 1810. Aceste protocoale, până de curând necunoscute şi publicate recent prin fotocopiere[5], au fost întocmite de C. Diaconovici Loga[6].

Primul protocol este din 24 aprilie 1809, ziua în care au susținut examenul public cei 31 de elevi ai *Şcolii* din Pesta; al doilea este din aprilie 1810, când au

[1] Vezi Saramandu 1992 a, 1992 b, 1993, 1998. Pentru informații suplimentare, vezi, recent, Papahagi V. 2015, lucrare publicată postum, realizată de autor „spre sfârşitul anilor ’70” (din *Notă asupra ediției*, p. 37).

[2] Vezi Berényi 2000: 5–47 (cap. *Colonia macedo-română din Pesta – focar de cultură românească*).

[3] *Scola Romanesca normală în libera şi kreiasca cetate Pest*, cf. Berényi 2000: 26.

[4] Cf. Onciulescu 1982: 35–82 Saramandu 1992: 59–60, Berényi 2000: 27–28.

[5] Protocoalele sunt reproduse în Onciulescu 1982.

[6] Onciulescu 1982: 73: „în Pesta am deschis şcoală românească după carea s-au cerut şi preot, aici am fost profesor împreună şi tălmaci la maghistrat, ba şi interimal revizor a cărților româneşti deplin 7 ani”. În legătură cu această şcoală, cf. şi Papahagi V. 2015: 208–212.

LR, LXVI, nr. 3, p. 409–414, Bucureşti, 2017

susținut examenul public 26 din cei 41 de elevi înscrişi. Ambele protocoale au fost tipărite la Crăiasca Tipografie a Universității Ungureşti din Buda (în 1809, respectiv 1810).

Regulamentul prevedea ca, înainte şi după examen, să se citească, de către elevi premianți, *orații* (cuvinte de laudă şi de mulțumire) adresate membrilor comisiei de examinare. Protocoalele întocmite de C. Diaconovici Loga cuprind textele orațiilor şi, de asemenea, listele de elevi, cu „clasificațiile" respective: eminenți, clasa I, clasa a II-a. Considerăm util să menționăm numele elevilor:

În 1809 – „eminenți": Alexander Teodorovics, Mihael Macsinka, Ilie Blana, Theodor Muti, Nahum Lazaru, Iohann Bezucha, Nikolae Petrovics, Constantin Docso, Iuliana Theodorovics, Rozina Argyr, Anastasie Kujşoru; „I clasă": Theodor Nikolae, Anna Zyko, Maria Zsembu, Katharina Zyko, Maria Karkalics, Hellena Rajkovics, Sophia Lykovsky, Georgie Pektenariu, Nahum Kujšoru; „II clasă": Christodor Macsinka, Iohann Thuna, Iohann Mihajlovics, Elisavetha Karkalics, Iohann Muthi, Katharina Bezucha, Georgie Mihajlovics, Maria Blana, Elisavetha Bezucha, Maria Vitali, Anastasia Schulya.

În 1810 – „eminenți": Theodor Muthi, Ilie Blana, Christodor Macsinka, Iohann Bezucha, Maria Zsembu, Nahum Lazaru, Katharina Zyko, Constantin Docso, Michael Pulyja, Maria Baraty, Johann Muthi, Theodor Theodorovics, Elisaveta Karkalics, Maria Pometha; „I clasă": Michael Docso, Anastasie Kujşoru, Georgie Pektenariu, Nahum Kujšoru, Michael Agy, Elisabetha Pometha, Sophia Lykovszky, Iohann Petrovics, Georgie Mihajlovics; „II clasă": Maria Manna, Hellena Vulpe, Dimitrie Karkalics.

Ce ne spun aceste nume?

Este evident – fie după *numele*, fie după *prenumele* elevilor – că cele mai multe dintre ele sunt ale copiilor aromâni. La sfârşitul lucrării sale, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen* (Pesta, 1808), Gheorghe Constantin Roja dădea o listă a „prenumeranților" aromâni din Ungaria, Austria, România şi Bulgaria. Multe din numele de familie înşirate de noi mai sus apar şi în lista lui Roja: Arghir, Vitalie, Vulpe, Dera, Dociu, Cheptenaru (cf. Pektenariu), Lazaru, Manu (cf. Manna), Macenca (cf. Macsinka), Muciu (cf. Muthy), Barati, Pulievici (cf. Pulyja), Raicovici, Suliovschi (cf. Schulya), Petrovici, Zicu, Nicolae, Teodorovici, Cuişoru. Este foarte probabil că şi alte nume de familie sunt tot aromâneşti: Jembu (ar. *jembu* 'ştirb'), Dociu (ar. *dociu* 'copil din flori'), Bezuha, Pometa, Blana, Carcalici etc.

Aşadar, existența unui contingent important de elevi de origine aromână la *Şcoala normală română* din Pesta, la începutul secolului al XIX-lea, este incontestabilă. Se înțelege, astfel, pe deplin încercarea lui Roja de a crea o limbă literară unică pentru aromâni şi dacoromâni în *Măestria ghiovăsirii româneşti* (Buda, 1809). Rezultatele acestei *metode* le vom ilustra cu un fragment din *Oraţia înainte de examen*, ținută, la sfârşitul anului şcolar 1808/1809, de către elevul premiant (clasificat ca „eminent"), Ioan Bezuha:

„De analt [= înalt] şi bun ghenos [= neam] Domni!

No [= nu] avem nimalo vărtute [= destulă putere] tra si spunem [= ca să exprimăm] cu a noastre puţăne vorbe măril'ea [= măreția] a eştei zuă, ş-ca ma mult a faţălor a vostre împline de alăvdăciune [= laudă, onoare]. Ma [= dar] cu tut aţea [= cu toate astea] nă lom ază audaţia [= îndrăzneala, curajul] si aştirrăm [= să aşternem, să prezentăm] din nantea [= dinaintea] a Domniile a vostre, ca dinantea a Giudicătorlor [= a examinatorilor], împliń [= plini] de iunere [= vrednicie], la proba aista din tâńe [= dintâi], a noastră ca ma plicată [= plecată, supusă] vorbă. Că prezenţia vostră nu numa o nalţă măril'ea a iştei zuă, ma şi încurună [= o încununează]. Tra aţea, că s-ńilui [= se milostivi] Crăl'easca Maiestate, a nostru ca ma [= cel mai] ńiluit [= milostivit] Monarh, din prea potută dumnizească graţie, cu învârtoşarea [= întemeierea, împurtenicirea] a româneştilor şcoale, Comunitatea aista si o fericească. După nemărzinită mulţămire, nu arămâne [= rămâne] altă napoi [= altceva], ma [= ci] si vă rugăm plicaţi, tra s-vă bitnisiţ [= să daţi atenţie] Dumniile a voastre, să n-ascultaţ noi [= pe noi], ca drămile [= vlăstarele] aţele dintâńe [= cele dintâi], cu părintească arăbdare [= răbdare] şi răşpect [= atenţie]”[7].

ANALIZA TEXTULUI

Particularităţi fonetice

Vocalism

A protetic în: ***a****răbdare* ‘răbdare’ şi ***a****rămâne* ‘rămâne’.

Trecerea lui ***i*** la ***ă*** după ***ţ*** dur: *puţ****ă****ne* ‘puţine’.

Lipsa sincopei în *ar****ă****mâne* ‘rămâne’, particularitate a graiului fărşerot, faţă de forma sincopată *armâne*, generală în celelalte graiuri ale aromânei.

Închiderea, în poziţie neaccentuată, a vocalelor ***e***, ***o*** la ***i***, ***u***: *dumn****i****zească* ‘dumnezeiască’, *pl****i****cată* ‘plecată’, *pl****i****caţi* ‘plecaţi’, *D****u****mniile* ‘Domniile’.

Monoftongarea diftongilor ***ea***, ***oa*** la ***e***, ***o***, particularitate a graiului fărşerot: *aţ****e****le* (pentru *aţ****ea****le*, în celelalte graiuri) ‘acelea’, *a n****o****stră*, *a v****o****stră*, *a v****o****stre* (pentru *a noastră*, *a voastră*, *a voastre*, în celelalte graiuri) ‘a noastră, a voastră, ale voastre’.

Prezenţa diftongului ***oa*** în ***no a****vem* [= *nu̯-avem*] ‘n-avem’.

Forma *l****o****m* ‘luăm’, cu *u-ă* (în hiat) > *u̯ă* > *o*.

Forma *z****u****ă* ‘ziuă’ (cf. dialectal, în Crişana: *zuă*).

Consonantism

Prezenţa consoanelor specifice dialectului ***ľ*** şi ***ń***: *mări****ľ****e* [lit.] ‘mărie [= măreţie]’, *împli****ń*** ‘plini’; *din tâ****ń****e* ‘dintâi’; *s-****ń****ilui* ‘[lit.] s-a miluit [= s-a milostivit]’; ***ń****iluit* ‘[lit.] miluit [= milostivit]; *împli****ń*** ‘plini’.

[7] Textul apare la Onciulescu, 1982: 58.

Fonetisme specifice: ***ĝ*** (pentru ***j***) ***G**iudicătorlor* ʻjudecătorilor'; ***z*** [= ***dz***]: *zuă* ʻziuă'; ***z*** [= ***dz***] (pentru ***ĝ***) *nemărzinită* ʻnemărginită'; ***ț*** (pentru ***č***): *aț**e**le* ʻacele(a)', *aț**e**a* ʻace(e)a'.

Reducerea grupului consonantic ***rn*** > ***r***: *si aşti**rr**ăm* ʻsă aşternem' (particularitate a graiului fărşerot); semnalăm şi notația *rr*, care redă un *r* velar, de asemenea particularitate a graiului fărşerot al aromânei.

Particularități morfologice

Forma invariabilă a substantivului în construcții genitivale: *măriĺea a eştei **zuă*** ʻmăreția acestei zile'.

Păstrarea articolului genitival: *măriĺea **a** eştéi zuă* ʻmăreția acestei zile'; *învârtoşarea **a** româneştilor şcoale* ʻîmputernicirea româneştilor şcoli'; *măriĺea* […] ***a** fațălor **a** vostre* ʻmăreția fețelor voastre'; *dinantea **a** Gindicătorlor* ʻînaintea judecătorilor'; *din nantea **a** Domniile a vostre* ʻdinaintea Domniilor voastre'.

Forma pronominală ***nă*** ʻne' la acuzativ: ***nă** lom* [...] *audația* ʻne luăm îndrăzneala'; *să **n**-ascultaț* ʻsă ne ascultați'.

Forma invariabilă a pronumelui şi adjectivului demonstrativ: *drămile **ațele*** ʻvlăstarele acelea'; ***ațea*** ʻaceea'.

Forma ***aista*** ʻaceasta', ***a eştéi*** ʻacestei', a pronumelui şi adjectivului demonstrativ.

Adverbe şi construcții adverbiale: ***tut*** ʻtot', ***ca ma*** ʻmai'.

Conjuncția ***ma*** ʻci'.

Forma ***si*** ʻsă' (*tra **si*** ʻca să') a conjuncției ***să***.

Particularități lexicale

Cuvinte din dialectul aromân

Termeni moşteniți (sau derivați de la termeni moşteniți din latină):

încurúnă (< lat. *coronare*) ʻîncununează';

alăvdăciune, der. de la *alavdu* ʻa lăuda' (< lat. *laudare*) (atestat în Papahagi P. 1909: 189).

Termeni împrumutați din italiană:

ma ʻdar' (< it. *ma*).

Cuvinte de origine latină, cu sens învechit, arhaic sau cu formă diferită în dialectul aromân:

altă ʻaltceva': ***nu arămâne** altă* ʻnu rămâne altceva';

ază ʻazi';

învârtoşare ʻîmputernicire', der. de la *vârtós* ʻputernic' (DDA s. v. (*î*)*vîrtuşédzŭ*) ʻa da putere, a întări';
ma ʻmai' (< lat. *magis*);
măril'e ʻmăreție, grandoare', der. de la adj. *mare*;
potută ʻputernică' (DDA s. v. *putútŭ* ʻputernic');
si spuném ʻsă arătăm (sa exprimăm)' (DDA s. v. *aspúnŭ* ʻa spune, a arăta');
vărtute ʻputere' (< lat. *virtus*, *-utem*).

Construcții cu corespondent în (eventual, calchiate după) limba comună:
cu tut aţea ʻcu toate astea'; ***tra aţea*** ʻde aceea'.

Cuvinte împrumutate din limbile balcanice:
s-vă bitnisiţ ʻsă dați (acordați) atenție' (DDA s. v. *bi(i)diséscu* ʻa da atenție' < tc. *beïenmek* ʻagreer');
drămile ʻvlăstarele' (DDA s. v. *drắmă* ʻramură', cf. alb. *dërrmi* < bg. *dărma*);
nimalo ʻdestul' (DDA s. v. *nimál*, *nimálo* ʻdestul' < bg. *ne malo*).

Formarea cuvintelor

Lipsa prefixului ***în-*** în ***n**apoi* ʻînapoi', ***n**alță* ʻînalță'.
Forme prefixate cu ***în-***; ***îm**pliń* ʻplini', ***îm**pline* ʻpline'.

Particularități sintactice

Exprimarea complementului direct pronominal fără prepoziția ***pe*** (marcă a genului personal) *să n-ascultaţ* ***noi*** ʻsă ne ascultați *pe* noi'.

Analiza textului pune în evidență faptul că elevul care l-a rostit (probabil, l-a şi scris[8]) era de origine aromână şi ne arată gradul în care şi-a însuşit româna literară. Numeroasele particularități aromâneşti ne determină să considerăm că în familie se vorbea dialectul aromân. Prezența unor elemente de grai fărşerot este în acord cu informațiile de ordin istoric conform cărora colonia aromânească din Pesta la începutul secolului al XIX-lea era formată din familii venite din Albania – după distrugerea oraşului Moscopole, dar şi a altor centre importante: Grabova (de unde era originară familia lui Andrei Şaguna), Şipsca etc. –, unde se vorbeau graiul fărşerot şi cel grabovean. Particularitățile acestor graiuri sunt prezente în scrierile învățaților aromâni Gheorghe Constantin Roja şi Mihail G. Boiagi, care şi-au tipărit lucrările la Viena, Buda şi Pesta[9].

[8] „Nu ştim în ce măsură va fi contribuit Diaconovici Loga la redactarea cuvântărilor în dialect aromân ale elevilor. Va fi avut el noțiuni în domeniul acestui dialect? Sau s-a sfătuit el cu vreun aromân din Pesta, când s-au redactat aceste cuvântări şi s-au introdus în ele latinisme şi dacoromânisme?" (Papahagi V.: 212).

[9] Vezi Saramandu 1992 b, 1993.

BIBLIOGRAFIE

Berényi 2000 = Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000.

DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediția a doua augmentată, Editura Academiei, Bucureşti 1974.

Onciulescu 1982 = D. Onciulescu, *Două tipărituri necatalogate ale lui C. Diaconovici Loga*, în vol. „Academia Română şi Banatul", Tipografia Universității, Timişoara, 1982, p. 35–82.

Papahagi P. 1909 = Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti 1909.

Papahagi V. 2015 = Valeriu Papahagi, *Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, Editura Institutului Cultural Român, Bucureşti, 2015.

Saramandu 1992 a = Nicolae Saramandu, *Pentru o limbă literară comună românilor nord- şi sud-dunăreni*, în vol. „Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrbundert", Tübingen, 1992, p. 133–141.

Saramandu 1992 b = Nicolae Saramandu, *Gheorghe Constantin Roja şi „Şcoala Normală a Naţiei Româneşti" din Pesta*, *Ungaria (1808-1810)*, în vol. „Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani", Fundația Culturală Română, Bucureşti [1992], p. 54–60.

Saramandu 1993 = Nicolae Saramandu, *O gramatică aromână la începutul secolului al XIX-lea*, în „Analele ştiințifice ale Universității «Ovidius»", Secțiunea Filologie, IV, Constanța, 1993, p. 317–320.

Saramandu 1998 = Nicolae Saramandu, *Coloniile aromâneşti din Austria şi Ungaria la începutul secolului al XIX-lea*, în „Simpozion", VII, Giula, 1998, p. 7–14.

LE COMMENCEMENT DE L'ENSEIGNEMENT EN LANGUE ROUMAINE POUR LES AROUMAINS

(Résumé)

Le début de l'enseignement de la langue roumaine chez les Aroumains se produit au commencement du XIXe siècle dans la colonie aroumaine de Buda et de Pesta (Hongrie). Les élèves provenaint des familles aroumaines établies ici après la destruction de la ville aroumaine de Moscopole (Albanie). Dans les textes rédigés dans la langue roumaine littéraire par les élèves aroumains se rencontrent quelques particularités de leur idiome local, le parler aroumain de *Fărşeroți*, utilisé dans la ville d'origine, Moscopole.

Cuvinte-cheie: istoria limbii române, dialectologie, învățământ.

Mots-clé: histoire de la langue roumaine, dialectologie, enseignement.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Cristinel Sava

INTERFERENȚELE DINTRE NORMA LINGVISTICĂ ŞI NORMA LITERARĂ. STUDIU DE CAZ: ACORDUL ÎN NUMĂR AL SUBIECTULUI EXPRIMAT PRINTR-O SINTAGMĂ BINOMINALĂ CANTITATIVĂ[*]

1. Obiectivul articolului de față este acela de a realiza o privire de ansamblu asupra modului în care norma lingvistică şi norma literară se influențează reciproc în timp. În acest scop, am ales situația acordului în număr al subiectului exprimat printr-o sintagmă binominală cantitativă, pe care îl vom urmări în diacronie, atât din perspectiva realizării sale în texte, cât şi din perspectiva normării sale în lucrările cu caracter normativ sau în studiile dedicate acestei probleme. După o scurtă definire a termenilor, vom prezenta mai întâi situația acordului în texte (pentru limba română veche) sau în uzul curent, pe baza statisticilor făcute recent (Croitor 2006; 2012), iar apoi vom urmări evoluția normei literare care priveşte acest tip de acord, pentru ca la final să desprindem concluzii privind interferențele dintre uz şi normă. Între cele două este de fapt o condiționare reciprocă: norma influențează în mare măsură uzul lingvistic (mai ales că dezacordul este sesizat de cei care cunosc norma şi persoanele care nu vorbesc corect sunt ridiculizate), dar şi uzul influențează norma, lingviştii apelând întotdeauna la variantele scrisă şi vorbită ale limbii pentru a-şi verifica teoriile.

2. *Norma lingvistică* (numită de Ion Coteanu şi *normă intrinsecă* [apud Gheție 1982: 32]) are un caracter natural şi abstract, fiind echivalată cu structura limbii (Gheție 1982: 32). *Norma literară* (sau *academică*, în terminologia lui Coteanu [apud Gheție 1982: 32]) este, în schimb, „expresia convențională, în genere coerentă, a unui anumit uz lingvistic (dominant), impusă, cu o forță coercitivă mai mare sau mai mică, persoanelor aparținând unei anumite comunități (culturale)” (Gheție 1982: 36). Ambele au în comun caracterul lor istoric, adică variabilitatea lor în timp, dar, desigur, cel puțin în cazul normei literare, modificarea acesteia se realizează lent, cel mai adesea ca urmare a presiunii exercitate de norma lingvistică (Gheție 1982: 32). Articolul nostru demonstrează însă că şi norma lingvistică se modifică sub influența coercitivă a normei literare.

[*] Îi datorez dlui prof. Gheorghe Chivu inițierea în tainele alfabetului chirilic, dumnealui fiind cel care, atunci când mi-am manifestat interesul pentru limba veche, mi-a pus în mână câteva facsimile pe care să învăț şi să exersez transliterarea alfabetului chirilic. De asemenea, îi datorez şi sinteza de față, elaborată într-o formă inițială în cadrul unui curs al domniei sale la care am participat în perioada studiilor doctorale.

LR, LXVI, nr. 3, p. 415–428, Bucureşti, 2017

Sintagmele binominale cantitative sunt acele sintagme formate din două nominale care alcătuiesc o unitate referențială, având un singur referent; primul nominal (N1) are o valoare cantitativă, iar al doilea nominal (N2) are o valoare referențială, denumind entitatea cuantificată de primul nominal (Croitor 2012: 119). Din această categorie a sintagmelor binominale cantitative ne interesează sintagmele binominale în care N2 este un substantiv la plural, iar N1 este un cuantificator partitiv de tipul *sfert*, *jumătate*, *parte*, *majoritate* (*un sfert/o jumătate/parte din/dintre*, *majoritatea +/– nominal în genitiv*) în cadrul unei structuri partitive sau un substantiv colectiv (*mulțime*, *grup*, *grămadă* etc.) ori cuantificator (*număr*, *pereche*, *serie*) în cadrul sintagmelor pseudopartitive (de tipul N1 *de* N2). Aparenta abatere de la regulile acordului gramatical în cazul acestor structuri a fost observată de la primele gramatici româneşti care s-au scris, renumiți lingviști încercând mai apoi să stabilească nişte reguli sau măcar nişte tendințe de acord.

Acordul este manifestarea relației sintactice dintre două cuvinte, constând în repetarea informației gramaticale de la un cuvânt la celălalt (GALR, II: 352). Termenii implicați în această relație sunt un substantiv şi un adjectiv sau un verb. Adjectivul sau verbul repetă informațiile gramaticale ale substantivului: gen, număr şi caz (adjectivul), număr şi persoană (verbul) (pentru o discuție mai amplă privind mecanismele acordului şi diversele ipoteze care caută să le explice, a se vedea Croitor 2012: 19–47).

Structurile menționate mai sus pun probleme din acest punct de vedere datorită trăsăturilor semantice inerente ale substantivului N1, care, denumind un ansamblu de obiecte organizate într-un tot unitar, prezintă în matricea lui semantică trăsătura [+ Pluralitate], în schimb afixal exprimă trăsătura [+ Unicitate], de unde şi oscilația în ce priveşte acordul verbului-predicat la singular sau plural în funcție de trăsătura care primează într-un anumit context.

3. Norma lingvistică pare destul de constantă în timp: vorbitorii preferă acordul cu N2, acesta fiind perceput drept subiect al verbului, în timp ce N1 este considerat doar un cuantificator.

3.1. Pentru limba română veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea sau, mai precis, 1532–1780), acordul subiectului cu predicatul în cadrul unor astfel de structuri este descris în mai multe lucrări generale (Gheție 1997, Avram 2007, Frâncu 2009), dar şi în studii dedicate acestei teme (Carabulea 1965). Alte lucrări vorbesc doar despre cazurile în care substantivele colective apar în propoziție la singular fără să intre într-o sintagmă binominală (Densusianu 1938, Rosetti 1986, *Tratatul de istorie a limbii române* [manuscris], apud Croitor 2012: 94). Constatările cercetătorilor sunt că, atunci când subiectul este exprimat printr-o sintagmă binominală cantitativă, predicatul se acordă întotdeauna la plural cu cel de-al doilea substantiv (toate exemplele sunt preluate din Carabulea 1965, repetate şi în Avram 2007: 62):

(1) *Printru el toată mulțimea iudeilor supărară-me*.

(2) *Şi iaca săriră toată turma de porci de pre țărmure în mare şi muriră.*

Rar verbul apare şi la singular, dar se explică prin folosirea lui *a fi* cu sensul existențial:

(3) *Că este mulțime de oameni în țara lui.*

Situația este identică şi atunci când al doilea substantiv lipseşte, fiind subînțeles:

(4) *Şi să mirară mulțimea.*

Iar pentru secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, se întâlneşte şi situația în care acordul verbului-predicat se face adesea la plural cu un substantiv colectiv care nu are o determinare substantivală la plural nici măcar subînțeleasă (Carabulea 1965, Densusianu 1938: 393–394, Rosetti 1986: 516, Avram 2007: 62):

(5) *Nărodul văzură Hristos în codru suind*.

(6) *Sfatul, cunoscând pre Ştefan Vodă că-i mai de folos țării, poftiră pre crai să-l lase în pace.*

Constatăm, aşadar, că în limba veche acordul verbului se făcea numai cu N2, chiar în condițiile în care N1 era articulat cu articol hotărât şi determinat de un adjectiv pronominal, ceea ce ar fi trebuit să schimbe raporturile sintactice şi să îl aducă în poziție de centru de grup, atrăgând astfel acordul verbului cu el.[1]

3.2. Dacă pentru limba veche, descrierile uzului lingvistic abundă, pentru limba modernă avem mai puține surse. Astfel, putem deduce întrucâtva norma lingvistică din exemplele inventariate în diverse lucrări, cu caracter mai mult sau mai puțin normativ. Spre deosebire de limba veche, unde norma lingvistică presupunea acord la plural, începând cu secolul al XIX-lea suntem puşi deja în fața oscilației vorbitorilor în astfel de situații.

3.2.1. În secolul al XIX-lea, apar acordurile la singular cu primul nominal dintr-o sintagmă binominală cantitativă, după cum reiese din gramatica lui Ion Heliade Rădulescu. El clasifica substantivele în materiale (concrete) şi ideale (abstracte), iar pe cele materiale le subîmpărțea în comune, proprii şi colective (coprinzătoare), care „arată o adunare au o culegere de mai multe lucruri" (Eliad 1828: 10). În ce priveşte acordul acestor substantive cu verbul-predicat, norma literară, care este în acelaşi timp şi o descriere a normei lingvistice, era foarte laxă: „*Jumătate*, *a treia parte*, *...*, *a mai multă parte*, *a mai mare parte*, *o mulțime*, *o câtățime*, când vor avea după sine un partitiv la înmulțit [plural], verbul atunci se pune iarăşi după voie sau după cum vine mai bine; cum: *o jumătate din oameni sânt sau este*" (Eliad 1828: 85).

Pe lângă pasajul de mai sus, SILR mai aduce ca argument în sprijinul variabilității acordului în secolul al XIX-lea, şi în acelaşi timp ca ilustrare a acordului la plural, faptul că acordul semantic „poate fi găsit, spre sfârşitul secolului, chiar în scrisul unui filolog: «În zilele noastre *sunt o mulțime*, care scriind cu litere latine, nu deosebesc cele două vocale» (Lambrior)" (Rodica Zafiu, în SILR, 309).

[1] Cf. GALR, II: 355: „Prezența articolului hotărât sau a unui adjunct adjectival întăreşte statutul centrului: *Mulțimea a părăsit piața*."

3.2.2. Trecând în secolul al XX-lea, Iorgu Iordan publică, în 1943, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor”*, o lucrare „deschizătoare de drum”, cum o numeşte Valeria Guțu Romalo (2002: 13). Pe lângă norma literară pe care încearcă să o precizeze, din exprimarea lui înțelegem că, pentru astfel de cazuri, el nu stabileşte o regulă clară şi că limba oscila în alegerea substantivului cu care să se facă acordul, iar exemplele inventariate de el ilustrează acest lucru: *grosul minorităților sunt într-o sărăcie*; *o parte din locuitori şedea*; *din acest moment începe o serie de mişcări*; *marea majoritate a revistelor este sub nivelul*; *au venit toată familia*; *mai mult de jumătate din locuri rămâne goală* (Iordan 1943: 413–414). În cazul unora din exemplele de mai sus preferința vorbitorilor spre sfârşitul secolului s-a schimbat în favoarea acordului la plural (vezi *infra* **3.2.7.**).

3.2.3. Într-o lucrare ulterioară, acelaşi Iorgu Iordan identifică şi tendința limbii, care i „se pare că se conformează structurii gramaticale, aşa cum o cunoaştem din evoluția ei de veacuri” (Iordan 1956: 573), de a prefera acordul la plural.

3.2.4. Al. Graur, în *Tendințele actuale ale limbii române* identifică şi el preferința vorbitorilor pentru acordul la plural în structurile binominale cantitative, substantivul colectiv sau partitiv din componența lor „fiind simțit ca un numeral” (Graur 1968: 342).

3.2.5. În 1981, apare o lucrare monografică ce tratează problema acordului în general – *Acordul în limba română*, de Gligor Gruiță. Preferința vorbitorilor, constată Gruiță, este pentru acordul la plural.

3.2.6. Mioara Avram, în *Gramatica pentru toți* (1997), reia o distincție pe care o făcuse Gruiță între diversele colective, opunând substantive de tipul *echipaj*, *familie*, *grup* (care impun acord la singular) unor substantive ca *mulțime*, *majoritate*, *parte*, *jumătate*, care exprimă o cantitate şi acceptă atât acord la singular, cât şi la plural. Ea consideră că acordul după înțeles (la plural) este tolerat atunci când colectivul apare nedeterminat: „se preferă *Majoritatea a venit*, dar se admite şi *Majoritatea au venit*” (Avram 1997: 338). Însă ea identifică şi o tendință, şi anume că, atunci când colectivul este determinat de substantiv la plural, „acordul după înțeles, combinat de astă dată cu acordul prin atracție, se răspândeşte tot mai mult, având perspectiva să devină chiar normă” (Avram 1997: 338). De aici deducem că, cel puțin în a doua jumătate a secolului al XX-lea, acordul la plural a avut o perioadă de declin, sub influența probabilă a normei literare impuse de lucrările normative începând cu jumătatea secolului, care includeau acordul după înțeles în categoria abaterilor de la regula acordului. Însă, după această perioadă de extindere a acordului la singular, norma lingvistică tinde să se replieze şi să revină la varianta de acord consolidată în cursul secolelor.

3.2.7. În 2006, Blanca Croitor întreprinde o cercetare statistică[2], cu ajutorul unui motor de căutare pe internet, asupra acordului sintagmelor binominale cantitative.

[2] Cercetarea este reluată ca anexă în Croitor 2012: 168–174.

A ținut cont de poziția față de verb, sensul de cuantificator nedefinit al lui N1, intercalarea altor componente ale enunțului între sintagma respectivă și verb, elipsa N2 și prezența unor determinanți ai N1 (Croitor 2006: 68).

Pentru fiecare sintagmă colectivă a selectat primele 30 de enunțuri în contexte relevante, de pe site-uri diverse, de la site-uri ale unor publicații sau instituții până la forumuri, unde predomină limbajul colocvial, adunând în total 400 de exemple. Concluziile cercetării sunt următoarele:

- Substantivele cuantificatoare nedefinite (*serie*, *mulțime*, *grămadă*, *majoritate*, *număr*, *grup*, *jumătate*, *parte*, *procent*), în tiparul cu articol nedefinit sau cu numeral, nu impun acordul sau îl impun în foarte puține exemple, verbul-predicat acordându-se cu nominalul cuantificat din sintagmele binominale, cu excepția substantivului *pereche*, care impune acordul verbului-predicat.
- Prezența articolului hotărât la N1 atrage acordul verbului cu acesta (*mulțimea*, *grupul*).
- Prezența unui adjectiv calificativ pe lângă N1 nu afectează într-o mare măsură acordul semantic. (Croitor 2006: 72–73; Croitor 2012: 174)

3.3. În concluzie, norma lingvistică a rămas în cea mai mare parte neschimbată, fidelă acordului la plural în cazul sintagmelor binominale cantitative. Acordul la plural a fost şi mai extins decât în limba română modernă deoarece în limba veche se puteau întâlni astfel de situații și în cazul unor substantive colective care nu admit o determinare la plural.[3] Începând cu secolul al XIX-lea, apar şi primele acorduri la singular, preferința vorbitorilor oscilând între cele două tipuri de acord. În secolul al XX-lea, oscilația acordului se amplifică, iar exemplele din limba veche cu acord la plural în cazul substantivelor colective fără o determinare la plural sunt simțite din ce în ce mai mult ca greşite (Andra Vasilescu, în SILR, 739).

4. În ce priveşte norma literară, aceasta se cristalizează treptat, de la o primă fază în care gramaticile nu emit nicio judecată de valoare privind corectitudinea sau incorectitudinea acordului la plural la fazele ulterioare, în care acordul la plural în cazul unui subiect exprimat printr-o sintagmă binominală cantitativă este inclus în categoria *abaterilor de la regula acordului gramatical*, caz în care avem deja o judecată de valoare. Însuşi numele acestui tip de acord – *acord după înțeles* – lasă să se înțeleagă că nu este vorba de un acord care respectă regulile gramaticale.

4.1. Unele dintre cele mai importante gramatici (gramaticile lui Macarie, Budai-Deleanu, Diaconovici-Loga, Klein şi Şincai, Văcărescu sau Tempea) din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea nu amintesc nimic de acordul substantivelor colective, fie în sintagme binonimale cantitative, fie folosite singure.

[3] Se pare că acordul la plural era o trăsătură a latinei vorbite, care s-a extins tot mai mult şi a pătruns şi în limbile romanice (ILR, I: 281–282; Graur 1937: 76); cf. Frâncu 2009: 164, care atribuie frecvența deosebită a acordului la plural în unele traduceri modelelor străine (în special slavone) după care s-a făcut traducerea, dar conchide că această influență străină nu face decât să întărească o trăsătură specifică limbii române vorbite, explicabilă prin factori interni.

4.2. *Gramatica* lui Eustatievici Braşoveanul notează că norma este ca substantivele colective să se acorde la plural: „numele cele însemnătoare mulțime des să împreunează cu graiul cel înmulțitori" (Eustatievici Braşoveanul 1969 [1757]: 100 [153]), însă exemplul dat nu este concludent.

4.3. Ion Heliade Rădulescu, după cum am văzut, prezintă o normă permisivă: „verbul atunci se pune iarăşi după voie sau după cum vine mai bine; cum: *o jumătate din oameni sânt sau este*" (Eliad 1828: 85).

4.4. *Gramatica română* a lui A. Lambrior (1892) nu aminteşte nimic de acordul substantivelor colective, în schimb conține o observație interesantă. El împarte substantivele colective în două: generale şi partitive. „Un colectiv este *general* când exprimă totalitatea indivizilor ce intră în acea grupă. Atunci colectivul e articulat: *mulțimea*, *adunarea*, *țara*, *prostimea*. Un colectiv e *partitiv* când nu e exprimată decât o parte din totalitatea indivizilor din grupă. Atunci colectivul e precedat de *o*, *un*, *nişte*: *Un stânjen de lemne*, *o mulțime de copii*" (p. 67). Constatarea lui Lambrior se traduce în faptul că, atunci când este articulat hotărât, substantivul colectiv îşi întăreşte trăsătura [+ Unicitate], pe când, atunci când este articulat nehotărât, capătă sens de cuantificator, exprimând „cantitatea". Iar această distincție pe care o face Lambrior are reflexe în plan sintactic, numai că autorul nu a mers mai departe cu constatările.

4.5. Hariton Tiktin prezintă o normă literară care înclină spre acordul la plural. El spune că, atunci când subiectul este exprimat printr-un substantiv colectiv determinat de un substantiv la plural, chiar şi în situațiile în care acest al doilea substantiv este subînțeles, „predicatul se pune de regulă la plural" (Tiktin 1895: 27). Tiktin mai intuieşte un lucru, pe care Valeria Guțu Romalo (2002) îl demonstrează, şi anume echivalența dintre anumite substantive colective şi adjective de tip numeral: *mulțime de iepuri = mulți iepuri*; *o seamă de soldați = câțiva soldați*.

4.6. Aceeaşi preferință pentru plural a normei literare este prezentă şi, doi ani mai târziu, în gramatica lui Philippide: „Substantive colective, precum *grămadă*, *mulțime*, urmate de complimente plurale, ori şi fără complimente, cer de obiceiu pluralul: *o mulțime de oameni au venit* ori chiar *o mulțime au venit*" (Philippide 1897: 379–380).

4.7. Calistrat Şotropa şi Valeriu Grecu, în *Gramatica limbii române* (1931), nuanțează norma anterioară, afirmând că „predicatul verbal şi verbul auxiliar de la predicatul nominal, care, pe lângă subiectul gramatical, are şi un subiect logic, se poate acorda cu acesta, uneori chiar mai bine decât cu cel gramatical: *Se vedeau o mulțime de filigene*" (Şotropa, Grecu 1931: 226).

4.8. Primul cercetător care publică un articol dedicat exclusiv acordului după înțeles este Al. Graur, în 1937, în revista „Viața românească". El este şi primul care stabileşte o normă şi nu se mulțumeşte doar să descrie starea de lucruri: „Când colectivul este considerat ca adevăratul subiect, predicatul se acordă cu el, iar când colectivul face oarecum figură de numeral pe lângă substantivul respectiv, atunci

acordul predicatului se face cu acesta" (Graur 1937: 76). El mai precizează că, atunci când substantivul colectiv este articulat hotărât, nu poate avea valoare de numeral, deci este adevăratul subiect al verbului, şi aduce în discuție şi situația când subiectul este postpus, caz în care întâlnim un acord prin atracție al verbului cu substantivul cel mai apropiat, şi anume substantivul colectiv. Aceleaşi reguli sunt reluate în Dimitrescu 1949.

4.9. În lucrarea sa din 1943, Iorgu Iordan precizează că, atunci când sunt singure, substantivele colective cer un predicat la singular, iar atunci când sunt determinate de un substantiv la plural, care „precizează până la maximum sensul lor «pluralic»", „teoretic, ar trebui să avem pretutindeni predicatul la plural" (Iordan 1943: 413).

4.10. Petre Alexandrescu (1954) consideră că, atunci când este prezent şi al doilea substantiv, acordul se face cu acesta, colectivul având rolul unui numeral nedefinit. El identifică şi trei tipuri de greşeli indiscutabile: (1) acordul la plural cu al doilea substantiv atunci când acesta este subînțeles: *O seamă năvăliră peste dânşii*; (2) acordul la plural cu substantivul colectiv care nu admite un determinant substantival: *Vreo câțiva, copleşind mult pământul, s-au făcut stăpâni, vând şi cumpără între dânşii, iar sărăcimea pătimesc*;[4] (3) acordul la plural cu un colectiv la singular, atunci când între substantivul colectiv şi verb sunt intercalate alte cuvinte: *Iară oastea văzând că au căzut cel mai mare al lor, întinseră fuga*.[5]

4.11. Iorgu Iordan scrie, în 1956, o lucrare normativă – *Limba română contemporană*. Poziția pe care o adoptă este aceeaşi din Iordan 1943, cu o oarecare rafinare a regulii şi indicarea mai clară a unor tendințe şi preferințe ale limbii: „Se poate spune că predicatul capătă formă de singular ori de câte ori subiectul nu este determinat de un substantiv la plural […] Dacă subiectul este însoțit de un substantiv la plural care îndeplineşte pe lângă el funcțiunea de atribut, predicatul stă când la singular, când la plural, fără să putem stabili o regulă, fie şi aproximativ generală" (Iordan 1956: 573). În ce priveşte interpretarea substantivului colectiv, el aminteşte că acele substantive colective „care cer, obişnuit, un predicat la plural sunt simțite şi de aceea tratate ca nişte numerale" (Iordan 1956: 574).

4.12. În acelaşi an în care Iordan publică *Limba română contemporană*, apare prima ediție a *Gramaticii* Academiei; vom face însă referire la ediția a II-a, revizuită şi adăugită. Fiind o lucrare cu caracter normativ, *Gramatica* încearcă să traseze reguli pentru acordul predicatului cu un subiect exprimat printr-un substantiv colectiv. Principiul care primează este cel al înțelesului: „În propozițiile în care subiectul este exprimat printr-un substantiv la singular cu sens colectiv determinat printr-un alt substantiv la plural care indică elementele componente ale

[4] Exemplul acesta este luat dintr-un document mai vechi publicat în *Monografia oraşului Ploieşti*, deci nu este unul din limba contemporană lui.

[5] Nici acest exemplu nu aparține limbii contemporane lui, ci este preluat dintr-un calendar din 1814.

colectivului, predicatul se acordă uneori cu substantivul determinant la plural, atunci când acesta, impunând ideea de pluralitate, este luat drept adevăratul subiect al propoziției" (GA, II: 110). Regula este valabilă chiar şi atunci când al doilea substantiv este subînțeles. Este condamnat acordul verbului la plural cu un subiect exprimat printr-un substantiv colectiv care nu are o determinare la plural, nici măcar subînțeleasă.

4.13. D. Craşoveanu, în 1969, aduce pentru prima dată în discuția privind această problemă acordul verbului la diateza pasivă sau a numelui predicativ, care nu se face doar în număr şi persoană, ci şi în gen, şi este primul care pune sub semnul întrebării includerea acordului la plural în categoria abaterilor de la regula acordului.

El observă că „acordul după înțeles este cel mai frecvent şi, uneori, singurul admis tocmai în situațiile în care verbul-predicat apare la diateza pasivă" (Craşoveanu 1969: 546):

(7) *Vor fi examinate o serie de aspecte ale relațiilor bilaterale.*

(8) *Majoritatea au fost «intervievați» în parcul denumit acum «Hanul Ancuței».*

(9) *Pentru aceasta au fost luate o serie de măsuri pe linie administrativă.*

(10) *O mare parte din apartamente sunt deja terminate.*

(11) *Majoritatea problemelor şi sugestiilor prezentate de autor sunt judicioase.*

Acordul la plural în aceste exemple „se impune a fi cel firesc" şi – identificare a unei preferințe – tocmai de aceea şi cel mai folosit.

Craşoveanu mai aduce şi alte argumente care susțin ideea că, în cele mai multe cazuri, acordul la plural cu substantivul ce determină colectivul este cel corect: (1) atunci când grupul colectiv + substantiv plural apare în poziție de complement indirect, colectivul se comportă ca un determinant de tip numeral: *dau bomboane la o mulțime de copii – dau bomboane la patru copii* sau când, (2) aflându-se în poziție de complement direct sau indirect, este reluat prin clitic substantivul plural: *la o mulțime de studenți li s-a atras atenția*.[6] Prin urmare, spune el, „precizările de mai sus ne fac să ne întrebăm, în concluzie, dacă e întru totul justificat să se considere că acordul după înțeles constituie o abatere sau o excepție de la regulile acordului – aşa cum lasă să se înțeleagă Gramatica Academiei, unde acest tip de acord este discutat sub titlul: *Excepții şi abateri de la regulile acordului*" (Craşoveanu 1969: 549).

4.14. În 1978, Iorgu Iordan şi Vladimir Robu vorbesc deja despre o normă „care recomandă acordul la plural cu determinatul". Totuşi, adaugă ei, „în practică lucrurile nu se prezintă întotdeauna aşa; acordul se face după cum consideră vorbitorul numele colective" (Iordan, Robu 1978: 603). Se aplică acelaşi principiu: când sunt considerate unitate, se face acord la singular, când vorbitorul distinge

[6] Când însă colectivul este articulat hotărât, situația se schimbă (*dau bomboane mulțimii de copii*, *mulțimii de studenți i s-a atras atenția*), un argument în plus pentru interpretări diferite ale acestui grup în funcție de tipul de articulare. (n.n. – Cristinel Sava).

elementele componente, se face acord la plural. Însă, deşi autorii vorbesc de o normă ce recomandă acordul la plural, puţin mai jos afirmă că „acest raport sintactic nu s-a constituit încă într-o normă, deoarece componentele sintagmei *subiect + determinant la plural* sunt simţite mai mult sau mai puţin libere de diferiţi vorbitori, şi chiar de acelaşi vorbitor, în situaţii diferite" (Iordan, Robu 1978: 603).

4.15. În 1981, apare o lucrare monografică ce tratează problema acordului în general – *Acordul în limba română*, de Gligor Gruiţă. Demersul lui este unul structuralist, iar rezultatele sunt mai mult decât interesante. Cartea sa conţine multe observaţii profunde, care pot constitui o normă, ce-i drept cu destule subpuncte. În primul rând, el distinge între *colective complete* (= substantive care, pe lângă trăsătura [Pluralitate], conţin tematic o marcă semantică în plus, indicând elementele care compun acea pluralitate [Gruiţă 1981: 51]) şi *colective incomplete* (= substantive care conţin tematic numai semul [Pluralitate], neprecizându-se natura elementelor care alcătuiesc această pluralitate [Gruiţă 1981: 53]). Colective complete: *oaste*, *armată*, *norod*, *boierime*, *lume*, *studenţime* etc. Colective incomplete: *grup*, *mulţime* etc.

Ca reguli, el stabileşte:

a) Colectivele complete cer verb la singular.[7]

b) Colectivele incomplete pot apărea în trei ipostaze: (1) ca substantive-subiect (*O echipă de sportivi a fost invitată*) şi se comportă ca orice alt substantiv în ipostaza de subiect, (2) ca numerale-subiect (substantivul al doilea este subînţeles: *O sumedenie sunt încă nerezolvate*) şi impun persoana a III-a plural verbului-predicat, şi (3) ca numerale-atribut (*O serie de întrebări au fost puse în pauză*), caz în care ies din sfera relaţiilor de acord.

El mai sesizează că substantivele colective incomplete exprimă o idee cantitativă, fiind resimţite în multe contexte ca numerale nehotărâte şi echivalează un exemplu ca: *O mulţime de propuneri au fost făcute* cu enunţul paralel: *Douăzeci şi trei de propuneri au fost făcute*. Problema este că nu în toate situaţiile este posibilă această interpretare, altfel problema acordului substantivelor colective ar fi fost rezolvată.

Gruiţă face o anchetă cu seturi de câte trei întrebări pentru fiecare colectiv incomplet, exprimând cele trei valori pe care acesta le poate lua; toate verbele sunt puse la diateza pasivă. Acolo unde enunţurile au fost percepute ca negramaticale, li s-a cerut respondenţilor (studenţi la filologie) să facă modificări, astfel încât

[7] El citează şi câteva exemple din limba veche, în care colectivele complete se acordau la plural: *Nărodul auzind această beseadă rea, întristară-se.* Începând cu secolul al XVIII-lea astfel de exemple sunt tot mai rare, până dispar cu totul, deşi *Gramatica* Academiei şi chiar şi Al. Graur, în *Gramatica azi*, încă mai condamnau astfel de construcţii, cu toate că ele dispăruseră din uz. Dispariţia acestui tip de acord Gruiţă o pune pe seama a două cauze: o interpretare diferită a sensului acestor substantive de către vorbitor sau slăbirea vreunei influenţe străine, citându-l în acest sens pe Ioan Pătruţ, *Calques slaves et grecs en roumain*, 1968, 235–243, care afirmă că acest acord ar fi o influenţă slavă. Cf. însă ILR, I: 281, unde se dă exemplul lat. *gens*, care admitea acord la plural.

enunțurile să fie posibile. În urma modificărilor făcute, Gruiță a constat câteva lucruri interesante, dintre care amintim câteva: (a) „prezența trăsăturii [– Abstract] la elementele care compun ansamblul dă acestuia un caracter concret şi-l face mai apt de a fi privit ca o unitate" (Gruiță 1981: 57); în timp ce trăsătura [+ Abstract] exclude interpretarea colectivului ca substantiv-subiect (deci cu acord la singular), trăsătura [– Abstract] permite ambele interpretări; (b) prin inserarea unor adjective calificative ca determinante ale colectivelor valoarea substantivală a colectivului este consolidată, iar interpretarea lui ca substantiv-subiect devine, în unele cazuri, singura posibilă; (c) prin înlocuirea verbului-predicat cu un verb care permite şi o citire de ansamblu, nu doar individuală, se ajunge în situația ca acordul la singular să fie considerat corect; (d) prin inserarea unor adjective demonstrative ca determinante ale colectivului sau prin articularea colectivului cu articol definit, toate colectivele (cu excepția lui *seamă*) se substantivează, devenind centru de grup şi impunând acordul la singular (Gruiță 1981: 55–62).

Gruiță subliniază că substantivele partitive (*majoritate*, *rest*, *parte*, *treime*, *sfert* etc.) sunt în primul rând numerale şi de aceea acordul în cazul lor se face la plural. El face şi câteva precizări legate de colectivul *majoritate*: „Fiind foarte des utilizat în anumite contexte în care are cam acelaşi conținut [+ Deputat], acest cuvânt a ajuns un fel de colectiv cvasicomplet, care exprimă tematic nu numai semul [Pluralitate], ci şi pe acela de [Deputat], eventual [Membru], [Alegător], care se cam suprapun din punctul de vedere al realității desemnate. Cu această încărcătură semantică, el are statutul gramatical al unui colectiv complet (predicat la singular): *Majoritatea republicană a votat contra.* În lipsa trăsăturii menționate, *majoritate* devine un colectiv incomplet, cu valență în primul rând de numeral." (Gruiță 1981: 64).

4.16. Noua *Gramatică* a Academiei (GALR) apărută în 2005 distinge, în clasa substantivelor colective, între (1) substantive colective care îşi specifică membrii (echivalentul colectivelor complete de la Gruiță), (2) substantive colective care îşi specifică numărul (*pereche*, *duzină*) şi (3) substantive colective care nu îşi specifică nici membrii, nici numărul (aceste ultime două categorii corespund colectivelor incomplete de la Gruiță). În cazul colectivelor care îşi specifică membrii, dacă nu au accepții speciale, metaforice, care le scot din această categorie, acordul este gramatical, la singular (lucru constatat şi de Gruiță). Celelalte substantive colective, în structura cu un adjunct substantival, permit ambele tipuri de acord, în funcție de interpretarea care li se dă: centru de grup (şi atunci impun acord la singular) sau cuantificator (şi atunci impun acord la plural).[8] Articolul hotărât întăreşte calitatea substantivală, articolul nehotărât o diminuează în favoarea celei de cuantificator. (GALR, I: 109–113).

[8] Substantivul la plural – centru de grup nominal poate fi şters şi locul lui poate fi luat de nominalul colectiv; în acest caz, colectivul funcționează ca o proformă ce îşi procură referința anaforic sau cataforic: *(Dintre elevi) o mulțime mi-au răspuns.*, *O mulțime (de elevi) mi-au răspuns.* (GALR, II: 355)

GALR consideră că, datorită hipercorectitudinii, vorbitorii optează de multe ori pentru acordul gramatical, dar menționează că şi varianta cu acordul după înțeles sau prin atracție este foarte frecvent întâlnită (GALR, II: 355).

4.17. O altă monografie dedicată articolului este publicată în 2012 de Blanca Croitor. În urma analizei extinse pe care o întreprinde, ajunge la concluzia că „acordul sintagmelor pseudopartitive depinde de gradul de referențialitate al lui N1 şi de tipul semantic de predicat" (Croitor 2012: 160). Dintre cele care ne interesează pe noi, substantivele cel mai puțin referențiale sunt cele cardinale şi cele cantitative generice, iar substantivele cel mai puternic referențiale sunt cele partitive. Din punctul ei de vedere, în cazul sintagmelor partitive acordul la plural se justifică atât semantic, cât şi formal. În cazul sintagmelor pseudopartitive, cel mai important factor care decide tipul de acord este gradul de gramaticalizare al substantivului N1, care are în general rolul unei unități de măsură pentru entitatea exprimată de N2 (Croitor 2012: 330–331). Lucrarea Blancăi Croitor are meritul de a stabili că, în cazul sintagmelor binominale cantitative, acordul la plural nu este doar semantic, ci şi formal, gramatical, meritând să fie scos din categoria abaterilor.

4.18. În concluzie, norma literară s-a cristalizat destul de greu, cu fluctuații, dar a devenit tot mai rigidă de-a lungul timpului, în special din a doua jumătate a secolului al XX-lea, incluzând treptat acordul la plural în cazul sintagmelor binominale cantitative în categoria abaterilor de acord. Chiar dacă „acordul prin atracție este favorizat de anumite structuri sintactice: *un grup de fani au luat scena cu asalt*, *un set de principii au fost anunțate în şedința de luni*, *o parte a suporturilor* [sic!, probabil *suporterilor*] *au fost dezamăgiți*", totuşi „norma academică respinge acest tip de acord" (Andra Vasilescu, în SILR, 738). Chiar dacă GALR consideră că acordul gramatical este preferat de multe ori ca urmare a hipercorectitudinii, acesta este inclus în continuare în categoria abaterilor de la regula acordului (GALR, II: 353 ş.u.).

5. Articolul nostru a avut ca obiectiv identificarea influențelor reciproce între norma lingvistică şi norma literară. După cum am văzut, la început norma literară era destul de laxă, reflectând oscilația care începuse să apară şi în cadrul normei lingvistice între acordul la plural şi inovația: acordul la singular. Cu trecerea timpului, lucrările normative şi diversele studii au încercat să reglementeze acest aspect al gramaticii, pentru a fi eliminate orice dubiu şi orice zonă gri. Norma literară s-a îndreptat tot mai mult spre acordul formal, gramatical, încadrând acordul la plural, mai adecvat semantic, în categoria abaterilor de la regula acordului, deşi majoritatea autorilor indică cel de-al doilea tip de acord ca fiind preferat de vorbitori, cu toate că nu este corect din punct de vedere formal. Unii autori au condamnat acordul după înțeles în anumite contexte. Alții, începând încă din prima jumătate a secolului trecut, au introdus distincția: când substantivul colectiv este considerat un tot unitar, acordul se face la singular; când accentul se pune pe membrii colectivității, acordul se face la plural. Însă în ciuda acestei distincții care s-a făcut, confuzia

s-a păstrat, deoarece era dificil de diferențiat între situațiile când accentul se punea pe colectivitatea în ansamblu sau pe membrii colectivității, iar vorbitorii, din teama de a nu greşi, au recurs la hipercorectitudine, la varianta „sigură" – acordul gramatical – creându-se astfel, în mod artificial credem noi, o intensificare a utilizării acordului aşa-zis gramatical. Însă, după cum amintea şi Iorgu Iordan, structura gramaticală „aşa cum o cunoaştem din evoluția ei de veacuri" este croită pe calapodul acordului la plural. Iar lucrul acesta este demonstrat de faptul că, în limba veche (Carabulea 1965), acordul se făcea numai la plural, iar, în limba actuală (Croitor 2006; 2012), se preferă cu o pondere însemnată acordul la plural. Prin urmare, având în vedere că limba şi norma se influențează reciproc, putem considera că perioada de după anii '40 ai secolului trecut până spre sfârşitul secolului, când acordul la singular era utilizat mult mai frecvent decât acum, prezintă o „deviere" de la structura gramaticală a limbii române, deviere atrasă de o normă impusă conştiinței vorbitorilor şi aşa destul de sensibile la problema acordului. Astăzi, când cercetările au adus noi argumente în favoarea interpretării celui de-al doilea substantiv ca centru de grup şi condiționarea nu mai este „în cazul în care considerăm colectivul în ansamblu, atunci se face acord gramatical, iar în cazul în care considerăm membrii colectivității, atunci se face acord după înțeles" (deci de la interpretarea colectivului la acord), ci „în cazul acordului gramatical, colectivul este interpretat ca centru de grup, în cazul acordului după înțeles, substantivul la plural este interpretat ca centru de grup" (deci de la tipul de acord la interpretarea colectivului), vorbitorii sunt mai relaxați din acest punct de vedere, şi atunci limba tinde spre structura ei mai veche.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu 1954 = Petre Alexandrescu, „Despre acordul predicatului cu subiectul", în *Limba română*, III, nr. 3, 1954, pp. 22–26.

Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997.

Avram 2007 = Mioara Avram (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007.

Breban 1973 = Vasile Breban (coord.), *Limba română corectă. Probleme de ortografie, gramatică, lexic*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1973.

Carabulea 1965 = Elena Carabulea, „Acordul după înțeles şi prin atracție în limba română veche", în *Limba română*, XIV, nr. 5, 1965, pp. 593–608.

Craşoveanu, 1969 = D. Craşoveanu, „Extinderea acordului după înțeles", în *Limba română*, XVIII, nr. 6, 1969, pp. 545–549.

Croitor 2006 = Blanca Croitor, „Acordul predicatului cu subiectul realizat printr-o sintagmă colectivă sau partitivă (date statistice)", în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română – aspecte sincronice şi diacronice. Actele celui de al 5-lea colocviu al Catedrei de limba română (8–9 decembrie 2005)*, Editura Universității din Bucureşti, Bucureşti, 2006, pp. 67–74.

Croitor 2012 = Blanca Croitor, *Acordul în limba română*, Editura Universității din Bucureşti, Bucureşti, 2012.

Densusianu 1938 = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine. Tome II. Le seizième siècle*, Librairie Ernest Leroux, Paris, 1938.
Dimitrescu 1949 = Florica Dimitrescu, „Acordul după înțeles”, în *Cum vorbim: revistă pentru studiul şi explicarea limbii*, I, nr. 7, 1949, pp. 18–22.
Eustatievici Braşoveanul 1969 [1757] = Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, *Gramatica rumânească (1757). Prima gramatică a limbii române*, ediție, studiu introductiv şi glosar de N.A. Ursu, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1969.
Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2009.
GA = Al. Graur (coord.), *Gramatica limbii române*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, vol. II, 1966.
GALR = Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. I, II, 2005.
Gheție 1982 = Ion Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.
Gheție 1997 = Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997.
Graur 1937 = Al. Graur, „Acordul după înțeles”, în *Viața românească*, XXIX, nr. 11, 1937, pp. 76–85.
Graur 1968 = Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române.* Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1968.
Graur 1973 = Al. Graur, *Gramatica azi*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1973.
Gruiță 1981 = Gligor Gruiță, *Acordul în limba română*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.
Guțu Romalo 2002 = Valeria Guțu Romalo, „Despre «acord»: reguli şi abateri”, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din Bucureşti, Bucureşti, 2002, pp. 11–29.
Guțu Romalo 2008 = Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine şi greşeală. Limba română de azi*, ediția a III-a, revăzută şi adăugită, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.
Eliad 1828 = I. Eliad, *Gramatică românească*, [Sibiu], 1828.
Hristea 1984 = Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, ediția a treia revăzută şi din nou îmbogățită, Editura Albatros, Bucureşti, 1984.
ILR = Al. Graur (redactor responsabil), Eugen Cizek, Gabriela Creția, I. Fischer, Maria Iliescu, Liana Lupaş, Liliana Macarie, Rodica Ocheşanu, Teodora Popa-Tomescu, Elena Slave, Sorin Stati, Angela Vasiliu, Lucia Wald, *Istoria limbii române*, vol. I: *Limba latină*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1969.
Iordan 1943 = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor”*, Editura SOCEC & Co., Bucureşti, 1943.
Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Editura Ministerului Învățământului, Bucureşti, 1956.
Iordan, Robu 1978 = Iorgu Iordan şi Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978.
Lambrior 1892 = A. Lambrior, *Gramatica română. Fonetica şi morfologia*, editor Gh. Ghibănescu, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, Iaşi, 1892.
Philippide 1897 = Alexandru Philippide, *Gramatică elementară a limbii române*, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, Iaşi, 1897.
Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediție definitivă, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

SILR = Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula (ed.), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2012.

Şotropa, Grecu 1931 = Calistrat Şotropa şi Valeriu Grecu, *Gramatica limbii române*, ediția IX (I-a în colaborare), Editura SOCEC & Co., Bucureşti, 1931.

Tiktin 1895 = Hariton Tiktin, *Gramatica română pentru învĕţământul secundar. Teorie şi practică*, partea II: *Sintaxa*, ediția a II-a prelucrată, editura autorului, Bucureşti, 1895.

THE INTERPLAY BETWEEN LINGUISTIC NORM AND LITERARY NORM. CASE STUDY: AGREEMENT IN NUMBER OF THE SUBJECT EXPRESSED BY A QUANTITATIVE BINOMINAL PHRASE

(Abstract)

The article aims to describe the interplay between the linguistic use and the literary/academic norm regarding the agreement of the subject when expressed by a quantitative binominal phrase, where the second nominal is a plural noun, and the first nominal is a quantifying partitive noun (*quarter, half, part, majority*), a collective noun (*bunch, lot, group*), or a quantifier (*number, pair, series*). The description is diachronic and follows both the linguistic use as seen in Old Romanian texts and various other studies for the Modern Romanian and the formation of the academic norm beginning from the first grammars of Romanian until the most recent studies. The conclusion of our research is that the linguistic norm/use favours the agreement in the plural with the second nominal, with a slight exception during the second half of the 20th century, when the agreement in the singular gained momentum as a result of the literary norm becoming stricter in this respect and accepting only the formal agreement in the singular with the first nominal, relegating the agreement in the plural with the second nominal (semantic agreement) to the category of deviations from the norm. However, some older and latest studies indicate that the agreement in the plural is correct not only on the semantic level, but also on the formal level.

Cuvinte-cheie: acordul după înțeles, substantive colective, normă literară, normă lingvistică, sintagme binominale cantitative.

Keywords: semantic agreement, collective nouns, literary norm, linguistic norm, quantitative binominal phrases.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Maria Stanciu Istrate

PILDE PROFANE ÎNTR-UN MANUSCRIS ROMÂNESC AFLAT LA MANCHESTER

Printre manuscrisele româneşti vechi, aflate astăzi departe de locul în care au fost copiate, se numără un codice miscelaneu care a făcut cândva parte din biblioteca lui Moses Gaster şi este păstrat astăzi în Biblioteca John Rylands a Universităţii din Manchester[1]. Miscelaneul, înregistrat în biblioteca manchesteriană sub cota ms. 2094, a fost copiat în 1768 de logofătul Matei Voileanu în localitatea Şoimuşul Românesc, judeţul Harghita[2].

Majoritatea textelor pe care le conţine sunt redactate în limba română: *Minunile Maicii Domnului* (f. 2–105^{v})[3]; *Istoriile Sfântului Varlaam către Ioasaf, feciorul lui Avemer* (f. 106^{v}–110^{v}); *Istoriia Sfântului Vasilie pentru un preot ce au trăit 170 de ai* (f. 111^{r}–112^{r}); *Istoriia Sfântului Arhanghel Gavriil, când au slujit la un sihastru ani 30* (f. 112^{r}–112^{r}); *Istoriia unui împărat foarte scumpu* (f. 113^{v}–115^{r}); *Minunile Sfântului Nicolae* (f. 116^{r}–149^{v}). La sfârşit au fost introduse unele texte slavone, însoţite de traducerea lor în limba română.

Obiectul lucrării de faţă îl constituie editarea celui de-al doilea text al miscelaneului[4], *Istoriile Sfântului Varlaam către Ioasaf, feciorul lui Avemer,* care conţine unele dintre pildele[5] întâlnite în îndrăgitul roman popular *Varlaam şi Ioasaf*, scriere de largă circulaţie în literatura Evului Mediu.

Pe teritoriu românesc, celebrul roman ascetic a pătruns mai întâi în variantă slavonă. Cea mai veche copie, păstrată în manuscrisul slav 132, aflat astăzi la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, este scrisă în slavona de redacţie mediobulgară şi datează de la începutul secolului al XV-lea. Două secole mai târziu, în 1648 sau 1649, logofătul Udrişte Năsturel, descendentul unei vechi familii boiereşti din Ţara Românească, efectuează prima şi în acelaşi timp cea mai valoroasă traducere a romanului.

[1] Vezi E.D. Tape, *A Rumanian Manuscript Miscellany in the John Rylands Library*, în „Bulletin of the John Rylands Library", vol. 42, no. 2, March, 1959–60, p. 481–492.

[2] Pentru însemnările manuscrisului, ca şi pentru descrierea sa, vezi Maria Stanciu Istrate, *Un manuscris românesc din Manchester:* ***Istoria unui împărat foarte scump***, în volumul *Pagini alese. Omagiu lui Alexandru Mareş la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Bucureşti, 2016, p. 223–239.

[3] Prima filă s-a pierdut.

[4] Pentru editarea unui alt text românesc *Istoria unui împărat foparte scump*, vezi Maria Stanciu Istrate, *loc. cit.*, p. 233 – 235.

[5] Pentru *pilda inorogului*, vezi Cătălina Velculescu, *Cărţi populare şi cultură românească*, Bucureşti, 1984, p. 8–13.

LR, LXVI, nr. 3, p. 429–438, Bucureşti, 2017

Pentru predicatorii creştini ai Evului Mediu, istoria lui Varlaam şi Ioasaf constituia o sursă nepreţuită de parabole prin care să-şi susţină predicile moralizatoare. Tocmai aceste pilde, citate de Varlaam în scopul convertirii prinţului indian Ioasaf la creştinism, au fost cele care au asigurat perenitatea universală a legendei. Unele dintre acestea provin din Evanghelie (*parabola semănătorului*[6]*, pilda pietrei preţioase*[7]*, a nunţii, a fecioarelor înţelepte şi a fecioarelor nechibzuite, a fiului risipitor şi a oii pierdute*), în vreme ce altele sunt de natură profană. Istoria literară le-a numit, prin analogie, parabole[8]. Este vorba despre: *Trompeta morţii*; *Pilda celor patru racle; Pilda privighetorii; Pilda inorogului; Pilda celor trei prieteni*; *regele ales pentru un an*; *Regele păgân şi credinciosul său Wazir*; *Tânărul cel bogat şi fiica cerşetorului*; *Căprioara îmblânzită*; *Seducţia*[9].

Unele pilde au fost extrase din ţesătura romanului şi introduse în alte scrieri ale culturii române vechi înainte ca textul să fi fost tradus în limba română. *Pilda inorogului* apare în *Viaţa Patriarhului Nifon*, scriere panegirică, redactată în limba greacă de Gavril Protul. *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, scriere parenetică, în limba slavonă, includ, pe lângă *Pilda inorogului,* şi *Pilda despre trâmbiţa morţii, Pilda celor patru racle, Pilda privighetorii, Pilda celor trei prieteni* şi *Pilda regelui ales pentru un an*[10].

Frumuseţea şi elocvenţa *pildei inorogului* a condus la ilustrarea ei miniaturală în unele manuscrise. O asemenea reprezentare poate fi admirată în versiunea latină a lui Vincent de Beauvais, publicată în *Speculum Historiale* (sec. al XIII-lea), unde Varlaam îi prezentă lui Ioasaf conţinutul acestei pilde ca printr-o hologramă[11]. O altă miniatură apare într-un miscelaneu religios cartuzian din secolul al XV-lea, alcătuit în Yorkshire şi păstrat în prezent la British Library[12]. Foarte sugestivă

[6] Cf. E. A. Wallis Budge, *Baralâm and Yĕwâsĕf: being the Ethiopic version of a Christianized recension of the Buddhist legend of the Buddha and the Bodhisattva*. The Ethiopic text edited for the First time with an English Translation and Introduction etc., by ~. [With plates.]. Volume I Ethiopic text with two plates, Cambridge University Press, 1923, p. XIX ,care o consideră de inspiraţie profană.

[7] *Ibidem.*

[8] Vezi şi Jean Sonet, *Le roman de Barlaam et Josaphat. Recherches sur la tradition manuscrite latine et francaise*, Louvain, 1949, p. 20.

[9] Vezi şi Jean Sonet, *op. cit*., p. 21, care, plecând de la cea mai cunoscută versiune latină, identifică următoarele parabole: *La trompette de la morte*, denumită şi *Le conte des deux frères* sau *Li dis dou, Roi et des Hiermittes*, precum şi *Les deux chevaliers*; *Les quatre coffrets*; *Le lai de l'oiselet*; *Le dit de l'Unicorne*, numită şi *Des Bestelotes; Le conte des trois amis*; *Le roi pour un an*; *Le Roi et les pauvres heureux; Le jeune homme riche et la pauvre fille; Le jeune bélier; La séduction.* Vezi, de asemenea, Wallis Budge, *op. cit.*, p. XIX, cu diferenţele amintite. Precizăm că denumirile româneşti au fost traduse după Wallis Budge. Vezi şi Will Hayes, *How the Budha became a Christian Saint*, Chatam, England, 1931, p. 17–21, unde autorul prezintă pe larg câteva dintre parabole.

[10] Vezi Emil Turdeanu, *Le roman de Barlaam et Ioasaph en roumain. Les versions d'Udrişte Năsturel, de Vlad Boţulescu et des «Vies des Saints»*, în *Études de littérature roumain et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumains*, Leiden, 1985, p. 330.

[11] Vezi Maria Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalităţii europene în cultura română veche.* ***Varlaam şi Ioasaf*** *în cea mai veche versiune a traducerii lui Udrişte Năsturel*, Bucureşti, 2013, p. 54.

[12] *Ibidem*, p. 56.

pentru inconştienţa omului în faţa pericolelor care-l pândesc este interpretarea dată acestei pilde de olandezul Boetius Adam Bolswert [1580–1634], intitulată *Alegoria vieţii omeneşti* (*Allegory of human life*)[13]. Într-un manuscris românesc din secolul al XVIII-lea, care conţine *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, pilda inorogului, apare în două variante, intitulate *Pilda lumii*[14]. Aceeaşi pildă poate fi admirată la Baptisteriul din Parma în basorelieful realizat de Benedetto Antelami la sfârşitul secolului al XIII-lea (1296)[15].

Succesul acestor *istorioare* a fost universal, cam aceleaşi pilde fiind izolate şi circulând independent în mai toate literaturile europene. *Pilda celor patru racle* apare deseori la scriitorii medievali: a fost folosită de Boccaccio, în *Decameron*, în prima nuvelă din ziua a X-a, şi l-a inspirat, de asemenea, pe Shakespeare într-o scenă din *Neguţătorul din Veneţia.* Jean Sonet susţine că ultima pildă citată de el, *La séduction,* apare, de asemenea, într-o nuvelă a lui Bocaccio, intitulată *Les oies du frère Philippe* (*Gâştele fratelui Filip*)[16].

Parabolele au avut acelaşi succes şi în medievalitatea târzie a spaţiului românesc, unele dintre ele încântând atât de mult imaginaţia cititorilor, încât, graţie structurii lor omogene, au putut fi valorificate independent în literatura cultă, în care s-au constituit ca adevărate *nuclee de înţelepciune.* Unele manuscrise româneşti, printre care şi acela de care ne ocupăm în lucrarea de faţă, dovedesc acest lucru. Pildele cuprinse în *Istoriile Sfântului Varlaam către Ioasaf, feciorul lui Avemer, împăratul Indiei*, deşi nenumite, sunt uşor de identificat. Este vorba despre: *Pilda inorogului, Pilda celor trei prieteni, Pilda împăratului ales pentru un an, Pilda despre trâmbiţa morţii, Pilda celor patru racle* şi, în formă foarte concentrată, *Pilda de privighetoare*.

Deşi titlul sub care apar înşiruite în manuscris trimite la personajele centrale ale romanului *Varlaam şi Ioasaf*, proveniența directă a pildelor se pare că este alta. Potrivit Cătălinei Velculescu, la baza lor se află traducerea în limba română a *Proloagelor*[17] ruseşti, tipărite la Moscova[18], din care au fost extrase, printre altele: *pilda celor trei prieteni, pilda inorogului, pilda împăratului ales pentru un an, pilda celor patru racle*[19]. Aceeaşi autoare observă că „*proloagele* din ediţiile moscovite nu reţinuseră, după câte se pare, *pilda privighetorii*. Copiştii transilvăneni o cunoşteau însă atât în forma românească a romanului *Varlaam şi Ioasaf*, din culegerile de genul *Apophtegmata Patrum*, cât şi din *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*”[20].

[13] *Ibidem*, p. 57.
[14] *Ibidem*, p. 58–59.
[15] *Ibidem*, p. 60.
[16] Vezi Jean Sonet, *op. cit.*, p. 21.
[17] *Prolog*, Mănăstirea Neamţ, vol. I, 1854.
[18] Vezi Cătălina Velculescu, *op. cit.,* p. 91.
[19] *Ibidem*, p. 91.
[20] *Ibidem*, p. 92.

*

Notă asupra ediției

În reproducerea textului, am apelat la metoda transcrierii interpretative. Slovele suprascrise au fost coborâte în rând, fără ca acest fapt să fie semnalat. Excepție o fac consoanele finale suprascrise care ar fi putut fi urmate de *i* sau *u*, care au fost reproduse prin litere cursive. Grafiile de tipul ꙗ҃, да҃ au fost transcrise: *iară, dară*, întrucât textul prezintă şi ocurențele: ꙗрѡ, дарѡ, care sunt majoritare în ceea ce-l priveşte pe *iară*.

O observație generală care merită a fi făcută în privința grafiei este încercarea de marcare a opoziției dintre *ă* şi *î* prin folosirea ierului mare (ѡ) pentru notarea lui *ă* şi a iusului mare (ѫ) pentru *î,* atât în poziție mediană, cât şi finală, care nu s-a soldat întotdeauna cu succes: пѡнѡ (108^{v}) = *până,* кѡзꙋ (106^{v}) = *căzu*, пъкътошіїи (107^{r}) = *păcătoşii*; гржъ (107^{r}) = *grijă*; дѫншіїи (107^{r}) = *dânşii*; мѫ^{н}тꙋи^{н}ца (107^{r}) = *mântuința*, тѫлк (108^{r} = *tâlc*; cf. рѫдикѫ$^{\bar{н}}$дꙋш^{и} (106^{v}) = *rădicându-şi*, пъ^{н}зътꙋр^{и} (107^{v}) = *pânzături*, вѫ (110^{v}) = *vă*. Nici *rădica*, nici *pânză* nu au cunoscut variantele **râdica* şi respectiv, **pănză.* Prin urmare, în asemenea situații ne-am orientat după situația din limba literară actuală.

În poziție inițială, о are valorile: [î]: онаинтє= *înainte* (109^{v}), о$^{\bar{т}}$ = *îl* (108^{v}), ом^{и} = *îmi* (107^{v}); [î] + [n]: огрози^{н}дꙋсъ (106^{v}) = *îngrozindu-să*, отинс^{ъ} (106^{v}) = *întins*, о фꙋ^{н}дꙋ$^{\bar{т}}$ = *în fundul* (106^{v}), одꙋ^{ъ}чи^{т} = *îndulcit* (107^{v}); sau [î] + [m]: опъра^{т}ꙋлъ = *împăratul* (106^{v}), обръкац^{и} = *îmbrăcați* (109^{v})

Slova ѹ, corespunzătoare segmentului [ѹă] ([ѹo]) din graiurile actuale în cuvinte de tipul *ziuă, două,* a fost reprodusă prin *uo* în: зїѹ (110^{r}) = *ziuo*, доаѡ (107^{v}) = *doauo*.

ѧ = ea în ачѣѧ = *aceaea* (100^{v});

În cuvintele de tipul *lege* (scris [Wіe, [pіe), W (p) a fost redat prin *ea*. În cuvinte ca: *cetățeni, feligi, feliul, feliuri, sfetnic, veci, vecinicului, vicleni*, scrise: чєтъцѣн^{и} (108^{v}, 109^{r}), фѣлиі^{D} (109^{v}), фѣлю^{ъ} (110^{v}), фѣлюр^{и} (110^{v}), сфѣтник (109^{r}), вѣчи (109^{v}), вѣчник^{ъ}ꙋ^{и} (110^{v}), викл^{ѣ}н^{и} (108^{v}), în care diftongul *ea* este urmat în silaba următoare de *i*, am optat pentru valoarea *e* a lui W+ La fel am procedat şi cu grafiile боѧрии (109^{v}), боѧр^{и} (111^{r}), transcrise *boierii, boieri*, atribuind slovei ѧ valoarea *ie.*

Semnele diacritice nu au fost marcate în transcriere. Slovele cu valoare de cifră au fost redate prin cifre arabe. Punctuația a fost adaptată normelor actuale. Începutul fiecărei file recto a fost marcat prin două bare (//), iar începutul fiecărei file verso printr-o bară (/).

106v **Istoriile Sfântului Varlaa*m* către Ioasaf, fecioru*l* lui Avemer[1], împăratul Indiei**

<Pilda inorogului>

U*n* om fugea de u*n* inorog. Care neputând*d* suferi de zbieratul lui şi îngrozindu-să de groaznicu*l* chip a*l* lui, fugea tare ca să nu-*l* mănânce. Deci alergând*d,* cu degrabă căzu într-o prăpastie mare. Şi căzând*d* într-însa au întins mâinile de s-au apuca*t* de u*n* copaciu şi să ţinea tare. Şi-şi întări picioarele între neşte gemănări, părându-i că au scăpa*t*. Şi era fără de grijă. Iară când*d* au căuta*t*, au văzu*t* doi şoareci: unu*l* alb şi altu*l* negru, unde rodea trupina acelui copaciu pre carele sta el, atâta câ*t* era aproape să-*l* surpe. Deci căutând*d* în fundu*l* prăpastiei, au văzu*t* u*n* bălaur groaznic şi înfricoşa*t*, suflând*d* văpaie de foc din gură şi încolăcindu-să. Şi cumpli*t* căsca gura şi veniia să-*l* înghiţă. După aceaea, căutând*d* iarăşi la acea ramură pre carea îşi întărise picioarele, au văzu*t* patru capete de aspidă ieşin*d* dintr-ace*l* ma*l* lângă care sta el. Iară rădicându-şi[2] ochii în sus, văzu din ramurile acelui copaciu picând*d* puţintea miiare. De-aciia părăsi de-a să griji de nevoile ce-*l* cuprinsease. Şi dinafară[3] cumpli*t* fără de stâmpărare î*l* căuta inorogu*l* să-*l*
107r mănânce iară jo*s* ace*l* bălau*r* groaznic căsca gura să-*l* înghiţă. Şi // copaciu*l* pre care sta e*l* preste puţi*n* era să se surpe. Atâtea de groaznice răutăţi uitându-le, să porni spre dulceaţa acei<i> puţintea miiare.

Acesta iaste chipu*l* acelo*r* ce să înşală cu înşălăciunile aceştii lumi, a*l* căruia tâlc ţi-l voiu spune:

Inorogu*l* să închipuiaşte moartea, carea goneaşte pre to*t* neamu*l* lui Adam. Prăpastiia iaste lumea cea plină de toate răutăţile şi cursele morţii, iară copaciul – vreamea vieţii a fieştecăruia om, carea să sfârşaşte. Şoarecii sân*t* zilele şi nopţile prin care, pre-nce*t*, soseaşte şi sfârşitu*l*. Aspidele – întocmirea acelo*r* patru stihii înşălătoare ale trupului omenesc. Iară ace*l* bălau*r* cu faţa de foc să închipuiaşte iadu*l,* care va să strângă în nesăţiosu*l* său pântece pre toţi păcătoşii. Iară picătura cea de miiare arată dezmierdările lumii cu care înşală pre priatenii săi ca să nu poarte grija de mântuinţa lo*r*.

Altă pildă

<Pilda celor trei priiateni>

Un om avea trei priiateni, dintru carii pre doi foarte îi cinstiia şi-i era dragi. Era gata pentru dânşii moarte a lua. Iară de a*l* treilea nu avea

[1] Scris: **аввємєр҃.**
[2] Scris: **рѫдикѫ҃и҃дѕш҃и.**
[3] Scris: **дин҃афаръ.**

nicio grijă şi niciodată nu-*l* cinstiia, ci o milă foarte puţină arăta lui. Iară într-o zi veniră neşte ostaşi împărăteşti, înfricoşaţi şi groaznici să-*l* ducă la împăratu*l* cu multă pripă, ca să-şi dea seama pentru datoriia unui întu/
107[v] nearec de talanţi. Iară e*l,* nepricepându-să ce a*r* face, căuta ajutoriu să-i ajute la ace*l* da*t* de seamă groaznic a*l* împăratului. Deci au alerga*t* la priiatenii ce avea mai dragi. Şi viin*d* la ce*l* dintâi i-au zi*s*: „Priiatine, ştii că de-a pururea îm punea*m* sufletu*l* pentru tine. Iară astăzi mie îmi trebuiaşte ajutoriu de la tine la această nevoie ce m-au cuprins. Dară ajutoriu cu*m* vei să-*m* dai? Şi ce nădeajde voiu avea de la tine către împăratu*l*?" Iară e*l* răspunzân*d* au zis: „O, oame, nu-ţi sân*t* eu priiati*n* nice te cunosc cine eşti. Că eu am mulţi priiatini cu carii voiu să mă veselesc astăzi şi după aceasta să-i aibu priiatini. Ci iată, îţi dau doauo pânzături[4] fără de nice u*n* folo*s* să-ţi fie în calea carea mergi. Iară alta nu mai aştepta de la mine. Aceasta auzin*d* e*l* s-au părăsi*t* de ajutoriu*l* ce aştepta de la dânsu*l*. Şi au mers către a*l* doilea. Şi au zis: „O, priiatine, adu-ţi aminte de câtă prietenie te-ai îndulci*t* de la mine! Iară astăzi, căzân*d* eu în mare scârbă, îm trebuiaşte ajutoriu. Ci câ*t* poţi să te osteneşti cu mine?" Iară e*l* au zi*s*: „Nu sân*t* îndeleatnic astăzi să merg cu tine, căci că şi eu am năpăşti şi sân*t* în griji. Dară voiu mearge cu tine puţinte*l* şi iarăşi mă voiu întoarce acasă-mi la trebuinţele meale. Iară ţie de niciu*n* folo*s* nu-*ţ* voiu fi. Deci omu*l* întorcându-să şi de acolo deşer*t* şi nicidecu*m* price-pându-să ce va face, tânguindu-să pentru ajutoriu*l* neînţelepţilo*r* lui priiateni şi
108[r] pentru patima ce în zada*r* răbdase pentru dânşii. După // aceaea au mers la a*l* treilea priiati*n,* pre carele niciodată nu-*l* cinstise şi nici în voie nu-i umblase. Şi au zi*s* către dânsu*l*: „Cu faţă ruşinoasă şi măhnită nu a*m* a deşchide gura către tine. Că bine ştiu că nu-ţi vei aduce aminte să-ţi fiu făcu*t* vreu*n* bine vreodată, măcară de a*m* şi lega*t* prietenie cu tine. Ci de vreame ce m-au cuprins aceaste primejdii cumplite şi într-alţi priiateni ai miei n-a*m* afla*t* nicio nădeajde de mântuire, a*m* veni*t* la tine să mă rog de vei putea să-*m* dai ceva ajutoriu. Şi nu te lepăda aducându-ţi aminte de a mea nebunie. Iară e*l* cu faţă lină şi blândă au zi*s*: „Adevăra*t*, aşa iaste, eu te mărturisesc că-*m* eşti de-a pururea priiaten. Şi aducându-mi aminte de acea facere de bine a ta, voiu plăti astăzi mai cu asupră. Deci nu te teame, nici te îngrozi, că eu voiu mearge înaintea ta şi voiu ruga pre împăratu*l* pentru tine şi nu te va da în mâinile vrăjmaşilo*r* tăi. Ci cutează, priiatine!" Atuncea e*l* umilindu-să au zi*s* cu lacrămi: „O, vai de mine, de care mă voiu jelui mai înainte şi de care[5] voiu plânge de neîndurarea ce a*m* avu*t* de la acei nemulţămitori şi mincinoşi priiateni!"

Tâlc: Priiatinu*l* ce*l* dintâi iaste bogăţiia cea trufitoare, iubirea de argin*t*, pentru carea cade omu*l* întru întunearece de nevoi şi la ceasu*l* morţii nu foloseaşte nimic. Că nimic nu ia dintr-însa, numai neşte pânză cu carea să îngroapă. Iară priiatenu*l* a*l* doilea iaste / muiarea, coconii şi alte rudenii şi

[4] Scris: **пъ"зъпр̂р"**.
[5] Scris: **карѣ**.

108[v] priiatini, de carii cu jale ne despărți*m* de dânşii. Căci pentru dragostea lo*r* ne lipsim de dragostea cea sufletească. Iară la ceasu*l* morții ei nimică nu ne folosesc, ce numai ne petrec până la groapă şi aşa să întorc degrab acasă-şi, apucându-să iarăşi de grijile lumeşti. Şi acoperindu-*l* cu pământ, îndată îl uită ca cu*m* n-a*r* fi mai fos*t*. Iară a*l* treilea priiatin iaste faptele ceale bune, credința, nădeajdea, dragostea, milosteniia şi alte bunătăți aseamene, care merg înaintea noastră. Şi deaca ieşi*m* din trup ne îndreptează înaintea scaunului lui Dumnezeu şi să roagă să ne izbăvi*m* de vrăjmaşii cei cumpliți şi ne uşurează calea văzduhului.

Altă pildă

<Pilda împăratului ales pentru un an>

Era o cetate ai căriia cetățeni[6] avea obiceaiu din zilele ceale vechi de nu punea împăra*t* din țara lo*r*, ci aducea om strei*n* care nu ştiia obiceaiurile lo*r*. Şi-*l* punea împăra*t* şi-i da voie întru toate ale împărăției, precu*m* e obicina împărătească. Şi împărăția întru toate desfătările împărăteşti, gândin*d* că de-a pururea va fi to*t* întru acealeaşi. Iară deaca să plinea u*n* a*n*, acei cetățeni[6] fără veaste năvăliia asupra lui. Şi-*l* dezbrăca de diiamantu*l* împărătesc şi-*l* purta despuia*t* prin to*t* oraşu*l*. Apoi î*l* trimitea într-u*n* ostrov departe, la închisoare, unde era lipsă cu totu*l* de hrană, de îmbrăcăminte şi de alte ce-i trebuia. Şi aşa rău pătimiia fără de nicio nădeajde schimbându-să bucuriia cea din
109[r] puțină vreame, în multă jale. După ace*l* obiceaiu vechiu // a*l* acelo*r* cetățeni[6] au fos*t* pu*s* u*n* om oarecine împărat, care avea multă chibzuială, care nu să apucă îndată de bogăție, nici urmă celoralalți împărați, carii groza*v* au fos*t* goniți, ci să grijiia bine pentru a lui viiață. Şi avea u*n* sfetnic[7] preaînțelep*t* şi ştiu*t* de obiceaiu*l* acelo*r* cetățeni[6] şi locu*l* acei<i> închisori. Cu acesta sfătuindu-să împăratu*l* şi aflând cu*m* preste puțină vreame era să fie trimi*s* şi el la acea închisoare a ostrovului şi rău să pătimească şi să lase streina împărăție streinilo*r,* au deşchi*s* vistieriile împărăteşti, care îi era atunci pre voie, şi au lua*t* mulțime de avuție – aur, argin*t* şi altele – şi pietri scumpe şi le-au da*t* slugilo*r* lui celo*r* mai credincioase şi le-au trimi*s* înainte întru ace*l* ostrov, unde era să fie şi e*l* goni*t.* Deci umplându-să anu*l* acela, s-au scula*t* cetățenii[8] şi l-au dezbrăca*t* ca şi pre ceialalți împărați şi l-au trimi*s* la închisoare. Iară acei împărați nechibzuiți, ei rău să topiia de foame, iară acesta trăiia în multă destulare, avân*d* multă prisosință şi trăin*d* fără toată grija de acei cetățeni[6] vicleni[9].

[6] Scris: **четъцѣни**.
[7] Scris: **сфѣтник**.
[8] Scris: **четъцѣнїи**.
[9] Scris: **виклѣни**.

Tâlc: Cetatea să închipuiaşte lumea această[10] deşartă, cetăţenii[8] – diiavolii, înşălătorii acestui veac, carii ne înşală cu toate dezmierdările. Împăraţii – fieştecare om pre carii ne înşală acei vicleni[9] dimoni ai întunearecului cu deşartele înşălăciuni ale lumii, puindu-ne în gând că niciodată nu vor avea
109v sfârşit aceaste năluciri trecătoare. Şi socotim / că niciodată nu vom muri. Şi aşa fiind înşălaţi, fără de veaste ne soseşte ceasul morţii. Şi atunci acei vicleni[9] cetăţeni[6] şi amarnici, luundu-ne goli de toate aceaste de aicea, ne duc într-altă ţară întunecată, în ostrovul întunearecului de veci[11], unde nu iaste veselie. Împăratul cel înţelept să închipuiaşte tot omul făcătoriu de bunătăţi în lume, sfătuitoriul – duhovnicii cei întăritori. Avuţiia – milosteniia şi alte fapte bune, lăcaşul cel îndestulat – raiul întru care să vor odihni toţi făcătorii de bine.

Altă istorie

<Pilda despre trâmbiţa morţii>

Era un împărat foarte temătoriu de Dumnezeu şi milostiv, căruia întâmplându-i-să odată a mearge pre o cale cu mulţime nenumărată şi cu carâte împărăteşti şi cu toţi boierii săi, i s-au întâmplat de au văzut doi călugări îmbrăcaţi în nişte feligi reale, smeriţi, ieşind din pustie. Pre carii văzându-i împăratul, îndată s-au pogorât din carâta cea împărătească. Şi ieşindu-le înainte i-au întâmpinat cu multă cinste. Şi făcând metanie până la pământ, i-au sărutat cu multă dragoste şi cinste. Şi aşa puindu-să în carâta sa, s-au dus în calea sa, bucurându-să pentru vedearea acelor robi aleşi ai lui Dumnezeu.

Iară boierii lui, părându-le rău şi socotind ocară împărăţiii aceaea ce au făcut împăratul şi necutezând a zice nimic împăratului pentru aceasta, au zis fratelui
110r împăratului ca să-i zică pentru acest lucru fără de cale. Deci fratele împăra// tului, căutându-şi prilej, au zis frăţine-său, împăratului, cum că iaste foarte fără de cale a să smeri un împărat la nişte oameni proşti şi cu totul lipsiţi. Dară împăratul răspuns pentru aceasta nu-i deade, numai ci i-au zis: „Mâine îţi voiu face cuvios răspunsul precum să cade”.

Acest împărat avea obiceaiu, de era cineva vinovat morţii şi era să piiară, îi trimitea sara un trâmbiţaş, de-i zicea cu trâmbiţa dinaintea[12] porţii. Deci acela auzind glasul trâmbiţii, părăsindu-să de toată nădeajdea, numai ce să gătiia de ale morţii şi aşa îşi tocmiia casa sa şi-şi aştepta ceasul. Pre acel trâmbiţaş l-au trimis împăratul seara să zică înaintea porţii frăţine-său. Deci frate-său, auzind glasul trâmbiţii, s-au spăriiat foarte şi să deznădăjdui de viiaţa sa. Ce numai începu a să găti de ale morţii şi-şi întocmi casa sa. Şi până

[10] Scris iniţial ачаста şi corectat prin notarea lui ъ peste а.
[11] Scris: вѣчи.
[12] Scris: дин"аи"тѣ.

în ziuo ş-au cerni*t* hainele sale şi au petrecu*t* toată noaptea fără de somn, aşteptân*d* cân*d* va veni zioa să vie şi ceasu*l* morţii lui, socotin*d* de*s,* oare cu ce moarte î*l* va omorî frate-său. Şi căindu-să foarte pentru greşală, căci au îndrăzni*t* nebuneşte de au mustra*t* pre împăratu*l*. Iară făcându-să ziuo, au mâneca*t*[13] la împăratu*l*, socotin*d* că pentru acea mănecare a*r* mai îmblânzi pre împăratu*l*. Iară văzându-*l* împăratu*l* aşa tris*t* şi cu totu*l* jalnic, l-au întreba*t* ce iaste pricina măhniciunii lui. Atuncea e*l*, abiia deşchizându-şi gura, cu frică au răspuns: „Pentru groaza acei<i>
110[v] trâmbiţe a morţii ce-i amară". Atuncea au zi*s* / împăratu*l*: „Tu te-ai scârbi*t* de glasu*l* trâmbiţei ce-i de pierzare prin suflarea unui prista*v* a împăra*t* muritoriu, dară eu cu*m* să nu mă spaiu de ace*l* orga*n* dumnezeiesc, însufleţi*t* de pristavii cei dumnezeieşti, trimi*ş* spre vădirea răutăţilo*r* meale, şi să nu-i cinstesc ca pre cuvioase slugi ale veciniculuui[14] împăra*t*? Deci pentru aceasta să-ţi iasă măhniciunea ta şi să nu mai socoteşti lucru necuvio*s* cinstea ce a*m* făcu*t* eu acelor dumnezeieşti oameni, îngeri în tru*p*. Iară conteneaşte şi aşteaptă puţinte*l* şi voiu arăta şi celo*r* ce te-au îndemna*t* spre această împutare".

Deci îndată au poruncit să facă patru lăzi şi doauo să le împodobească pre dinafară[3] cu aur şi cu multe feliuri[15] de pietri scumpe. Iară doauo să le smolească cu zmoală şi cu to*t* feliu*l*[16] neîntocmite să le facă. Şi făcându-să întru aces*t* chip, ceale aurite le-au umplu*t* de oase de oameni morţi şi de multe împuţiciuni, şi le-au încuia*t*. Iară ceale smolite le-au umplu*t* de auru şi de mărgăritariu, de pietri scumpe şi de to*t* feliu*l*[16] de aromate împărăteşti. Şi le-au pu*s* toate pre o masă. Deci adunându-să dimineaţa toţi boierii, au zis împăratu*l*: „Ce vă să pare pentru aceaste lăzi ce a*m* făcu*t*?" Ei au răspuns: „Ceale aurite sân*t* bune de aromate împărăteşti, iară ceale smolite, de alte trebuinţe proaste". Atuncea împăratu*l* deşchizân*d* aceale lăzi aurite au
111[r] ieşi*t* multă putoare. Şi au zi*s*: „Aşa sânte*m* noi, cei îmbrăcaţi în haine // de mul*t* preţ. Iară dinlăuntru sânte*m* plini de împuţiciuni şi de răutăţi. Apoi, deşchizân*d* ceale zmolite, au ieşi*t* mul*t* miro*s* bu*n* şi lumină. Şi au zi*s* împăratu*l*: „Aceastea să asamănă celo*r* călugăraşi îmbrăcaţi într-aceale stranţe reale. Iară dinlăuntru sân*t* plini de mireazme duhovniceşti. Pentru aceaea şi eu le-a*m* făcu*t* atâta cinste, că Dumnezeu nu caută în faţă, ci în inimă".

Şi aşa au lăsa*t* împăratu*l* pre acei boieri trufa*ş* ruşinaţi.

Cuvân*t* de învăţătură

1. Niciodată să nu te ispiteşti a apuca lucru care nu-*l* poţi apuca cu mâna. 2. De lucru trecu*t* să nu te căieşti. 3. Cuvântu carele nu e de crezu*t* să nu-*l* crezi.

[13] Scris iniţial мънєкаᵀ şi corectat prin notarea lui ѫ peste ъ.
[14] Scris: вѣчникѳлѳᴴ.
[15] Scris: фѣлюрᴴ.
[16] Scris: фѣлю^.

DES PARABOLES PROFANES DANS UN MANUSCRIT ROUMAIN CONSERVÉ A MANCHESTER

(Résumé)

Le sujet de l'article est l'édition de certaines paraboles retrouvables dans un vieil manuscrit roumain, conservé aujourd'hui dans la Bibliothèque John Rylands de l'Université de Manchester. Il s'agit de: *Le dit/ La parabole de l'Unicorne*, *Le conte des trois amis*; *la parabole du roi élu pour un an*; *La trompette de la mort, Les quatre coffrets* et *Le lai de l'oiselet.* Ces paraboles se retrouvent aussi dans *Les prologues russes*, imprimés à Moscou, dans des recueils tels *Apophtegmata Patrum* et aussi dans *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (*Les conseils de Neagoe Barasab à son fils Théodose*).

Cuvinte-cheie: manuscris românesc, pilde, *Pilda inorogului*, *Varlaam şi Ioasaf.*

Mots-clés: manuscrit roumain, paraboles, *Le dit de l'Unicorne*, *Barlaam et Josaphat.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
050711, Bucureşti 5
România

Founded in 1952
4 issues every year

Editor-in-Chief: Marius Sala

Assistant Editors: Gh. Chivu and Alexandru Mareş

Editorial Secretary: Maria Stanciu Istrate

Romanian Associate Editors: Gr. Brâncuş, Gh. Chivu, Alexandru Mareş, Valeria Guţu Romalo, Camelia Stan, Maria Stanciu-Istrate, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu, Marius Mazilu

International Associate Editors: Klaus Bochmann, Anatoli Ciobanu, Jiří Felix, Christian Ionescu, Tamara Repina

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language: grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaires, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address: Redacţia revistei LIMBA ROMÂNĂ, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, Bucureşti, sector 5, România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Purchase order should be sent to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, 050711, Bucureşti, România; tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax. (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro

Subscriptions should be sent to:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, Sector 3, Bucureşti, România, tel./fax: (4021) 610 6765; (4021) 210 6787; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piaţa Presei Libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, Bucureşti, România, tel./fax: (4021) 314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.